

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

EMLÉKEZÉSEK

BALASSI BÁLINT,
SZIRMAI KÁROLY, RADNÓTI MIKLÓS,
HUSVÉTH LAJOS, BARANYI KÁROLY,
BERÉNYI JÁNOS, KRISTÁLY ISTVÁN,
TIMÁR FERENC,
MAJTÉNYI MIHÁLY, FEHÉR FERENC,
REHÁK LÁSZLÓ, ALMÁSI GÁBOR

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1994

December

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVIII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Bányai János:* Szarajevó, 1986. És azután 757
Gerold László: Helyzetkép – hármastükörben 765
Németh István: Öregapa, porcukorban (*elbeszélés*) 776
Pap József: Hét őszi haiku 793
Gulyás József: Vers – 1980 795
Brasnyó István: Rokonság téli ágon (*regény, IV. rész*) 798

EMLÉKEZÉSEK

- Balassi Bálint halálának négyszázadik évfordulójára*
Miroslav Krleža: Sirató templom fölött (*vers*) 809
Böndör Pál: Az élet anyagi alkotói (*vers*) 810

SZARAJEVÓ, 1986. ÉS AZUTÁN

B Á N Y A I J Á N O S

Nem ilyenkor íródik a vers.
(Pap József)

Az elmúlt másfél évtized a jugoszláviai (vajdasági) magyar költészetben két szakaszra osztható, bár nem hiszem, hogy az ilyen szakaszolásnak sok értelme van. Tény azonban, hogy az utóbbi másfél évtizednek van egy háború előtti és egy mostani (fél)háborús időszaka. Az első a bársonyosnak becézett diktatúra évtizedeinek utolsó éveiként tartható számon. Ezeket az éveket akár a háborúra vagy másként fogalmazva az ország – a második Jugoszlávia – széthullására való felkészülésnek is lehet tekinteni, amikor váratlanul (de kit ért ez váratlanul?) felszínre kerültek és elképesztő gyorsasággal, főként pedig erőszakosan felerősödtek az évtizedekig lefojtva tartott, visszafogott és tiltott – ezért indokolt a diktatúra szó használata – nemzeti megvallási érzések, indulatok, ellentétek és gyűlöletek, a történelem örökös újraírásából fakadó sebek az akkor már halott Miroslav Krleža „balkáni kocsmájának” részeg éjszakájában. A második szakasz már ez a hosszan tartó, részeg kocsmái éjszaka, egy ország letörlése a geográfia és a politika térképéről, a háború, a népek üldözésének, a szenvedésnek és ezzel együtt az állítólag ezeréves népálmok valóra váltásának ideje, önjelölt Messiások, az Apokalipszis lovasainak kora.

Feltehető-e a kérdés, hogyan élte meg vagy hogyan élte túl (ha túlélte) a jugoszláviai (vajdasági) magyar költészet az utóbbi évtized e véres történetét?

A XX. század egyik idevágó autentikus történelmi tapasztalatát Czeslaw Milosz lengyel költő és emigráns fogalmazta meg, amikor arról írt,

hogy az ember nemcsak „közvetlenül érzékeli a történelem nyomását égből hulló tűz, idegen hadak inváziója, lerombolt városok stb. formájában”, hanem „a történetiség egy építészeti részletben, természeti formában, fában is megnyilvánulhat”. Az égből hulló, tűzzel szembeállított „tölgyfa”, mint a történelem két egyformán érvényes dokumentálása a költészet esélye a közlésre és megszólalásra, bár így, ilyen formában, aligha indokolja a fenti, kétségekkel megfogalmazott kérdést. Inkább azt bizonyítja, hogy a költészetnek van egy másik élete is, amiben nem a *másik*-ra, hanem a *van*-ra esik a hangsúly.

A jugoszláviai magyar költő ezt az autentikus történelmi és költészeti tapasztalatot nem könyvekből szerezte. Az elmúlt majd fél évtized során közvetlenül érzékelt az égből hulló tüzet, az idegen hadak és martalócok vonulását, a lerombolt városokat, a menekültek áradatát. Meg a forgalomba bocsátott „doktrínákat”: a nemzetieket és vallásiakat, a történelmi juss és az örökös kollektív veszélyeztetettség doktrínáit, melyeknek nevében sorozatosan követtek el körülötte és a háza táján erőszakot az erkölcsön, mégpedig nem most először, hanem az ismétlődésnek a balkáni kocsmákban érvényes törvényei szerint mindig újra és újra, mint ha a korábbi – költői és történelmi – tapasztalatok nem formálódhattak volna már nemegyszer írássá, könyvvé, gondolattá. Ez a közvetlen tapasztalat nem előnye a mi költőnknek, hiszen ugyanezt a tapasztalatot a könyvek és a képzelet útján is elsajátíthatták, akik eme elsajátításra fogékonyak. S ez nem kevésbé autentikus „tudása a történelemnek” a közvetlen tapasztalatnál.

Feltehető-e akkor valóban a fenti kérdés, amiben ott rejlik a számonkérés nyoma is?

Bármennyire is életközeli ez a tapasztalat, nem hiszem, hogy formába öntését, leírását, közlését számon lehetne kérni akár a költőn, akár a versen. Nem kérdezhetem sem a banalitás, sem a bagatellizálás veszedelme nélkül, hogy kifejezte-e a költő, a jugoszláviai magyar költő, az ismétlődő történelmi tapasztalatot, hogy dokumentálta-e versében a megélt és átélt borzalmat és szenvedést, hogy volt-e (*van-e*) a szavában akkora hangerő, hogy kiáltássá erősödve visszhangozza a szó az erőszakot és gyilkosságot, a bűnt és a városgyilkos robbantások zaját. S még az a „tölgyfa” sem kérhető számon, amiben, Milosztól (is) tudjuk, megnyilvánulhat a történetiség. Azért teszek félre mindenféle számonkérést és elszámoltatást a költészet dolgaiban, mert a vers nem a kollektív élmények szócsové, s a költő sem vehető ama kiválasztottnak, akinek megadatott a megnevezés és a kiáltás joga, vagy akár képessége és felelős-

sége. Ez nem jelenti, hogy a kiáltás vagy akár az egyetemes kiáltás érvényét veszítette volna a költészet világában. Csak annyit jelent, hogy nem kérhető számon a költőn. A vers ma nem a nagy remények jegyében születik: „heroizmusa kimerült”, mondja Czeslaw Milosz egy helyen. Honnan venném akkor én, vagy más, a számonkérés jogát és bátorságát?

Ha így félreteszem a banalizáló számonkérést, és a „jóakarát hermeneutikája” (Gadamer) alapján elfogadom, hogy „a beállítódás a meghatározó, amelyik az egymástól idegen horizontok összeolvasztásában érdekelt” (Kulcsár Szabó Ernő), akkor a kérdés egy másik dimenziója nyílik meg előttem, a költészet mint egyetemes érték dimenziója. Ha nem a költő individuális történelmi tapasztalatáról, ha nem az egyes versről beszélek, amelynek szavai más szavakra utalnak, és nem a valóságra, sem a történelemre, hanem arról a beállítódásról, „amelyik az egymástól idegen horizontok összeolvasztásában érdekelt”, tehát a költészetről, amely „ősidőktől fogva folyamatosan létező dolog”, és „a technikai forma alapján meghatározott értelemben tart fenn, illetve fejleszt tovább egy hagyományt vagy hagyományokat” (Radnóti Sándor), akkor eme másik dimenzióba lépve már jogosan kérdezem, hogy a mai nagy történelmi katasztrófa közvetlen érzékelése nyomán szó lehet-e még arról a furcsa képződményről, hogy „jugoszláviai (vajdasági) magyar költészet”, mely sajátosan köztes és ambivalens helyzetében létezését (ama *van*-ját) illetően mindig is gyanút keltett gyanakvásra hajlamos fejekben, függetlenül attól, hogy mint kisebbségi költészet különös „hagyományt és hagyományokat” „tart fenn” és „fejleszt tovább”, vagy csak az egyes versről lehet immár szó, ahol a horizontok összeolvasztásában érdekelt „beállítódás” még egyedülilletékes, a költői individualitásról, a nem nagy reményeket kergető költőről, aki lemondott a vers hasznáról és használhatóságáról, lemondott a próféta szerepéről, és az intimet, az iróniát, a groteszket, az abszurdot, a felismerhető utaltak hiányát választotta. És többé valóban nincsenek nagy reményei.

Van-e tehát a jugoszláviai magyar költészetnek mint igencsak furcsállott „kisebbségi” költészetnek a részeg balkáni kocsmá léthelyzetében még szava a világról és a világhoz, vagy elnémult a történelmi tapasztalat közvetlen élményének és a vers csüggesztő hasznavehetetlenségének terhe alatt? Így már csak az egyes költő tépett ruhája és összeroncsolt verse őrizné meg eltűnése fájó nyomait? Elképzelhető-e, hogy e kettős szorítás folytán egy évtizedekig létező és itt-ott még figyelmesen is ápolt, ambivalenciákban és ellentmondásokban konstituálódott költészet lassú felszámolása után már csak az emlékek maradtak meg, és helyette csu-

pán egyes költők vannak, tehát a költészet helyett személyes líratörténetek, amelyek bármennyire fontosak és jelentősek, beolvadnak egy másik értékrendbe, minthogy besorolást nyertek a homogénnak hirdetett nemzeti költészet értékrendjébe?

Nincs válaszom a kérdésre, de szorongással sem tölt el e költészet megváltozott helyzete. Válasz helyett – éppen a kérdést hangsúlyozandó – álljon itt egy rövid elbeszélés, a nagy elbeszélések dekonstruálása nyomán egy fázós és reménytelen kis történet. Az elbeszélés első színhelye az 1986-os, még elő Szarajevó, a folytatása a már jelképes háttérre vált, szétlőtt, legyilkolt város, romokkal és halállal.

Szarajevóban 1986-ban még béke volt. A nevezetes Európa Szálló patinás délutáni csendjében igazi török kávé mellé sárga szalú, erős hercegovinai dohány illett. S látni lehetett a hall ablakain leomló függönyök árnyékán azt a tartós mozdulatlanságot és bölcs nyugalmat, amiben csak a születés és a halál közé szorult *van* megélése értelmes cselekedet, minden más felesleges viszontagság. Akkor, 1986-ban, néhány évvel a háború előtt, a Szarajevói Költészeti Napok nemzetközi irodalmi rendezvényen a mai – az „akkori” – jugoszláviai (vajdasági) magyar költészetet mutatták be. Arra az alkalomra, ami végül semmiben sem volt kivételes alkalom, tájékoztató előszóval, a költők életrajzi és bibliográfiai adataival ellátott antológia jelent meg, költő vendégek érkeztek, irodalmi estet rendeztek, beszélgetést szerveztek a kisebbségi – akkor még nemzetiséginek mondott – költészet esélyeiről és reményeiről. Akkor, ott, Szarajevóban a beszélgetések tárgya a magyar költészet volt, ahogyan a kisebbségi költők művelték. A magyar költészet, amely természete és hagyománya, nyelve és beszédformája következtében *idegen* (nyelvű) költészet volt, a más nyelvű világban. Am ez senkinek sem okozott fejtörést. A verseket fordításban közölte az antológia, a bevezető szerzője szerint a könyv ezért inkább a fordítások antológiája, magyarul nyilván másmilyen lett volna, a beszélgetés is szerb nyelven folyt, az irodalmi esten szerbül olvasták a verseket, csak külön felkérésre hangzott el egy-két verssor magyarul. Ebben a helyzetben az idegenség érzete nemcsak a résztvevőket, hanem a közönséget, a hallgatóságot, az érdeklődőket is áthatotta. A részletek, a líratörténeti „tudás” hiánya szülte természetesen az idegenség ezen érzetét, ezzel együtt az „idegen horizontok összeolvasztásának” nehézségeit, a „beállítódás” bizonytalanságait, és ezért a beszélgetésekben főként csak általánosságok – persze nem mellékes általánosságok – hangzottak el. Az egész rendezvényen látszott a tájékozatlanság, a bizonytalanság, az ismereteket helyet-

tesíteni nem tudó „jóakarát”. Azonban a horizontoknak az idegenségben reprezentálódó távolsága a beszélgetés tárgya és a beszélgetők között nem tette sem feleslegessé, sem értelmetlenné a rendezvényt. Az idegenség érzése, a távolság nem szült otthontalanságot. Senkinek sem ment el a kedve a beszélgetéstől csak azért, mert az antológiával, a költőkkel, a versekkel a nevezetes Európa Szálló halljában honoló változatlanul félhomályos hangulatba hozott világ, a másik költészet világa, idegen, nem annyira rejtélyes és nem is annyira csillagokat néző, mint amilyen maga Szarajevó, és amilyenek akkoriban a szarajevói költészetek voltak. Az, hogy akkor ott Szarajevóban az idegenség természetes érzése szinte a fizikai törvények ellenére az otthonosság érzésébe fordult át, azért volt lehetséges, mert tiszteletben tartották a sokféleséget, a különböző költői irányzatokat és gondolatmeneteket elfogadták, az eltérő ízlések és tendenciák sokaságát megértették, a másféle értékek, értékítéletek, beszédmódok és hagyományok létezését akceptálták. Az akkor ott kialakult párbeszéd a jugoszláviai magyar költészet és a szarajevói sokféleségre épülő vers- és líratörténetek között a másság tiszteletben tartásának alapjain folyt és jutott el addig ameddig eljuthatott. Az akkori beszélgetés a költészetnek és a lírának csak magyarul vagy csak szerbül elmondható rejtélyes sávján túlra már nem léphetett át, onnan kezdődően az idegenek számára elérhetetlen világ kezdődött: a költészet lényege, ám hogy erről a lényegről a beszélgetésben nem esett szó, azért a beszélgetés még nem vált sem feleslegessé, sem felületessé. Egyszerűen mindenki elfogadta azt, hogy az elért szintnél tovább már nem merészkedhet a kalandorság vétkének felvállalása nélkül. És az sem tekinthető igazán zavaró körülménynek, hogy az így önmagát lehatároló beszélgetés vagy párbeszéd a költészetről hiányérzetet szült. Idegenség és hiányérzet, mindennek tetejében mégis otthonosság – ilyen érzésekkel zárulnak talán a világnak minden táján az efféle költészeti napok és nemzetközi költőtalálkozók. Nem valami reményteljesen. Mégis . . .

Egy teljes évtized telt el a szarajevói költői napok óta. Ennek az évtizednek az utolsó harmada a soha nem látott kegyetlenséggel vívott háború, amelynek során Szarajevót kilőtték, és felperzselték nemzeti létükben önmagukat veszélyeztetettnek hirdető martalócok, akiknek gazdája – hogy az egész kis elbeszélés abszurdá válhasson – szarajevói költő, jelentéktelen ugyan, de valamilyen költő. A martalócok és gazdájuk 1986-ban is ott éltek Szarajevóban. Miért volt és hogyan volt mégis lehetséges akkor az az ambivalens beszélgetés, a párbeszéd a költészetről, és éppen a (kisebbségi) magyar költészetéről. Mert ez volt soron az

akkor éppen érvényben lévő szólám szerint, közölhető a fintorgó válasz. Persze hogy ezért is. Az a kor megjátszotta a maga kis és nagy színházait, megteremtette a maga nélkülözhetetlennek vélt látszatait. Mégis, ezzel együtt, azért volt lehetséges az a beszélgetés, mert az akkori Európa Szálló nem szállodanév volt csupán, hanem egy-két ritka koponyában egy íratlan, de lehetségesnek vélt értékrend jelképe, egy olyan jelentés és értelem, ami költőket és gondolkodókat fűzött egybe valamilyen rejtélyes tükörrendszer működési szabályai alapján. Ebben a tükörrendszerben egymástól eltérő és idegen, ám belső forrásaikra óvatosan és féltékenyen ügyelő költészet- és líratörténetek jelentek meg akkurátusan elválasztva egymástól a tartalmas általánosságokat és az éltető sajátosságokat. Ebben az egymást és egymásban tükröződő értékrendben helye volt akkor a jugoszláviai magyar költészetnek, mint magyar költészetnek, valamint ebben a kontextusban az egyes – az akkor kiadott antológiában is leírt – líratörténeteknek. Aki egyszer is belenézett ebbe a tükörrendszerbe, az a komparatiztika egyik modern víziójával találta szemben magát, ahol nem két, hanem több autentikusságát építő költészet néz egymásba és látja meg önmagát. Tehát akkor ott, Szarajevóban még a sok együtt élő költészet – a szerb, a horvát, a szlovén, a macedón, az albán, a magyar – teremtett íratlan, de mégis elképzelhető és így működőképes értékrendet, és ez a gyenge szál az, ami lehetővé tette a kevesekhez szóló, ambivalens párbeszédet. Amikor Szarajevót lőtték, akkor ezt az értékrendet is célba vették, és lerombolták. Ennek a romba döntött, több kultúrát átható értékrendnek a romjain a rablót és gyilkost, ellenséget és árulót kiáltozók kis siserehada cseperedett fel nagy hirtelen, azt hirdetve, hogy a diktatúra öngazoló illúziója volt csupán az akkori párbeszéd lehetősége, egy pusztulásra ítélt világ agresszív önvédelme, ami mindig az éppen soros szólámokban, az éppen napirenden lévő tiltások és botrányok, az önmagát mindenben illetékesnek vélő ideológia és politika kirakata és illúzióvására volt csupán. Csakhogy a hosszúra nőtt árnyékú kiáltozók megfélemedeznek arról, hogy a kimúlt rendszerek, az összeomlott birodalmak sem a kultúrát, sem a költészetet nem temetik maguk alá. És arról is megfélemedeznek, hogy kiáltozásaikkal a régi rend szokásait és diszkurzusát folytatják.

De itt most nem róluk van szó. Ellenkezőleg, a fordulóra jutott költészetéről. A jugoszláviai magyar költészetéről. És ezzel együtt a régi Jugoszlávia térségeiben alkotott összes többi, ama szétvert tükörrendszert létrehozó költészetéről. Mert nemcsak a jugoszláviai (vajdasági) magyar költészet élte meg a maga Szarajevóját, mindenki, aki rendelke-

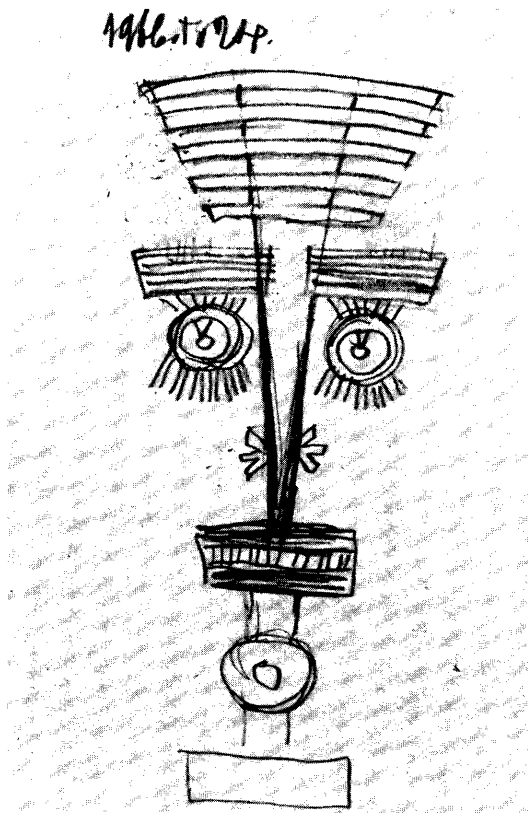
zett bizonyosfajta érzékenységgel, megélte ugyanazt. Ugyanazt a rombolást és ugyanazt a talajvesztést. És ezáltal mindenki fordulópontra jutott.

A jugoszláviai magyar költészet egyike volt az akkoriban Jugoszláviában alkotott költészeteknek, és ne feledkezzünk meg arról, hogy az akkori Jugoszlávia nem nemzetállam, bár a maga módján szocialista, ha nem is kimondottan „reálszocialista”. A rendszer kifogyott, és nem kerülhette el a kimúlást, de a nem nemzetállamból háború útján teremtődött nemzetállamo(cská)k az éppen hogy csak éledező többkultúrájú gondolkodást ellenségnak és árulónak hirdetve kulturális és költészeti értékrendeket számoltak fel, minek következtében a kisebbségi kultúrák és költészetek, az eleve furcsállottak és ambivalensek, így a jugoszláviai (vajdasági) magyar kultúra és költészet számára is merőben új élethelyzet teremtődött. Ebben az élethelyzetben már nem adatott meg számára a több kultúra együttéléséből származó védősánc. A tükörrendszer helyett egyszerre egyetlen tükörrel találta szemben magát, egy olyan tükörrel, amely nemzeti elvakultságában csak önmagát látja és önmagát nézegeti, nem hogy mást nem akar látni a tükörben, hanem a tükörrel gyújtópontot teremtve fel is perzseli a másként élőt és másként gondolkodót, a más hagyományt fenntartót és fejlesztőt. Az egykori idegenséget és otthonosságot ellentmondásosan egyszerre kinyilvánító érzés helyét mostanra a katasztrófa érzése foglalta el, és nem könnyű ebben a katasztrófa helyzetben verset írni.

Aki ma még abban a maradék országban versírásra adja a fejét, mégpedig magyarul, a magyar költészet érték- és hagyományvilágában, az valóban az égből hulló tüzet látja minden „építészeti részletben, természeti formában, fában”. S vannak még, akik verset írnak itt, kiteljesednek és születnek líratörténetek, mégpedig egyaránt a hagyományos modernség, a neoavantgárd, a posztmodern diszkurzusában, s sokan ezen eltérő stílus- és ízlésirányok határait átlépve formálják költői nyelvüket és világukat, ám a korábbi több kultúra teremtette értékrend romjai láttán érdekesebbé vált a hangjuk, csikorgóbbá a zenéjük, dísztelenebbé a szavuk, és most még nem lehet tudni, hogy ezen a fordulóponton, ebben az új helyzetben lehetséges-e még a jugoszláviai (vajdasági) magyar költészetnek mint természete és hagyománya szerint magyar költészetnek a fennmaradása és továbbélése, vagy éppenséggel sor kerül e kisebbségi költészetnek a homogénné kikiáltott magyar költészetbe való beolvadására, ami egyáltalán nem valami veszedelmes fordulat, hiszen a kisebbségi költészetek sohasem voltak mások, mint magyar költészetek, csak

éppen a magyar költészet volt mindig gazdagabb a kisebbségi költészetekkel, mégpedig mindaddig, amíg nem tekintette magát egy töről metsetten homogénnek.

Nincs mit sajnálkozni a jugoszláviai (vajdasági) magyar költészet eme kétségekkel és kételyekkel, romokkal és fájdalokkal teli helyzetén, ezért nem tölt el engem szorongással a felmerült kérdés a jugoszláviai (vajdasági) magyar költészet létezését illetően, s ezért gondolom, hogy semmi okom nincs az elhamarkodott válaszadásra, inkább arra van okom, hogy Ács Károly és Pap József, Tolnai Ottó és Koncz István, Böndör Pál és Jung Károly, Brasnyó István és Fehér Kálmán, Szombathy Bálint és Tari István, Bata János és Géber László, Papp Tibor és mások alakuló és változó líratörténetéről szöjjenek. De hiszen rójuk szöjtem, mi-
közben költészettörténeti háttérüket kívántam leírni.

HELYZETKÉP – HÁRMAS TÜKÖRBEN

GEROLD LÁSZLÓ

Megkerülhetetlen evidencia: a Vajdaságban élő magyarság soha nem volt a mostanihoz hasonló szorult helyzetben. Nem is csak azért, mert létszámunk megcsappant vagy mert a fenntartásunkat biztosító vásárlóerő drasztikusan csökkent, ez szinte általános, sokkal inkább azért, mert állami rendelkezések nehezítik anyanyelvhasználatunkat, kérdéssé tesz az iskoláztatásunkat, nyomorgatják sajtónkat. Mert kiszolgáltatottak lettünk – saját szülőföldünkön. Az egzisztenciális – anyagi és politikai – nehézségek mellett külön gond és fájdalom, hogy egyre inkább azok a keretek jutnak veszélybe, lesznek szűkebbek, amelyeket a kisebbség teljes emberjogú létezésének megteremtéséhez a kultúra nyújt(hat). Mindenekelőtt az iskola, minden szinten. Továbbá: a művészetek – irodalom, színház, zene, képzőművészet. És a tudomány. S minddel összefüggésben – a nyelv. Mindaz, amitől a kisebbségi is ember. Van saját kultúrája, ami a kisebbség életében nagyobb, hangsúlyosabb szerepet kap, mint a nemzetében, mely a művelődés minden formáját eleve adottságként kapja, használja és élvezi. A kisebbségnek viszont a kultúra formáit újból s újból ki kell vívnia – önmaga számára.

Miért, minek következtében jutottunk, juthattunk erre a mélypontra? Egyszerű lenne a politikai helyzetre, a háborúra, esetleg a záratra hátrítani mindent. Holott másról van szó. Másról is: a nehéz helyzetet, ha nem is kiváltó, de mindenképpen elmélyítő egyéb tényezőkről, körülményekről.

Alaptény: az 1989-ben kezdődő s azóta egyre gyorsuló belpolitikai változás teljes mértékben készületlenül találta a vajdasági magyarságot. Túlnyomórészt nem a politikai igazodás okozott gondot. Ki előbb, ki utóbb felismerte, hová nem szabad állni. S a pártváltás különben is

magánkérdés. A kultúra viszont nem. S épp a kultúra szempontjából mutatkozott meg a készületlenség, igaz, ezért részben nem a vajdasági magyarság hibáztatható, hanem a kommunista pártállam. Most derült ki, milyen káros, milyen súlyos következményekkel járhat, ha a kisebbség művelődési életének nincs rendszere, ha szervezetlen: a változásokkal szemben teljesen védtelen.

A vajdasági magyar kisebbségnek voltak (s vannak) intézményei, ezek a lehetőségekhez és szükségletekhez mértén működtek, talán nem is rosszul. De amikor a belpolitikai változással a pártállami törődés minden támogatást a szerb nacionalizmus, az egységes (nagy)szerb nemzetállam függvényévé tett, a lakosságot nemzetiségi alapon államalkotó és másodrendű polgárookra osztotta, s a kultúrát általában, de kivált a kisebbségit az államilag gerjesztett hódító háború érdekében kersztre feszítették, a magyar intézmények a teljes kiszolgáltatottság állapotába jutottak. A senki földjén találták magukat.

Prédává váltak. Többszörösen is.

Egyrészt prédái lettek, lehettek a szövetségi és főleg a szerb állam nacionalista fütöttségű buzgalmának, másrészt a kisebbségen belüli hatalomvágyóknak, illetve a meggondolatlan magyarországi „gyámkodóknak”. Azzal, hogy míg az első a belpolitikai változás következményeként szinte természetes, a másik kettő ép ésszel felfoghatatlan, s elkerülhető lett volna, lenne.

A nagy politika, amely a szerb nacionalizmus egyedül üdvözítőnek hirdetett pozíciójáról viszonyult a kisebbségi művelődési élethez, intézményekhez – ha kell nekik iskola, sajtó, színház, tudomány, legyen, de ne közköltségen, csak ha a saját zsebükből fizetik! –, teljes lojalitást követelt, s ezt mint a számára legfontosabb, a sajtó esetében tette, az anyagi támogatással kapcsolta össze. A szerb nyelven hozsannázók táborába akarta kényszeríteni a jugoszláviai magyar tájékoztatást. A tévé esetében szinte teljesen, a rádióban részben, a Magyar Szó esetében viszont nem, illetve a legkevésbé sikerült a belgrádi tévé vezette népi dezinformálás – a kedvezőtlen hírek, bel- és külpolitikai vélemények elhallgatása, megmásítása, nemtetsző részleteinek kihagyása – terjesztőivé súlyosítani a magyar nyelvű informálást. A szerb szupremációt biztosítandó teljes, az élet minden területére kiterjedő centralizáló törekvések, melyek törvényes keretet kaptak, minden képviselői, sajtóbeli és egyéb tiltakozási forma ellenére zavartalanul folytak. A vajdasági magyar művelődésnek (is) tehetetlenül kellett elszenvednie a megalázó nyelvi és nagyfokú kiszolgáltatottságot jelentő oktatási törvények rendelkezéseit.

Nem is szólva arról, hogy az áligazságokat terjesztő, olykor véres szájú parlamenti felszólalások mellett tévéműsorokkal, újságcikkekkel, fiktív olvasói levelekkel preparálták a szerb közvéleményt a kisebbségek, elsősorban a magyarok megbízhatatlanságáról, szakadárságáról, igazolni szándékozván ezzel is a másodrendűségeire ítéltetés jogosságát, hangsúlyozván a kisebbség idegen voltát, betelepültségét. Jogi keretek között terjedtek az áligazságok, zajlott a kisebbségi kultúra intézményeinek leépítése, tobzódott a sovinizmus, amely addig fokozódott, hogy naponta kimondatott a szerbség mennyei eredete, kiválasztott volta, minden nemzetnél távolabbra nyúló ősisége.

Tény, hogy ezzel a nemzeti eufóriával szemben, amelyre nem kis mértékben, a teljesen vagy részben írástudatlan népet manipuláló hatalom építette/építi állásait, húzta fel palotája falait, nem nyújthatott volna védelmet semmiféle művelődési struktúra, egyetlen kulturális érdekvédelmi szervezet sem. Megkockáztatható azonban, hogy egy létező, sőt jól felépített szervezeti forma némileg mégis amortizálta volna a romboló hatásokat, főleg ha mind az itthon maradt, mind pedig a vagyonukat külföldre menekítő vállalkozók segítségével sikerült volna rövid idő alatt kiépíteni egy kisebbségi alapítványhálózatot, amely legalább részben anyagi és működési függetlenséget, még ha minimálisat is, biztosított volna sajtónak, könyvkiadásnak, színháznak, tudományos kutatásnak s részben oktatásnak.

Sajnos, a változás előtti pártállam néhány évtizeden át tűzzel-vassal irtotta, megtorolta a kisebbségi művelődési élet, intézmények szervezettségét, koordinálását szavatoló ún. vertikális szerveződésnek még a gondolatát is. S ezzel valójában az új pártállam prédájává tette, kényekedvének szolgáltatotta ki a kisebbségi kultúrát.

Érthető, hogy a belpolitikai változással szinte egy időben felmerült egy kisebbségi érdekvédelmi szervezet megalakításának gondolata. Az, amire évtizedeken át nem volt lehetőség, de ami most segítséget nyújthatott volna elsősorban a kultúra – a nemzeti identitás alapja, az azonosságtudat meghatározója – zavartalan és folyamatos létezéséhez. Ehhez azonban sokkal több bölcsességre lett volna szükség, mint amivel a megalakult Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség létrehozói, vezetői rendelkeztek s rendelkeznek. Mindenekelőtt kisebbségi érdekvédelmi célokat kellett volna szolgálni, s nem lett volna szabad pártcélok alá rendelni a kisebbségi művelődési életet. Sajnos, ez történt, sőt a pártállamtól a differenciálás gyakorlatát is átvették, és jó meg rossz magyarokra osztották a kisebbséget. A jók a pártfegyelmet tűrők, a rosszak a

különvéleményt képviselők voltak, ezekhez tartozott az értelmiség egy része, amellyel szóba sem álltak, ellenben igyekeztek lejáratni határon innen és határon túl. Mindenekelőtt nemzetárulással, magyarellenességgel, illetve a hatalommal való paktálással vádolva őket.

Oldalakon át sorolhatók azok a támadások, amelyeket az egykori pártelit gyakorlatát követve a pozícióját féltő és mások rovására erősíteni kívánó VMDK-vezetőség és -ideológusok az értelmiségre zúdítottak, azokra, akik nem voltak hajlandók pártkatonái lenni a tévesen értelmezett magyarságesszmének. Szemmel láthatóan összetévesztették a politikai harcot a kisebbségi öntudatot nevelő szakmai és az alkotó művészi aktivitással. Mintha csak villanypóznák léteznének, lelket nemesítő, gyönyörködtető és szellemi táplálékot termő virágzó almafákra nem lenne szükség. Mindenkitől legalább vezércikket vártak el, s szem elől tévesztették a szellemi munkamegosztás szükségességét. Ilyen alapon nézték le a pedagógusképzést, a tankönyvírást, a gondolkodni tanító irodalmi mű vagy színházi előadás szerzőit. Minden kisebbségi aktivitás non plus ultrájává a politikai buzgalmat tették, természetesen azzal a megszorítással, hogy közben csakis az általuk megfogalmazott elvek feltétel nélküli támogatóiként lehet tevékenykedni. Holott éppen az ún. „nagy gondolatok” voltak végiggondolatlanok. Mint például a megmaradás törvényévé tett hármas autonómia, amelyre mindenkinek fel kell esküdnie ahhoz, hogy ne tekintsék rossz magyarnak, s hogy a kisebbségi érdekvédelmi szervezet támogatására számíthasson. Nem gondolván arra, hogy a hármas autonómián belül a területi autonómia öngyilkossággal egyenlő, mert olyan kisebbségirtó, az etnikai összetételt erőszakkal megváltoztató forgatókönyvre nyújt alkalmat, mint amilyent Baranyában, Szlavóniában, Boszniában, Krajnában már sikerrel használtak. Arról nem is szólva, hogy ha történetesen sikerülne érvényt szerezni az autonómia-koncepciónak, mi lenne a dél-bácskai – ide számítva Újvidéket is! – és a bánáti magyarok (lehetnek vagy százhuszezen!) sorsa. Az, ami a szórványban rekedteké, hallhattuk a magát érdekvédelminek nevezett szervezet elnökétől: asszimilálódnak, beolvadnak vagy felköltöznek az autonómiába. Hasonlóképpen meggondolatlanságra vall a magyar iskolahálózat létrehozásának terve, ha előzőleg településenként végzett elemzésekkel nem győződünk meg ennek előnyeiről és hátrányairól. Felmérés nélkül is szinte bizonyos, hogy a városokban, ahol a kisebbség szétszórtan s nem homogén tömbökben él, lehetetlen és értelmetlen létrehozni magyar iskolákat, hiszen ezzel csak azt érzük el, hogy több gyerek fogja választani a közelebbi nem magyar, mint a távolabb eső

magyar iskolát, s hogy több magyar pedagógus állás nélkül marad. Ugyanígy az is biztos, hogy a tiszta magyar községekben, vagy ott, ahol a területi megoszlás ezt lehetővé teszi, már vannak vagy lehetnek magyar iskolák. Ismerve Vajdaság nemzetiségi tarkaságát, lehetetlen egységes megoldásokat erőltetni, s nem szabad megfélekezni arról a sajátságáról sem, amit a Vajdasági Szocialista Liga vagy a Vajdasági Klub nevű párt-, illetve polgári egyesülés evidenciaként kezel s vall, hogy a Vajdaságban csak együtt és egyenjogúan élhet minden nemzet fia. Valóban értelmetlenség mindenáron és mindenütt tiszta magyar iskolákat szervezni. Sokkal inkább azzal kellene törődni, hogy az oktatás színvonala minél magasabb, feltételei pedig minél korszerűbbek legyenek. Hogy minden tárgyat általános és középiskolában egyaránt anyanyelven tanulhassanak a diákok, s hogy legyenek jó tankönyvek. Például szöveggyűjtemények kiadásán kellene fáradozni (a tankönyvkiadás állami monopólium!), ha az irodalomtankönyvek kényszerből – korlátozott terjedelemben! – egyben olvasókönyvek és irodalomelméleti meg-történelmi kézikönyvek is, s csak minimális szövegismeretet biztosítanak. Ha van bármilyen politizálásnál értékesebb kisebbségvédelmi gesztus, akkor az az oktatás magasabb fokú színvonalának és lehetőségeinek megteremtése. Nem attól lesz magyar a magyar gyerek, ha ezt a mellét verve hangoztatja, hanem ha ismeri nemzete szellemi értékeit, kultúráját.

A vajdasági magyar „érdekvédelmet” az említett rögeszmék mellett nagyfokú szervezetlenség és szakszerűtlenség jellemzi és nehezíti. Kétségtelenül voltak akciók, fontosak, mint például a Szabadkai Népszínház megmentésére irányuló aláírásgyűjtés vagy az anyanyelven való tanulás előnyeinek tudatosítása. De ezek kampányszerűen történtek, s mint az utóbbi esetében, nélkülözték a tudományos igényű alaposítást, egy-egy felhívás sikeréről vagy sikertelenségéről nem készült fölmérés, amiből okulni lehetne a következő alkalomra. Következő alkalom pedig vagy nincs, vagy hasonlóképpen előkészítetlen. Egyrészt mert az akciók háttérben politikai poénszerzés állt, s ezért megrekedtek a látszattörődés szintjén, másrészt viszont – nem tudván felkarolni az értelmiséget – mert megfelelő szakszolgálat híján egy-egy szükséges akció előkészítetlen, kihordatlan maradt. A következmények végtelenül súlyosak, elég arra utalni, hogy a Szabadkai Népszínház sorsát éveken át nem sikerült rendezni. A szerb hatalom a legjobb esetben tétlenül nézi ennek a jelentős kisebbségi intézménynek a pusztulását, ugyanakkor viszont kapkodó próbálkozásainkkal az önálló magyar színházat is szinte lehetetlen tető alá hozni. Neve már van: Kosztolányi Dezső Színház, de társulata, mű-

sora, koncepciója nincsen. Említhetnénk még az önálló magyar – Kosztolányi Dezső – egyetem tervét is, amelyet szintén a realitások (kikkel, kiknek, miből, mit s minek?) mellőzésével szeretnének évek óta megalakítani, miközben természetesen semmi sem történik, nem történhet, csupán az, hogy a megalapozatlan tervezettség alatt a magyar lektorátus-rendszert sem sikerül kialakítani az Újvidéki Egyetemen, és ez lehetővé tenné a kétnyelvű képzést legalább a lakossággal legközvetlenebbül kapcsolatban levő szakembereket képező karokon. De talán színháznál is, egyetemnél is fontosabb, sorsdöntőbb a vajdasági magyarság számára a *tanítóképzés*, amely állami átszervezés után megszűnt (megalakították a Tanító Kart, s innen „kifelejtették” a kisebbségi tanítók képzését!), és az érdekvédelmi szervezet néhány képviselői felszólaláson kívül semmit sem tett visszaállítása érdekében. Holott ha a kisebbségi létet valami veszélybe sodorhatja, az a tanítóképzés megszüntetése. Persze, mondhatnánk némi fájó öniróniával, lehet, hogy hamarosan nem is lesz magyar tanítókra szükség a Vajdaságban, ehhez csak az kell, hogy a támogatott, sőt részben szervezett középiskolás és egyetemista kivitel után az elemisták magyarországi tanulása is divatba jöjjön.

Az okatlan kisebbségi „érdekvédelem” példái között említhetjük a magyar sajtóház tervét is, vagy a Magyarságkutató Tudományos Társaság megalakítását. Sajtóház van, a Forum, tudományos intézet, a Hungarológiai Szak is létezik. Csakhogy ezeknek az a bűnük, hogy nem jó magyarok, mert nem engedik meg a VMDK-felügyeletet. Nem számít, hogy a Magyar Szó a belgrádi Borba mellett még mindig Szerbia legobjektívabban tájékoztató újságja, rossz, mert nem áll a kívánt irányítás alatt. Beszédes a szabadkai Új Hét Nap példája. Amíg a szervezet szócsöve volt, elfogadták, amikor konfrontálódott vele, rossz újság lett. Az oktatás mellett tudományos kutatómunkával is foglalkozó Hungarológiai Szak – a közelmúltig Hungarológiai Intézet – mellett azért hívták életre a Magyarságkutató Tudományos Társaságot (közben már a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság is megalakult!), hogy az ún. „kemény társadalomtudományokkal” foglalkozzon, melyekre az irodalmi, nyelvi, néprajzi és művelődéstörténeti kutatásokat végző Hungarológiai Intézet nem volt s nincs regisztrálva, és szakemberei sem voltak hozzá, kontármód meg mi értelme művelni a tudományt. Az új társaság munkája azonban nem a jelzett tudományos diszciplínákban merül ki, hanem azokban, melyeket a néhány évtizede létező újvidéki intézet is folytat. Nyilvánvaló, az új cégre a felette való hatalom gyakorlása miatt volt szükség. Hogy az érdekvédelmet milyen előszeretettel tévesztik össze a

pártérdekkel (s a magánérdekkel!), bizonyítja a könyvkiadás magyarországi támogatásának esete. A néhány ízben szakmai tisztességgel helyállni igyekvő alkuratoriumot leváltatták s politikai felügyelet alá kényszerítették – pesti illetékesek segítségével. Azokat az írókat, mintegy huszonötöt, akik tiltakoztak, demokráciaellenességgel vádolták.

Azzal párhuzamosan, ahogy a populizmus szelleme eluralkodik a vajdasági „érdekvédelmi szervezetben”, provinciálódik a kisebbségi magyar kultúra. Ennek legekleatásabb példáját épp a könyvkiadásban lejátszó változások szolgáltatják.

Hathatós és gátlástalan kisebbségi ügyködéssel átalakul a vajdasági magyarság intézményrendszere, s történik ez anélkül, hogy az egyes intézmények munkája szakszerűség szempontjából javuló változást mutatna. A Vajdaságban általános tendenciává lett a létező intézmények, kiadó, lapok, tudományos intézetek tönkretétele. A régi munkáját nem segítik, a helyettük alakuló újak pedig – bár anyagi segítséget kapnak – szervezetlenségről, felkészületlenségről tanúskodnak. Nem lett volna egyszerűbb, ha a főleg Magyarországról kapott jelentős anyagi segítséggel a meglévő intézményeket támogatják, s közben külső segítséggel és belső hozzáértéssel megreformálják, korszerűsítik ezeket? Minden bizonnyal, de nem valószínű, hogy VMDK-irányítás alatt lennének, enélkül pedig – mutatja a gyakorlat – nem létezhet magyar művelődési intézmény a Vajdaságban.

És ebbe a nagymértékben téves koncepcióba – sajnos – hathatós magyarországi támogatást is élvez a vajdasági magyarság „érdekvédelmi szervezete”. Mindenekelőtt abban tévedtek a magyar illetékesek, s félő, hogy ez átöröklődik az MDF-től az új hatalomra is, hogy a kisebbség támogatását csak a VMDK-n keresztül tudta (tudja?) elképzelni, amely viszont pártként s nem mindenki érdekét képviselő szervezetként tevékenykedik. Meggondolatlanul segédkeztek új intézmények létrehozásában, miközben a meglévők a lét peremére sodródtak. A régi tönkrement, az új viszont életképtelennek bizonyult. Nem a párttá vált politikai szervezetnek kell fennmaradnia, hanem a kisebbségnek. Kétségtelenül nagyfokú törődés igénye mutatkozott meg Magyarország részéről, de ezt tévesen kanalizálták, a sugók félrevezették az adományozót. Persze lehetett, mert otthon is hasonló elvek érvényesültek. Imponáló az az igyekezet, ahogy Magyarország megpróbált a kisebbségi művelődési élet minden területével foglalkozni. Ugyanakkor nem valószínű, hogy a határon túli kisebbségek gettóba vezénylése jó gyakorlat. Üdvös, hogy rendeztek határon túli magyar színházak, magyar tanszékek, sajtó stb. gond-

jait számba vevő tanácskozásokat. De ezzel ki is rekesztették ezeket az egyetemes magyar kultúrából, ami legszembetűnőbben abból az érdektelenségből látszott, amely a kisvárdai színházi szemlének kijárt, vagy abból a teljes tájékozatlanságból s felkészületlenségből, amely a tanszékek keszthelyi találkozájára volt jellemző. Nemcsak a magyarországi magyar tanszékek maradtak erről távol, mintha nem ugyanaz lenne magyartanárt képezni Pesten és Pozsonyban, Újvidéken és Pécsen, Kolozsvárt és Szegeden, hanem a jelenlevő illetékesek annak sem néztek utána, hol, melyik határon kívüli tanszéken milyen formában és feltételek mellett folyik a képzés. Igen szorosban kapcsolódik ehhez a határon túliak magyarországi tanulási lehetőségére. Teljesen érthetetlen, miért van szükség a nulladik évfolyamra. Azért, mert a szabadkai gimnázium gyengébb, mint a kiskunmajsai? Biztos? S ha Magyarország különbséget is tesz határon belüli és túli egyetemi hallgató között, akkor miért fogadja ezt el a VMDK, amely a közvetítő szerepét vállalta?

Még egy vonatkozásban szembetűnő a magyarországi tájékozatlanság: a sajtóban. Vagy a valós helyzet ismerete nélkül cikkeznek például a területi autonómia létrehozása mellett, vagy a megosztottságot gerjesztik, például azzal, hogy az egyetemi szintű irodalomoktatást elmarasztalják, mert ezt, úgy vélik – mi alapján? – a „választott értékek jellegét nem a nemzeti szempont, hanem a kulturális minőség, következésképp az emberi egyetemesség és nembeliség követelménye határozza meg” (Pomogáts Béla: Az értelmiségképzés stratégiái. *Magyar Nemzet*, 1993. aug. 3.). Igaz, hogy a későbbiek során a cikkíró megkísérli egyensúlyba hozni a „szakmailag és nemzeti tudatban egyaránt erős fiatal értelmiség” képzésének kettősségét, csak azt nem tudni, milyen ismeretek alapján minősíti nem kellően „nemzeti szempontú”-nak az Újvidéken folyó magyartanárképzést. De az efféle viszonyulások még azok közé tartoznak, melyekkel lehet s van értelme polemizálni. Sajnos, olyanok is vannak, szép számban, amelyek vitára sem érdemesek, mert például olyasmit kellene bizonygatni, hogy a titói Jugoszlávia nem azért tette lehetővé az egzisztencialisták ismeretét, hogy a kisebbség figyelmét saját problémáiról elterelje. Vagy hogy a Forum Könyvkiadót meg a Magyar Tanszéket nem azzal a céllal alapították, hogy magyarságtudattal nem rendelkező értelmiséget neveljenek, ahogy ezt egy botcsinálta „délvidéki” szakember nyilatkozta – ki (Botlik József) állandóan cikkezik, mi több, egyharmadnyi könyvet is írt rólunk! – még ez év nyarán is a Kossuth Rádióban sok egyéb képtelenség mellett. És nyilatkozhatta! Ez a kétségbeejtő. Szinte szórakoztató volt hallani az utóbbi magyarországi választási kam-

pány során, hogyan méricskelték a pártok, melyikük hány perc műsoridőt kapott, ugyanakkor viszont rá sem gondoltak, hogy a határon túli magyarság éveken át történő magyarországi megnyilatkozásai szinte teljes mértékben nélkülözték a nézetek pluralitását, mert így készítették a műsorokat.

Szó, ami szó: a vajdasági magyarságnak nem volt s nincs jó – értsd: hiteles – sajtója Magyarországon. Részint kellő ismeretek híján, részint mert a hazai pártharcok függvényeként tudták (tudják?) szemlélni a vajdasági magyarság művelődési életét. Tény viszont, hogy ebben a viszonyulásban hathatósan közreműködtek a Vajdaságból felköltözöttek, akik – mint ez a Vajdaságban is divatba jött – azzal akarták magyarságukat, hatalomhoz, párthoz való nagyfokú lojalitásukat bizonyítani, hogy az otthon maradtak egy részének ellenségképét festgették nagy buzgalommal. Amire az sem szolgálhat mentségül, hogy a kisebbségi ismérvek, jegyek kinyilvánítása Jugoszláviában évtizedeken át valóban háttérbe szorult. Kivált akkor problematikus az efféle viszonyulás, ha olyan szellemi értékeken pipiskedve történik, melyek autentikussága a „környezetváltozással” erősen vitatható, olyannyira, hogy már-már jogtalan szellemi tőkeexportnak, kisajátításnak is tekinthető.

A vajdasági magyarság művelődési élete kapcsán még valamiről kell szólni: az értelmiségről. Kétségtelenül dicséretes, hogy jellege, társadalmi – ebben az esetben kisebbségi – alapfunkciója szerint igyekszik kritikusan viszonyulni a művelődési (s általában a kisebbségi) élet mindennapi eseményeihez is és jelenségeihez is. Ezt bizonyítja többek között a Tótfaluban rendezett kerekasztal, továbbá a *Híd* 1994. 1–4., Itt és most címet viselő kötetnyi tematikus számának mintegy húsz tanulmánya, esszéje, verse – a szám magyarországi recepciója még nem történt meg –, valamint újságcikkek, olvasói levelek sora vagy például Juhász Erzsébet esszékötete, az *Esti följegyzések*. Ugyanakkor viszont bizonyos passzivitás, nem mondanám, hogy közömbösség, de mindenképpen kivárással jellemzi a vajdasági magyar értelmiséget. Nem bonyolódik vitába, legtöbbször a rázúdított vádakkal, támadásokkal sem száll szembe, mintha abban bízna, hogy az idő majd igazolni fogja szemléletének helyességét, bírálatainak jogosságát. S bár az lassan bekövetkezik, a szórványos megszólalás kevés, kevesebb annál, mint ami nemcsak saját tekintélyének védelmére, hanem megannyi téveszme tisztázása érdekében szükséges lenne. Való tény viszont, hogy a szórványos értelmiségi megnyilatkozásoknak is szerepe van abban az „érdekvédelmi szervezeten” belül megindult platformosodásban, hogy megtörik az egy párt, egy igazság rossz

emlékeket ébresztő monolitság. Új szervezet alakult – Vajdasági Magyarok Szövetsége –, amely ha még nincs is bátorsága a vélemény teljes önállóságát hirdetni és gyakorolni, mindenképpen jelzi, hogy az értelmiség fenntartásai meghallgatásra találtak. Következésképp a művelődési életben is egészségesebb viszonyokra van kilátás, eltűnik az ellenvéleményt nem tűrő, jelentős anyagi előnyt élvező monopólium, ezzel összefüggésben a magyarországi segítség is körültekintőbb lehet, többé talán nem párthűségtől függ, s remélhetőleg ismét életre kap a régebben sokszínűnek ismert vajdasági magyar kultúra.

Megfizettük s még mindig fizetjük érte a tandíjat!

Kétségtelen tény viszont, hogy ébredünk Csipkerózsika-álmunkból. Újból elegendő számú jelentkezője van a Magyar Tanszéknek, könyvkiadásunknak sikerült átvészelnii a válságot, ebben jelentős segítséget nyújtott Magyarország, ismét rendszeresen jelenik meg a Magyar Szó, amely őrzi objektivitását, az Újvidéki Színház megtartja tervezett évi bemutatóit, a szabadkai színházalapítás is elmozdul a holtpontról, Zentán rendszeresen a helyi fiatalok lelkes színházi vállalkozása, a Tanya-színház az idén is megtartotta szokásos bemutatóját és többhetes körútját, továbbra is megjelenik a Híd, az Üzenet, Vajdaság-szerke megannyi tábor kínálja az irodalmi, nyelvi, népzenei, népművészeti ismeretek játékos elsajátítását, bővítését – ebben jelentős segítséget nyújt a Soros Alapítvány –, a szerb oktatási és kulturális minisztérium kezd több megértést tanúsítani s anyagi támogatást nyújtani. Ugyanakkor még mindig nyílt és megoldatlan a tanítóképzés, a lektorátusrendszer kérdése, segítségre szorul a tankönyvkiadás.

Van tehát remény, hogy talpra állhat a kisebbségi kultúra a Vajdaságban?

Van. Kivált, ha tudjuk, hogy a magyarországi támogatásban is változás várható, hogy a segítség az egész magyar kisebbség címére fog érkezni, az elosztás kritériuma pedig a szak- és célszerűség lesz, így ígérik.

Van remény, gondolom, mondom. De mi lesz, ha bekövetkezik az, ami – míg ezeket a sorokat rovom – egyre inkább valószínűnek látszik, a szerb polgárháború?

Attól óvjon meg bennünket a Mindenható!

Újvidék, 1994 augusztusa

JEGYZET

A fenti írás augusztus első felében a kecskeméti Forrás vajdasági számába készült. Megírása óta bizonyos körülmények változtak – a Kosztolányi Dezső Színházban volt két bemutató, a zombori Tanító Karon van részleges és felemás magyar nyelvű képzés, az Új Hét Nap a VMDK szócsöve lett, s megalakult a Szabad Hét Nap, sőt újraindult kéthetente történő megjelenéssel a régi 7 Nap, megalakult az Illyés Alapítvány vajdasági alkuratóriuma, a magyarországi hatalmi struktúra támogatásában is részben más, egészségesebb szándékok látszanak érvényesülni, a Soros Alapítvány által támogatott tankönyvpótló ismeretterjesztő füzetekből egyre több jelenik meg –, ennek ellenére a cikk észrevételei nem kizárólag dokumentumértékűek, hanem továbbra is aktuálisak. – G. L.

ÖREGAPA, PORCUKORBAN

NÉMETH ISTVÁN

Öregapa bent trónol a Sárga Csikóban, és veri a blattot. Kártyázik. Filkózik. A lapot odacsapó öklök akkorát ütnek az asztalra, hogy a poharakban, a hosszú nyakú literesben meg-megremeg a bor.

Nemcsak a blattot veri a sarki kiskocsmában, lassan elveri Öreganya megtakarított pénzecskéjét is. Azt a pénzt, amit négy év alatt a hadiségélyből félrerakosgatott. Amit megvont a saját meg a fél tucat gyereke szájától.

Öregapa nagyon jól tudja, milyen pénzekekről van szó, s nem azért ült le kártyázni, hogy veszítsen, hanem hogy nyerjen. De nem megy a lap. Mostanában semmi sem megy úgy, ahogy kellene; négy éven át ázott-fázott, perzselődött a lövészárkokban, a háborút mégis elvesztették. Ha elveszett a fejsze, vesszen a nyele is! Még egy litert, Nyakú Pista!

Öregapa javakorabeli férfi, negyvenhat–negyvenhét éves, most szerelt le négyévi frontszolgálat után, s ha ehhez hozzáadjuk a hároméves tényleges időt, teljes hét esztendő telt el angyalbőrben. Nem túlságosan büszke rá; ez idő alatt is szívesebben eljárt volna inkább kubikra, aratni, falat verni, meg ami jön, mert annak a hét esztendőnek, amit a császár szolgálatában töltött, végül is semmi értelme nem volt.

Nem mernék mérget venni rá, hogy filkózás közben ezek a gondolatok foglalkoztatták. Azoknak a gondolatoknak meg, amelyek éppen foglalkoztatták, bottal üthetjük a nyomát. Ha élne, ő maga se tudná megmondani. A híres Sárga Csikó-beli kártyacsata óta vagy hetvenöt–hetvenhat esztendő telt el. S ez idő alatt sok jelentős esemény zajlott le nem csupán a kocsmában, de a kocsmán kívül is.

A sok közül elég, ha megemlítjük: jó tíz esztendőre a szóban forgó események után megszületett Öregapa számos unokája közül az első.

Aki most egy vak lóért nem adná, ha láthatná a kártyás, iszákos öregapját. Ott a Sárga Csikó lármás asztalánál. Aki állítólag akkor még igen goromba természetű volt. Amit az unoka a legszelídebb lelkű szentről is inkább el tud képzelni, mint e születendő remekmű főhőséről. Mert amikor már a valóságban is találkozott vele, amikor már megismerhette, a gorombaságnak a halovány nyomát se találta rajta. Sem rajta, sem benne. Remekírónk öregapja ugyanis egy csodálatos átváltozáson ment keresztül: a kártyás, iszákos, de mindenekfelett goromba emberből a légynek sem ártó, szelíd Öregapa lett. Még jóval öregapa kora előtt!

*

Mit kéne tenni ezzel a megátalkodott, goromba, iszákos emberrel, mielőtt még elkártyázná a saját erejéből meg néminemű egyházi kölcsönökből felépített családi házát is? És azt a Kaszáló-béli, aranyat érő három holdat, ami annál becsesebb kellene hogy legyen, mert apai örökség. Az egykori híres „Csülkös-főd” része. De bánja is ez a haramia! Ha nem állítják meg a lejtőn, elveri mindenét. És itt marad nyolcadmagára, mint az ujjam. Ezért jött haza, ezért szerelt le? Inkább maradt volna ott, ahol volt, pusztult volna el a lövészárookban! – gondolhatta volna Öreganya, mert azért jó szemmel mégsem nézhette, amit megvadult, nekikeseredett párja napról napra, heteken, hónapokon át abban az átkozott Sárga Csikóban művelt.

Szültem neki nyolc gyereket, igaz, a Viktor meg a Pista meghalt még kicsi korában, de hatot fölneveltem, mert négy éven át egyedül én neveltem őket a magam erejéből, meg abból a vékony hadisegélyből, de úgy, hogy még félre is raktam belőle, hogy legyen mihez nyúlni, ha hazajön. Hát nem az volt az első, hogy hozzányúljon, hogy leeressze a torkán, és elkártyázza?! Ha nem fizetem vissza a Balassa plébános úrtól felvett kölcsönt a Hárs Aladárnak, most még tán azt is elkártyázná! Pedig mikor visszavittem a pénzt, Hárs Aladár azt mondta: lányom, ez a szegények pénze volt, aki kölcsönadta, már meghalt, tedd hát csak el . . . Nem tettem el, otthagytam a plébános úr asztalán. Jobb helyen van ott, mint Nyakú Pista kocsmájában.

Hogy a tüzes mennykő ütne bele abba a kocsmába! Minden kocsmába.

De nem ütött bele. És egyelőre a kocsmázó, hazát és háborút vesztett obsitost se lehetett jobb belátásra bírni.

Mintha maga a véres háború folytatódott volna. Immár nem országok és népek között, hanem a sárból gyúrt ember és a teremtője között. Hogy szétzúzzák maguk körül a maradék világot is.

S akkor jelent meg, aki eddig is jelen volt, a Marci Pista bácsi, a keresztkoma. Kedves, gnómszerű alakjával, de határozott, mégsem tolakodó fellépésével. És hát persze zseniális ötletével.

*

Marci Pista bácsi nyomorékként született, rövid lábszárakkal, amelyek fura, gömbszerű lábfejekben végződtek. Ezek a lábfejek tulajdonképpen sohasem voltak láthatók, mert tulajdonosuk rájuk szabott, különleges, gömbszerű cipőt hordott, amit mintha sohase vetett volna le, legalábbis nem a kíváncsiskodók előtt. Örök életében ezekben a topa cipőkben járt, s mindig fürge léptekkel, mint általában a törpék, akik rövid lábuk ellenére igyekeznek lépést tartani a hosszúlábúakkal. A cipője, azaz a lábfeje mégsem volt szabályos gömb, az ujjak helyén kissé kidudorodott, s a két lábfejen ez a két dudor szemben állt egymással, hogy a tulajdonos kacsázó járása még hangsúlyozottabbá váljon. Hasonló módon a keze-feje is eltorzult állapotban volt, ennek ellenére az ujjait használni tudta. Marci Pista bácsi örök életében dolgoz, szorgalmas, igencsak mozgékony, higgadt s józan gondolkodású ember volt, bölcs a maga nemében. A faluban egy módosabb meg egy szerényebb háza volt, ez utóbbi egyholdas kerttel, a határban földje, tanyája, de ő maga csak a kertben és a ház körül foglalatoskodott, mindenekelőtt a méhesben. Mert Marci Pista bácsi nagy méhészt volt.

(S mert a szerző más műveibe aligha tudná beleapplikálni, beilleszteni, itt emeli át az örökkévalóságba: egyszer, réges-rég, még az idők mélyén beleesett a féreg egy szép, fiatal édesalma-fa törzsébe. Ez az édesalma-fa annak a háznak a veteményeskertjében virágozott és gyümölcsözött, amelyet a szerző édesapja a keresztapjától, azaz Tóth Marci Pista bácsitól bérelt, hogy végre a teljes nevét is eláruljuk ennek a ritka képességű, szelíd lelkületű, bölcs méhésznek. Egy szép nyári napon épp az említett veteményeskertben járva, észrevette, hogy a szóban forgó édesalma-fa törzsét megfúrta a kukac. „No, majd kifüstöllek én téged onnan, hékás” – mondta a foga közül, ahogy a szájában füstölgő kis csibukja megengedte. Hát szerzőnk szemtanúja volt ennek a „kifüstölésnek”. Minden mozdulatra emlékszik, a nyár bágyasztó fényére, de még a kert kaporilata is az orrában van. És természetesen Marci Pista bácsi kis görbe

pipájának az illata is. Szerzőnk felett sok-sok évtized múlt el azóta, miközben sok mindent látott, hallott, tapasztalt, érintett, ízelt, épületesebb dolgokat is annál, ami itt következik, de mind-mind, legalábbis java része, feledésbe merült, a „kukackifüstölés” azonban a tegnap történtek elevenségével s forróságával él benne most már alighanem az idők végezetéig. Marci Pista bácsi egy neki megfelelő alacsony ülőalkalmatosságot hozatott az almafa törzse mellé az őt szinte már fölívó csupa szem fiúcskával. Ez a fiúcska alig várta, hogy betoppanjon hozzájuk ez a fura kis ember mindig füstölgő csibukjával, kedves, ravasz mosolyával s bölcs megállapításaival. Ő volt a KERESZTAPA. Nem a fiúcskáé, hanem az édesapjáé és az édesapja minden testvéréé, ennek jogán ő is így szólította, legalábbis magában. Most is betoppant, ezen a kábult nyári délutánon, s még kedves föladattal is megbízta a körülötte lábatlankodó fiúcskát: hozzál csak ide nekem, te gyerek, egy kisszékét! És amikor rövid lábaival körülményesen rátelepedett erre a kisszékre, szemben a féreg ejtette, barnán vérző sebbel az almafa törzsén, elővette zsebkését, érthetetlen szavakat dünyögött a pipa füstjébe, majd egyetlen határozott mozdulattal kimetszette a fatörzs bőrét a féregseb körül. „Hát akkor lássuk csak!” – mondta most már valamivel hangosabban, de jóízű morgását, ami a pipafüstnek vagy az élvezettel végzett munkájának szólt, aztán se hagyta abba. Lefejtve a könnyező, gyöngyöző – vérző! – kérget – a ficska még növendék korú volt, a törzsén a kéreg még nem pikkelyesedett meg –, a bicskáját becsattintotta, zsebbe csúsztatta, s a fiúcska legnagyobb ámulatára kivette a szájából a csibukot. Ez egyébként csak olyankor fordult elő, ha újratöltötte dohánnyal. Különben mindig a szájában lógott. Tán még álmában is. Épp ezért szokatlan s egyben mulatságos is volt üres szájjal látni „Keresztapát”. Ezen még ő is mulathatott magában, sőt közben a fiúcskára is rákacsintott, hogy no, gyerek, láttál már ilyen meztelen szájú öregembert? Ugye, hogy nem! Hát akkor most jól nézd meg magadnak. De ekkor valami váratlan dolog történt. A csibukból kiverte a még parázsló dohányt. S ezúttal nem azért, hogy újratöltse. Nem! Hanem hogy szétszerelje. Pedig egy perccel előbb még kitűnően szuperált, kifogástalanul szelelt a csibuk, hiszen olyan bodor füstöket eregetett, akár egy gőzmozdony. Tehát a szétszerelés nem azért történt, mert valahol eldugult a füstjárat, hanem egészen másért. Vagy mégis? A csupa szem fiúcskának a torkában dobogott a szíve. Mert most meg a kostök zacskó került elő a zseb mélyéről, s abból a „Keresztapára” jellemző nyugodt mozdulatokkal – a pipaszurkáló! S ismét a hozzá való jóízű dünyögés. Majd a félhangos megjegyzés: Nem garázdálkodsz te

itt soká. Nem kellett magyarázni, ez a féregnek szólt a fában. Tudta ezt a fiúcska is, aki részese lehetett ennek a feledhetetlen műtétnek, féregmegsemmisítési akciónak. Az írók hada nem fogja kitalálni azt a lélegzetelállító mesét, rajzolók serege azt a színektől lángoló rajzfilmet, amelyik felérne az itt történetek izgalmaival. Hiszen a fiúcska részese, szemtanúja a faműtétnek: ő hozta Marci Pista bácsi alá a kisszéket, s röpülne a fásliért is, ha esetleg a műtét után be kellene fáslizni a fa törzsét. Már maga az is milyen izgalmas, hogy a fiúcska egy ilyen embernek közvetlen közelében lehet, amilyen Marci Pista bácsi. S most egyszerűen oly közel kerülhetett hozzá, hogy a ruhája szagát is beszippanthatja. Micsoda ruhaszag! Szeretne feloldódni benne, mint az édesapja ugyancsak dohányfüstös ruhaszagában . . . S most a pipa teljes szétszerelése után a pipaszurkálónak az a dolga, hogy a gazdája elégedett dűnnyögése közepette óvatosan és körültekintően egybekaparja azt a csillogó, barnás valamit, amit Marci Pista bácsi pipamocsoknak nevez. A fiúcska nem tudja föl-fogni, miért mocsok az, aminek az öregember annyira örül. De most ezen nincs idő elrágódni, mert ami a szeme előtt lejátszódik, az egyszerűen megdöbbenő. Az összekapart barna lé ugyanis, az összes pipamocsok az almafa törzsén ejtett, még mindig vérző sebre kenődik! Mégpedig igen gorombán. A pipaszurkáló hegyével teletömődik a féreg által fűrt lyuk szája, a maradék mocsok pedig a fa bőre alá szurkálódik, oda ahol az éles zsebkés körülmetszette. A fa mégse szisszen fel fájdalomában, csak a fiúcska, ő is csak magában, Marci Pista bácsi viszont annyira meg van elégedve a munkájával, hogy még el is mosolyodik, szintén magában. Majd elégedetten azt mondja: itt nem lesz kedved többé furkálni! És gyönyörködve vizsgálhatja munkáját, miközben a pipaszurkálót szépen megtisztítja, elteszi, a pipáját összeszereli, megtömi, a fogai közé akasztja, és meggyújtja. Kész. Vége a varázslatnak. Marci Pista bácsi fürgén lecsúszik a kisszékről, s csak úgy odaveti a fiúcskának: a széket visszaviheted. Az almafa törzsén egy szép kerek heg keletkezett, s emlékeztetett éveken át annak a régi nyári délutánnak a misztériumára.)

*

De hol hagytuk Öregapát? Ő még bizony mindig ott trónol a Sárga Csikó törzsasztalánál, s nem is sejti, milyen csapda készül ellene.

– Péter! Nagy a rajzás nálam, befogjak neked néhány rajt? Mit szólsz hozzá? Szerintem elajnározhatnál te is néhány családot.

Ez a történelmi följánlás természetesen nem a Sárga Csikóban hangzott el. Marci Pista bácsi nem volt kocsmába járó ember. A méhek nem szeretik a koncentrált szeszszagú leheletet. A méhek a szelíd, nyugodt, türelmes embereket kedvelik, hangos, csapkodó, türelmetlen embereket nem tűr meg a szakma.

Szakma? Inkább bíbelődő, szuszogó munka. Afféle mellékfoglalkozás. Indulatokat levezető pepecselés.

– Úgy gondolom, koma, hogy ez most neked nagyon megfelelne.

– Most? – kapta fel a fejét Öregapa. – Mért éppen most? Hát holnap nem lesz jó?

– Jó lesz holnap is – szippantott a csibukjába Marci Pista –, de most van a rajzás. Csak azért mondom.

Dehogy azért mondta a ravasz és bölcs Marci Pista. Minden meg volt hányva-vetve Öreganyával meg a rokonsággal, akiket bevontak a „rajfogásba”. Háttha a méhek, a méhekkal való bíbelődés jobb belátásra bírja ezt a megátalkodott, nekivadult embert.

– Utóvégre megpróbálhatom – dűnnyögött kedvetlenül Öregapa, aki honnan is sejtette volna, hogy tulajdonképpen törbe csalják.

Olyan csapdába, ami neki is, családjának is nyugalmat, békét hozott.

Mert később csakugyan az az általános vélemény gyökeresedett meg, hogy „Öregapatokat” a méhek térítették észhez, szelídítették meg. És – kapaszkodj meg, világ – a virágok!

*

Ez a „megszelídítés”, bizony, nem történhetett minden átmenet nélkül, máról holnapra, ám ezekről az átmeneti nehézségekről nincs semmi információnk. Ha történetesen regényt írnánk, megereszthetnénk fantáziánkat, de a regényírásnak még a gondolata is távol áll tőlünk. Kimerült műfaj. Tökélyre emelték a nagyok, például Dosztojevszkij úr, Krúdy mester, a végső simításokat elvégezték rajta a tanítványok épp, mire az emberek belefáradtak a regényolvasásba. A mai regényt épp ezért már nem is az olvasónak írják, miként a többi műfajt sem, kivéve azt az egyet, amit most tart kezében a Nyájas.

Egyszóval: örök titok marad a világ számára, hogyan szelídítették meg a méhek és a virágok a duhaj, iszákos, goromba Öregapat. De megszelídítették. Sajnos, erre már e sorok íróján kívül alig van élő tanú.

Míntha az első Vele kapcsolatos emlékem is ahhoz kapcsolódna, ahogy a rózsafái közül mosolyog rám. Mert nem rózsabokrai voltak

Öregapának, hanem rózsafái. Embermagasságúak. Vékony törzsük szép, faragott karóhoz erősítve, kötve. A karók végén tán még színes üveggömbök is csillogtak, ahogy illett abban a korban, azokban a virágoskertekben.

A rózsafák a kert elején nyíltak, valahol a veteményes rész és a színes falként húzódó méhkaptárak között. A kert legnagyobb részét a szőlőtőkék foglalták el – a kert teljes szélességében s hosszának jó kétharmadában. (Ha már végképp lemondunk a kocsmázásról, gondoskodjunk jó, saját termésű borról.)

Öregapának ez a kert volt a szentélye. Egyedül, az ő tudta és kísérete nélkül ide belépni szentségtörés volt. Nem hirdette ki ugyan sohasem, de az unokáknak mégis illett ezt tudniuk. Tudták is. Számomra a legnagyobb kegy volt, ha szorongató, hosszas várakozások után Öregapa föltápászzkodott a gang garádcsáról: No, gyere, megnézzük, érik-e már a szőlő!

És bevezetett a világ legszebb kertjébe, magába a paradicsomba. Öregapa is nagyon szerethette a kertjét, hiszen magának teremtette, a saját képére teremtette. Minden alkalommal végigkalauzolt benne, újra és újra mindig mindent megmutogatott, eldicsekedett a nagy, ökörszív-paradicsomaival, újra és újra a rózsafáival, tavasz végén a minden színben pompázó – még antracitfekete is volt köztük! – tulipánjaival, ősszel a nagyfejű krizantémjaival, meg kellett csodálni a rengeteg színben nyíló szegfűit, a szép violáit, s mindent, ami a kertjében volt. Még hólabdafa is volt abban a kertben. Persze, hogy a méhes előtt is megannyiszor meg kellett állni, pedig ilyet odahaza is láthattam elégszer, mert akkorára már apámat is „megfertőzte” a Marci Pista a méhekkal. Számomra egészen közönséges növények előtt is meg kellett állni, sőt illett Öregapával együtt lehajolni hozzájuk. „Nézd ezeket a gazdag leveleket!” Néztem, de már erősen és türelmetlenül a szőlőtőkék felé sandítva. Mert a szőlőskert megtekintése, körüljárása mindig a bemutató végére maradt. S ennek számomra akkor volt komoly jelentősége, ha már ért a szőlő. A piros szlanka, az oportó, a kecskecsesű meg a többi. Hogy a termést, a súlyos, tömött fürtöket szemügyre vehessük, le kellett hajolni minden egyes tőkéhez, miután Öregapa félrehajtotta a nagy, kék szőlőleveleket. A kitartó nézelődésért a jutalom sohase maradt el: Öregapa kalapja megtelt érett fürtökkel, amit a paradicsomi séta után visszatelepedve a gang garádcsára hálatelt szívvel bekebeleztem.

(Ha olyankor jártam Öregapáéknál, amikor ő épp nem volt odahaza, Öreganya egymaga surrant be a kertbe – mert még ilyenkor se lehetett oda csak úgy beparádézni –, s a köténye alatt kicsempészett nekem néhány fürt szőlőt. Keresztanyától tudom, Öregapától még a saját, eladó-

sorban lévő lányainak is lopniuk kellett a virágot. Mert akkor még a lányok egy-egy szál virággal a kezükben libegtek le a vasárnap délutáni bála. Virágot nem azért nem kaptak, hogy több kerüljön a piacra; Öregapa virágot sohasem adott el. A maga gyönyörűségére nevelte őket. Végül már olyan tökélyel, hogy még a zentai virágkertészetből is hozzá jöttek „krizanti”-tőért. Ezt is csak úgy kapták meg, ha más fajtát hoztak helyette cserébe. Idehaza egy Derkovics Boris nevű asszonszággal cseberberélt Öregapa virágmagokat, s „ki volt adva” a lányainak, ha valahol „máskálásuk” közben szép, különleges virágot látnak, a magjából föltétlenül szerezzenek.)

*

Ha virágot egy szálat se tett pénzzé, a fölösleges mézet, akárcsak a többi méhész, ő is elmérte. Néhány év alatt a méhcsaládok számát föl-szaporította harminc–negyvenre, megvásárolta a méhészethez nélkülözhetetlen felszerelést, a mézesbödönöket, a mézpergetőt, a sokágú, tű-hegyű lépfejtő villákat, a méhészsapkát, a rajfogó szakajtókat, aztán megfelelő szerszámokat – gyalukat, fűrészeket, vésőket – a méhkaptárrok javításához, újak előállításához. A jó és komoly méhésznek el kellett sajátítania annyit az asztalosmesterség tudományából, hogy egy méhkaptárt minden nehézség nélkül maga meg tudjon csinálni. Ide, persze, gyalupad is kellett, vagyis egy egész kis asztalosműhely. Ebben a műhelyben készültek a mülépkeretek is, azok a könnyű, szép „hárfák”, amelyekből oly jó lett volna elcsórni egyet-kettőt. Az ott lábatlankodó gyereknek azonban meg kellett elégednie a már semmire föl nem használható hulladékdeszkával, léccel. Játéknak tökéletesen megfelelt.

Roppant izgalmas dolog volt kotnyeleskedni ebben a műhelyecskében! Röpült minden irányban a kunkorodó faforgács, annyi volt a fűrészpor a gyalupad alatt, hogy fürödni lehetett benne. A fenyőfaillat meg egyenesen elbódította az embert. Hát még a túróenyv illata! Mert azt használták a régi méhészek a ládacsapok ragasztására, a túróenyvet. De föl-fölcsapott a firnászs szaga is, hogy elkeveredjen a fenyőgyanta meg a túróenyv illatával. Aki ide gyerekfővel belépett, egy kicsit a mennyek országában képzelhette magát. Ha nem nézett oda Öregapa, megpergethette ujjai között a bádogdobozban a szögeket; végighúzhatta a gyalut a még szálkás deszkán; kinyithatta és összecsuksukhatta a nehezen nyíló és nehezen csukható pléhvágó ollót: még ma is a fülünkben nyiszál ennek az ollónak kemény zihálása, éles nyikorgása . . .

Öregapa fő mozgási tere természetesen nem a ház végében meghúzódó műhelyecske, szerszámokkamra volt, hanem nyáron a kert, télen pedig az udvar. Mert télen se tudott csak úgy tétlenül bent ülni a kemencepadkán. Napközben akárhányszor meglátogattam – hacsak nem esett, fűjt –, Öregapa mindig kint „motyogott” valahol a ház körül. Télen mindennap ott melegedett a kemence nyakán vagy tetején a liter bor; reggeltől estig ezt Öregapa decinként „elnyalogatta”. Mert a borából se adott el soha egy cseppet se, egész éven át főleg ő iszogatta meg. Persze hogy megkínálta vendégeit is, de a fő fogyasztó ő maga volt. Be tudta osztani úgy az évi termést, hogy újtól újig elég legyen.

(Még egy feledhetetlen filmkocka: Öregapa dobog be a fehéren szikrázó téli udvarból a fűtött, falióra-ketyegésben bóbiskoló szobába. Vastag, agyonfoltozott téli gúnyájából árad a hóillat. Fölhág a padkára, hogy a kemence nyakáról leemelje a melegedő borosüveget, s megtöltse decis poharát. Élvezettel fölhajtja. Nagy, az állandó cigarettafüstben pácolódó, vörhenyes bajuszát ugyancsak élvezettel megtörli. S mintha csak most vette volna észre, megrebben a bajusza alatt, a szemében az a csendes örömtől átitatott Öregapa-mosoly. Odalépve hozzám falat zengető durranást produkál. Amitől mintha ő maga is megrebbenne, szemeit nagy komolyan rám mereszi: „Pista, mit csináltál?!” Öreganya tökéletesen tisztában van vele, hogy hiába korholja bolondos kedvű párját, szó nélkül azért mégse hagyhatja: „Hát aztán ke is szépre oktatja az unokáját!”

Öregapának ezek a szándékos „elszólásai” annyira tetszettek, hogy szinte leste a rájuk való alkalmakat. S mert állandóan mozgó, gyűszmélő ember volt, egészséges bélműködéssel, nem került túlságos erőfeszítésébe, hogy bármelyik adódó alkalommal működésbe hozza falrengető harsonáját, másrészt meg határozottan büszke volt ebbéli képességére. És bármily furcsán hangzik, mindig ügyelt arra, hogy az effajta produkcióival ne lépje túl az illendőség határát. Teljesítményeivel – Öreganyát kivéve – csakis a család „férfitagjait” bűvölte el, a még gyerekcipőben járó fiúunokákat. Akik ez esetben sohasem az Öregapát korholó Öreganya pártjára álltak, mindig a diadalmas trombitására. Fellini örökbecsű filmjében az az emlékezetes, ajtófélfába kapaszkodó s a magából ily módon kierőlködő durrantás kis mitugrásza elbújhatott volna Öregapa világraszóló teljesítménye mögött.

Hiába duzzogott, méltatlankodott hát Öreganya: „No, ke is szépre tanítja az unokáját!”

Még nem is említettük, pedig kár volna megfeledkezni róla: Öregapát mindenki „kedezte”. Természetesen az élete párja is. Ez már, úgy tűnik, eleve meghatározta kettejük viszonyát. Abban az időben faluhelyen még általános volt a kendezés, tejfölös szájú koromban nem győztem eleget csodálkozni azon, hogy az „urak” is magázzák egymást, s nem ment a fejembe, hogy még az egy családon belüliek is. Kezdő olvasó koromban a kiábrándulásig fölháborított, hogy a „paraszti” származású Móricz Zsigmond magázta mindkét feleségét.

Öregapa annál nagyobb úr volt: eltúrte (bizonyára el is várta, hiszen általános szokás volt), hogy őt mindenki kendezi, de a felesége az ő számára mindig csak te volt, hallod e, esetleg bolondos jókedvében: hékám. Ez az utóbbi azonban nagyon ritkán fordult elő. A fiai is kendezték, az unokái viszont már magázták. (Később tudtam meg, voltak családok, ahol még a testvérek is kendezték egymást; természetesen a fiatalabbak az idősebbeket.)

Nekem, gyerekek, tetszett a „kendezés”, csak az volt vele a bajom, hogy sehogy sem állt rá a szám. De bizonyára meg is lepődött volna Öregapa, ha egyszer így szólítom meg: ke is hallotta reggel azt a nagy durranást? . . . Még azt hitte volna, hogy csúfolódom. A gyerekei viszont mind így szólították. Megtakarították vele az „apámat”, pláne az „édesapámat”.

Pedig nem volt mogorva ember, nyugodtan „apámozhatták” volna. Nem állhatta ugyan a mézes-mázás szavakat, a hízelgést nem ismerte, a látogatóit mégis azzal a bajusza alól föltrebbenő s a szemén is mindig átsuhanó szelíd mosollyal fogadta, amit annyira kedveltem nála. Tulajdonképpen ez a megfoghatatlan mosoly volt számomra Öregapa.

*

Ezért magam is nagyon megbántódtam és fölháborodtam, amikor ezt a pátriárkai szelídségű és nyugalμού öregembert a legfiatalabb lánya szinthe az egész család szeme láttára leszégyenítette.

Történt, hogy ez a leányzó – Isten nyugosztalja! – egy vasárnap délután lázasan készülődött valahova, alighanem a bálba. S mint afféle szeles nagylány, a szobából ki-be viharozva, csapkodta maga után az ajtót. Már csaknem útra készen állt, még egy tükörbe való utolsó pillantásra ugrott csak vissza, amikor Öregapa – bizonyára gyönyörködve bálba készülődő nagylányában, hogy neki, akinek már „nagy” unokái vannak, még eladó lánya is van – ritka bolondos kedvében, ártatlan csínytevésre ragadtatta

magát: szinte leszállásból, az ajtó mögül törülközőt lebbentett Erzsi (mindnyájunknak mindig Örzi volt) fejére. A bálba kész frizurájára.

– Vén hülye! – ugrott ki a száján visszaszívhatatlanul.

Abban a pillanatban az egész szoba megdermedt. Úgy éreztem, percekig ülök lesütött szemekkel. Mintha nem is Erzsi, hanem én vágtam volna Öregapa arcába azt a gorombaságot. Rám omlott a mennyezet.

Csakugyan nem mertünk egymásra nézni. Leforrázva ültünk. Még a minden szituációban legtalálékonyabb Öreganya is mélyen hallgatott, s Péter is, Keresztanya is, Maris néni, Tera néni, ha ugyan jelen voltak. De jelen kellett lenniük, mert ezt a szégyent mindenki elszenvedte, beleértve a Jóistent is.

És mégis mindenki hallgatott.

Pedig Erzsi már rég elviharzott, de ott maradt utána a sűrű, ragacsos valami. Valami, aminek nevet se tudtunk adni azokban a kínos percekben.

S amikor végre fel tudtam emelni földre süttöt tekintetemet, s lopva Öregapára pillantottam, mintha megsejtettem volna valamit abból, amit csak jóval később, felnőtt fejjel értettem meg. Előfordulhat olyan arculcsapás az életben, amely arról az oldalról ér, ahonnan kizárt dolognak tartottad, s akkor, amikor már nemhogy nem tudnád, de már értelmét se látod visszaadni. Ami mostantól mindvégig ott fog égni az arcodon.

A szemedben kihunytt egy fénysugár; épp az, ami akkor ragyog fel benne boldogan, amikor föltekintesz Rá. Erre a „föltekintésre” nincs erőd többé. Pillantásod elbizonytalanodik, eltájolódik, nem tud többé megállapodni – megpihenni – egy szilárd ponton. Mert nincs többé az a szilárd pont. Porrá zúzódott. Valami magadban.

*

Ha most regényt íránk – már megint az az ósdi, unalmas műfaj! –, úgy csavarintánánk meg az események fonalát, hogy Öregapa ettől a sajnálatos jelenettől kezdve lassan, de fokozatosan veszítette el emlékezőképességét. Hogy ez lett volna a bosszúja és védekezése is egyben: ha ti ilyenre vagytok képesek, akkor én kitöröllek benneteket emlékezetemből, egyszerűen nem veszek többé rólatok tudomást, elfeledlek benneteket.

De mi, nem először hangsúlyozzuk nyomatékosan, nem regényt írunk, a tévé és a komputerek tején felcseperedőknek nehézkessé válik a nyomtatott betű, meggyőződésünk szerint ezek a kusza sorok és gondolatok is, így nem vegyítünk szövegünkbe megfoghatatlant, nem burkol-

juk misztikus ködbe, hanem kereken kimondjuk, Öregapa jóval a fenti incidens után, egy későbbi, de késő öregkori, nem túlságosan veszélyes műtét után kezdte elveszíteni emlékezőképességét.

Ez úgy kezdődött, hogy megkérdezte tőlem: Te vagy a Pista, a János fia? S úgy folytatódott, hogy apámtól, a saját fiától megkérdezte: Te vagy a János? Pedig kitűnően látott.

Ekkor már Öreganyát, élete párját eltemette. Mielőtt rászégezték volna a koporsó fedelét, odaszóltak neki a kemencepadkára: Hát nem búcsúzik ke el a feleségétől? Nagy nehezen lekászálódott a padkáról, oda-csoszogott a nyitott koporsó fejéhez, szembenézett a halottal, aztán legyintett egyet fáradtan, s visszacsoszogott a kemencepadkára. A temetőbe lovaskocsi vitte ki Öregapát, hűvös, borongós decemberi nap volt; Öreganya koporsóját alighogy leeresztették a gödörbe, Öregapa megfordult, s a szekér irányába vette az útját. Útközben megállt vizelni. Aztán fölkapaszkodott a kocsi ülésére, részéről a temetés befejeződött.

Öreganya, Becskei Mária, Keresztanya szerint szép lány volt. S amit már mi is tanúsíthatunk: kicsiny termetű, akárcsak Verka nevű lánya. Ennek ellenére nem ijedt meg a saját árnyékától. Elmondtuk már: a négy évig tartó háború alatt egymaga nevelte gyerekeit, miközben kifizette a házépítésre felvett egyházi kölcsönt, és jelentős összeget takarított meg a hadisegélyből. Szeretett „politizálni”. Megmondta mindenkinek a szemébe azt, amit gondolt. Persze tudott taktikázni is. Kint ült a háza előtt, s éltette a visszavonuló, útközet nélkül szétvert királyi hadsereget. Oda-odarikkantotta a Nemzetközi út mindkét árkában szinte lapítva menekülő katonáknak: „Živeo kralj Petar drugi!” Csakugyan rikantva mondta, amit mondott, tehát boldog kárörömmel, hiszen semmi oka nem volt rá, hogy szívébe fogadja azokat, akik most fejvesztve menekülnek. S amikor elvonultak, valójában elloholtak a csukaszürke katonák, kézen fogott, bevezetett a nagyszobába, s beavatott féltve őrzött titkába: a magasra vetett ágyon fölhajtotta a nehéz, tarka terítőt, ahonnan elővillant a hosszú pálcára szerelt piros-fehér-zöld zászlócska. Tudta, amit akkor már szinte mindenki rebesgetett, hogy jönnek a magyarok, Öreganya tiszta szívvel s ezzel a kis zászlócskával várta őket.

Aztán négy év múlva, ugyancsak ezen az úton, Öregapáék háza előtt, de most az ellenkező irányból az oroszok meg a partizánok vonultak végeláthatatlan sorokban. A csapatokat megelőzve pedig a menekültek. Az inkább vert, mint győztes seregek képét nyújtó oroszoknak apám integetett. Egy alkalommal nyúzott, rongyos öreg katonák lepték el Öregapáék gangját – nyilván megszagolták, hogy van bora az öreg-

nek –, apám szeretett volna a bizalmukba férközni. „Ruszija harasó?” – faggatta őket. „Harasó, harasó!” – mondogatták részeg könnyelműséggel többen is, mígnem, egy szótlan katona, kihasználva az általános hangzavart, komoly, átható, de végtelenül szomorú tekintettel apámhoz fordult: „Njet harasó.” Sohase felejttem el apám megvert tekintetét: egy frissen felszentelt kispappal megbízható szemtanúk közlik, hogy nincs Isten. Persze ezután is kiállt a Nemzetközi út szélére, integetve az inkább elgyötört, mint diadalmas hadaknak. Egyszer azzal a hírrel tért meg, hogy egy orosz tiszt azt mondta neki: „Neked jó lesz.” Mégse örömhírként újságolta, hanem inkább megrendülve, tele kételyekkel: Mért csak nekem lesz jó? Mert vártalak benneteket? És a többiekkel, akik a fejüket se merik kidugni az utcára. Szinte megtestesedett benne a költő vessora: „Nem így vártam az oly régen várt fordulatot.” Öregapa semmiféle fordulatot nem várt, és nem esett meg a szíve a rongyos katonákon sem. Ő is volt katona, volt hasonlítási alapja. „Nem mondom, hogy nem kértünk italt a montenegróiaktól, de a boroshordókba azért nem lövöldöztünk bele, mint ezek.” Öreganya is kimondta a szentenciát: „Ezek se azért jöttek, hogy a szegény emberek sorsán könnyítsenek, hanem hogy a nagypolitikát végigcsinálják. Vigyázz a szavamra!” Pali bácsi, Öregapa testvérbátyja s hátsó szomszédja naphosszakat kint ült a háza előtt a fa alatt, szemben a vonuló hadakkal. „Csáj, csáj!” – hajtogatta fáradhatatlanul, mert meg volt róla győződve, hogy a hadiszekerek „orosz teával” vannak megpakolva, amire neki, göthös öregembernek igen nagy szüksége lett volna. De bizony hiába hajtogatta a magáét, egy kávéskanálnyi tea nem sok, annyit se kapott. Nem azért, mert a katonák szívtelenek voltak. A fülsiketítő szekérszörgésben és motorzúgásban meg se hallhatták az öregember könyörgését. S amikor végre elvonultak a hadak, újra ki lehetett ülni a ház elé esti bandázásra, hogy meghányják-vessék a szemük előtt lezajlott eseményeket, amelyekről nem is sejtették mindig, hogy „történelmi” voltak. Még minden bandázó elevenen emlékezett a Nemzetközi út építésére s arra a fehér szakállas, komoly, orosz emigráns útmérnökre, aki motorkerékpárján a félig megépített úton száguldozott le-fel, s egyszer épp Öregapa háza előtt lerepült rohanó motorjáról. Arcal egy zúzottkő-rakásra esett, az arcát összezúzta, mindig ápolt, szép, fehér szakálláról vér csorgott. Hordágyon szállították el a baleset színhelyéről. „Én már akkor gondoltam, hogy ennek az útnak itt nem jó vége lesz” – jegyezte meg valaki a bandázók közül.

Egy kínzó kérdés foglalkoztat: Öregapának volt-e egyáltalán cipője? Félre ne értse az egy szem Nyájas: sohasem volt olyan ágrólszakadt, hogy egy pár cipőre való ne tellett volna neki. Mindig megvolt a betevő falatja, újtól újig saját termésű bora, méze meg annyi, hogy akár fürödhetett is volna benne. Semmiben szükséget nem szenvedett. Saját háza, földje, kertje, méhese volt, a gyerekek kirajzása után Öreganyával tisztességesen megélhettek. Egyszóval Öregapának lehetett volna, tellett volna nem egy, hanem több pár cipőre is. Talán volt is neki valamelyik fiók mélyén. A lábán viszont én sohase láttam. Mert mindig papucsban járt, télen a ház körül klumpában. Volt egy pár otthoni papucs, olyan öreg és repedezett fejű, mint a föld, és olyan szürke is, mert vétek lett volna kivikszelni, meg egy pár szép, fekete, fényesre vikszelt ünneplő papucs.

Öregapának tulajdonképpen nem is volt szüksége más lábbelire. Nem volt templomba járó, a faluba se járogatott le, ha meg valami elintéznivaló akadt a községházán, az az asszony dolga volt. Igaz, papucsban el lehetett volna menni akár az Isten házába is, sok régi öreg abban is járt templomba, sőt lakodalomba is. Megunhatta volna a hét hosszú éven a katonacipőt, a bakancsot? Talán meg is utálta? Attól tartok, hogy kihűlt lábára is cipő helyett papucsot húztak. S most azokban klaffog valahol ott fent, abban az égi udvarban vagy kertben, ahol bizonyára sok elfoglaltságot talál magának. Druszája, a Szent Péter néha leáll vele egy szóra, s csodálkozva bámul a lábára: „Te, Péter, miféle ladikokban jársz?” „Hallod, ez a világ legkényelmesebb lábbelije!” (Mert természetesen már tegező viszonyban van egymással a két szent öreg.)

Nincs többé élő tanú, akitől megkérdezhetném: nem az lehetett az utolsó kívánsága, hogy ne cipőben, hanem papucsban temessék el? Aki életében annyira szeretett abban s csak abban járni, mért ne ragaszkodott volna hozzá halálában is?

Vagy csakugyan nem volt cipője?

Aki a méregerős ecetes paprikát mézbe mártogatva ette, azzal még hihetlenebb dolgok is megtörténhettek.

*

Amikor például abban a nagy kavarodásban „elveszett” Öregapa. Lakodalomra készülődött a család. Nem is Öregapáék háza – volt már ott éppen elég –, hanem az egyik unoka, de a rokonság, az asszonyok, itt gyűltek össze, a nyugodt és tágas portán, a tonnányi édesség elkészítésére. Az asszonyoknak egész nap pergett a nyelvük, járt a kezük, mint

a motolla, vajjal, porcukorral, tojáshabbal telt meg a konyha, formálód-
tak a sütemények, kerekedtek a torták, Keresztanya torkából, aki a
fő mester lehetett, egy-egy vidám ijjuju is fölröppenhetett, afféle lako-
dalmi előlegként. Az örömapa a lakodalmas háztól talicskán tologatta a
helyszínre a lisztet, a cukrot, az asszonyok villámgyorsan földolgozták,
ő meg, az anyagszállító, már-már kétségbeesetten kérdezgette: asszo-
nyok, nem lesz egy kicsit sok? Tán csak nem sajnálsz – feleltek vissza
az asszonyok –, a fiad lakodalmára csináljuk, nem a szomszédéra!

Öregapa ott lábatlankodott a kipirult, vidám asszonyok között, a lá-
nyai, menyei, unokamenyei között, lökték volna ide, küldték volna oda,
de a vén csont most épp a sokadalomban érezte jól magát, ebben a
nyüzsgő, vidám sokadalomban, ahol vanília illata szállt, ahol nyalakodni
lehetett, mint a gyerekeknek, s akinek a kezére, mint a torkos gyerekére,
rá-rácsaptak az asszonyok. Végül már csakugyan tűrhetetlenné vált
Öregapa lábatlankodása, s mert valamelyik lány gorombán rá is szólha-
tott, egyszeriben eltűnt. Eltűnését azonnal észre se vették, s amikor ész-
revették, még örültek is neki: na, végre! Jó időre teljesen megfeledkez-
tek róla. De aztán valakinek hirtelen az eszébe vágódott: Hol van
Öregapa? Riadtan néztek körül: Tényleg, hol van? Mások meg: Ne em-
legessétek, mert megjelenik. Telt-múlt az idő, Öregapa bizony, nem je-
lent meg. Ugyan, Verka, nézd már meg, hova bújt el! Nézd meg te, úgyse
csinálsz semmit. Körbefutották a kertet, az udvart, még a ház elé is
kinéztek, de Öregapa sehol se volt. Sértődöttségében tán csak nem ug-
rott a kútba? Nem tudja már, mit csinál, de annyi sütnivalója még mindig
van, hogy azt ne tegye meg. A padláson megnézték?

(Jaj, az a padlás! Hogy mit keres még mindig azon a padláson. Nincs
nap, hogy föl ne kapaszkodna oda azon a rossz létrán, egyszer még leesik
és a nyakát töri. De hiába parancsolunk rá, hogy ne menjen föl, olyan,
mint a gyerek.

Csakugyan, mit kereshetett Öregapa életének utolsó éveiben annyit
azon a padláson? Talán valamelyik horogfával szemezett? Aligha for-
dulhatott meg a fejében az öngyilkosság gondolata, bár ezt teljes bizo-
nyossággal mégse állíthatjuk.

Halála után derült rá némi fény: itt rejtegette a cserepek alá duggatva
azokat a bankókat, amelyeket az árendába adott földje után kapott. Ne-
vetségesen kicsi névértékű bankjegyek voltak ezek, de hüen „dokumen-
tálták” az örökös rettegésben élő, magányos öregek lelkiállapotát: mi
lesz velem, ha holnap nem kapok egy tányér levest se? A kutya szin-
tén elkaparja a maradék csontot, de ha megéhezik, újra meg is találja;

Öregapa teleduggatta a padlást a bankóival, de ha egyszer csakugyan szüksége lett volna rájuk, bajosan tudta volna, hova rejtette el őket. Az orvostudományak megvan a maga kifejezése erre az öregkori állapotra. És részéről ezzel minden el is van intézve. De mi, akik végigrettegjük és végigbosszankodjuk az öregember mindennapi padlásra járását? Kötözzük meg kezét-lábát, zárjuk a kamrájába? Vagy kössük föl magunkat helyette? Könyörülj meg rajtunk, Uram!)

– A padláson megnéztétek már? – ismételte meg az előbbi hang.

– Ha ott van, majd le is mászik onnan. Legújabbán a padlásra járás a mániája. Rá kell hagyni.

De hát mégiscsak Öregapáról volt szó, akit a kelleténél keményebb szavakkal kergettek ki a „cukrászdából”. Valahol itt kell lennie a közelben, és ha itt van, hol van? Nehogy még valami hülyeséget kövessen el. Nehogy temetés előzze meg a lakodalmat!

Mielőtt azonban ki merték volna ezt a sötét gondolatot mondani, a soros asszony egy újabb tál frissen elkészült süteménnyel benyitott az első szobába, oda, ahol az édességeket raktározták. S meglepetésében majd kiejtette a kezéből a tálát. Mert Öregapa ott ült a szoba közepén, a szoba földjén a süteményestálak és tepsik között, és olyan jámbor nyugalommal lakmározott, mint aki a maga terítette asztalánál ül.

Ő a földön ült, mint mondtam, a szoba földjén, az ismerős szoba földjén, amit most a csíkos, tarka rongypokróc helyett színes krémekkel megkent, barna csokoládémázzal bevont, porcukorral meghintett süteményszőnyeg borít, amit eszegetni lehet. Maga körül már lyukasra ette ezt a „szőnyeget”, s észre se vette, hogy közben ő maga is egy porcukorral meghintett, hatalmas süteménnyé vált. Mert a feje búbjától a térdéig, hogy ott törökülésben még mindig lakmározott, merő porcukor volt. A bajusza, a nyaka, a mellénye.

– Elájulok! – sikoltotta el magát az asszony, aki Öregapának valamelyik lánya lehetett. – Apánk tönkretette egész napi munkánkat!

Ez túlzás volt, mert Öregapa csak néhány tányér süteményt dézsmált meg. Persze tüstént kikergették a szobából, de erre már nem is nagyon kellett biztatni, épp abba akarta hagyni a lakmározást. Egy kicsit sunyítva, de somolyogva is porcukortól zúzmarás bajsza alatt, a sütőasszonyok zajos fölháborodása közepette kislattyogott a gangra, s ott letelepedett kedvenc helyére, a garádicsra. Háttal a még mindig lármás konyhának. Nem is nagyon értette, mért vannak azok ott a háta mögött annyira fölháborodva. Hogy megevett néhány falat kalácsot?

Csöppet behúzott nyakkal ült, mert a konyhai lárma csak nem akart csillapodni. Előtte a gang hosszában húzódó kis virágoskert szürke, megvénuült léckerítése, jobb és bal felől egy-egy orgonafa, a léckerítésen túl az udvar, oldalt a nagykert a méhessel.

Valaki mintha szemben ülne vele, és kitartóan mosolyogna rá. Amikor felemeli porcukros szempilláit, magától értetődően veszi tudomásul, hogy ez a derűs kék szem nem más, mint a fénnel teli égbolt. Aztán, mint a lehelet, egy méhecske ereszkedik a térdén nyugvó kézfejére, majd egy másik, harmadik, lassan ellepik az egész mellényét, vállát, túri, meg se moccan, nem hajtja le őket magáról, noha nem egészen érti, egyszerűen miért lepik a méhek, mert még mindig nem jutott el a tudatáig, nem vette észre, hogy lakmározás közben teleszórta magát porcukorral.

– Úristen! – vált kővé a garádics előtt valamelyik tojáshabos süteménykészítő. – Apátok szoptatja a méheket!

S mintha Öregapa előtt is ebben a szent minutumban világosodott volna meg, mily kópéságot visz végbe, mosolyogni kezdett. De csak úgy magában, mellékesen, közben legyintve is egyet, mint aki menni készül.

PAP JÓZSEF

HÉT ÓSZI HAIKU

1.

Lángolsz, berkenye.
Figyelmeztetsz, hogy nyár van.
Vagy tán ősz is már?

2.

Tartóztatnám még,
de lába kelt a nyárnak.
Föl kell öltöznöm.

3.

Kiszidolozva
süt le rám a telihold.
Hogy rozsdásodom!

4.

Körfűrész jajong:
Hangol az ősz. De tüzel
s virít még a nyár.

5.

Ősszel kitepjük,
s télen át fölakasztva
lóg a muskátlink.

6.

Hogyne dicsérném
– ha már megértem – az őszt!
Akár örökké.

7.

Szebb sárgán a zöld,
érve a gyümölcs, s én is
szebb vagyok őszén.

VERS – 1980

G U L Y Á S J Ó Z S E F

13.

reklámozást vállalok
reklám hirdetés G. J. verseiben
(aki soha nem pihen)
megjelent a Jugo 45.
eladó egy kapa szalonna
jó avas
(új birtokosok figyelem!)
nutriák diplomával
a lapátgyár háta mögött
a nutria
a nutri hejh a nutri
nem lutri
olcsó napszámos emberek
már ezzel nyerhetünk
megjelent a Jugo 45.
keresek józan tiszta asszonyt
vagy leányt
megjelent a Jugo 45.
megjelent a Jugo 45.
pincéernőt faiskolával
megjelent a Jugo 45.
ki az első a világon
aki Jugo 45-ös kocsiban szült

és újjászületett?
egy szűz lány az első
megjelent a Jugo 45.
pincérnőt fél faiskolával
félfá
a félfának dölve
jó étvágyat az adáslöttyhöz
megjelent a Jugo 45.
nincs többé hajhúzás
megnyúzott kisgyerek
viseljen fehér szakállt
van recept
íme a vellapályázat eredményei
főzzünk hajolajjal
főzzünk halolajjal
főzzünk halolajjal!
eladó pálinka dohány
nagyon ritka
dohánypálinka
kurta kispazda nagykabát
60 literes megőrzött
jó karban tartott alig használt
asszony vagy leány
ára óra per hatszáz
vénasszonyt ifjabbra cserél
vagy újra
feladás egy fejős-tehén
eladó szülőföld
a jövő anya lány kalitka
s egy kis remek
kisgyerek
Kővágón ház
csapkodó villámokkal rémek
lengnek ott
szép kísérteties éjek
hirdessen hirdessen
reklámozást vállalok
míg élek ha meghalok
ó hogy rendel fehér szakállt

hogy talál
józan és tiszta asszonyt
vagy leányt
a péksegédet
aki fehér-sütésben is járatos
főzzön hajolajjal
főzzön halolajjal
elad vagy cserél
 babért
 babért
s ha mindent elcserélt
kérjen segélyt
vagy bújjon be az aggok házába
mi ebben segítünk
bár se pénzünk se hitünk
Új Symposion
rendelésre készítek tojást
Új Szimpla Simony
Tolnai Világlapja
ki az anyja? hol az anyja?
Tolnai Világlapja
késik a Tolnai Világlapja
késik a Tolnai világ
késik az egész félvilág
fizessen
fizessen elő Tolnai Világlapjára
ne bízza papjára
se a tütyü öregapjára
hirdessen hirdessen
reklám hirdetés G. J. verseiben
reklámozást vállalok
hogya bele is halok

ROKONSÁG TÉLI ÁGON

(GOMBROWICZ-SZEMINÁRIUM)

Regény, IV.

BRASNYÓ ISTVÁN

Hogy én itt aztán most Egyedül maradok – tűnhetne úgy is, Olybá, hogy nagy, festett, kültelki Panoráma előtt, idegen, hihetetlenül Idegen huzatban, akár valami Meztelen, megtépázott díszletű Színpadon, amelyet az ég Tetejétől az ég Aljáig éppen most Festenek, öntenek végig mindenféle Árnyalatokkal és Árnyakkal, amíg csak a Háttér nem ölti a maga Valós és történelmileg igencsak sikerületlen ábrázolatát: Sötét Világ! – kiálthatnék fel, de majd Bolond leszek, hogy Bolondnak nézzenek, mindenekelőtt a Háznép, akik között meghúzom magam; elsősorban lett itt egy Festő, Teremtődött, aki ugyan ritkán Fest, Festeget, tulajdonképpen megcsúfolja önmagát, azután a Megfestetlen világot, kifordul a kezéből a mindent meghatározó Ecset, a legszívesebben vég nélkül csak Iddogálna, bár nemigen van neki hol, és főként nemigen van neki Mit. Csak hogy nem esik Nehezeére naphosszat ez után járkálnia, mint aki Pusztaságban tévelyeg, s nem lel Enyhet sem a Tanácstalanságára, sem a Keresésére, ami egyre csak perzseli, őrzi és hajtja, valami Más felé törekszik, legyen az akár a Semmi is, a Semmitlen Semmi – nos, hát hogy hova jut vajon? – Ébredt föl bennem szellemi Mihasznaságom: – Egy az Utunk! Tartsunk együtt egy Darabon! – jutott bennem kifejezésre az Elszántság. – Te meg én! – Erről kellett volna kezdettől fogva Beszélnem.

Hogy vonzódtam-e még a Vidékhez, vagy egyáltalán nem vonzódtam már, talán valamelyest elnyomtam azt a Vonzalmat, ami eleinte kifejezetten Honvagy formájában szakadt rám, s mindeközben mi volt a Hon? Mit Jelentett vajon a számomra? Amit a Futball-labda sötét belseje Jelenthet, valami Imaginárius bűvőhelyet, olyan Vackot, amelyhez egyes-

egyedül én ismerem a Járást, inkább valami Labirintusrendszert, amelynek ugyan van Bejárata, de Kijárata már nemigen, itt csak Be és Be lehet menni, de Ki már a legritkább esetben: nos, az az Eset lehettem, amelyik éppen Kifelé ment, Arrafelé tartott, és most újra a Bejárat – inkább ehhez az Orgoványhoz csatlakoztam, kedveskedtem neki néhány zilált és kusza, miniatúr méretű Rajzzal, hogy mutassam a Kézügyességemet, bár Átlagos körülmények között aligha mertem volna erre hagyatkozni, a Szépérzékem és -művészetem Fitogtatására.

– Aha – mondta, mintha megörülne neki. – Majd elhelyezem valamelyik Újságnál. Nincs, akit ne Ismernék az Újságoknál – állította. – Mostanában akadnak köztük Rendes alakok is – Tódította, amit nem Hittem, mert gyermekségemtől olvastam az Újságokat: a Lelkendezés valamennyi címdoldalán kezdődött, és általában tartott az utolsó oldalig; Igaz, a szovjetekért nem Lelkesedtek annyira, de Lelkesedtek a vörös forradalomért és a vörös hadseregért, csak a Nyugatot méregették Egyértelmű Kételkedéssel, habár ezek az Újságok végtére is alighanem a nyugati pénzüzetek Költségén jelentek meg. Csupán a harmadik világnak nevezett félreeső zugokról írtak hivalkodó Elismeréssel, mert azok az ország állítólagos Barátai voltak, s ezekkel úgy valahogy lehetek, mint én is voltam a Barátaimmal, nem tartottam fontosnak, hogy mást is mondjak róluk, minthogy a Barátaim; ahelyett, hogy lépten-nyomon nekiláttam volna részletezni a Hajlamaikat, inkább a Gondolatmenetüket igyekeztem követni, és lehetőleg Azonosulni vele – aligha állíthatná valaki is, hogy nem Iparkodtam nevelődni.

Könyörtelenül közelgett az az Idő, amikor Orgovány elvitt az Újságokhoz, egyenesen a Táblás Házba, ahonnan Éjt s Nap tartott a kisebbség Okítása a testvériség–egység, a szocialista internacionalizmus és hazafiság és a kommunista párt Irányvonalának Szellemében – ami végeredményben egy udvarias kényszerítésnek tűnt: amennyiben másként Gondolsz valamit, látszólag Vérig sértesz vele egy csomó Derék Embert, azt pedig sohasem lehetett tudni, hogy az a csomó Derék Ember épp hogyan is Gondolhatja. Biztosan ugyanúgy Gondolhatta, ahogyan aznap reggel megmondták neki, hogy a nap folyamán hogyan fogja Gondolni, és a csomó Derék Ember naphosszat mást sem tett, mint Őrizte az aznapi Gondolatot, illetve egy-egy Olyan is akadt közöttük, akinek már a Vérévé vált a Gondolat, ezek viszont néha hónapokig, sőt évekig is képesek voltak Üzemelni ebből a Vérből; tehát olykor Előgondolkodók támadtak vagy kerekedtek a semmiből, akik akár huzamosabban is Előgondolkodhattak, amíg csak egyszerre Idejémtúltta nem lettek a Gon-

dolataik, és attól kezdve senki sem hallgatott már rájuk, nem volt többé értelme annak, amit Gondoltak, olyan lett a helyzetük, mintha nem Gondoltak volna semmit. Ami eredetileg a Semmiből jött, újfent beleveszett a Semmibe.

Roppantul megnyerte a tetszésemet a Megsemmisülésnek és a Megújulásnak ez a körforgása: csak hogy kapálóztak a Mukik, amikor a Sor Elejéről egyszerűen odaállították őket a Sor Végére, egy szívós és macacs Fölsőbb Akarat folyományaként, s ez általában olyan váratlanul jött, mint a Rossz Lap a kártyában, mert ezt az egyet Ismerték leginkább: a Kártya Lapjait. Rögtön sejthettem volna, hogy egy kártyacsomag akár az Öröklétet is jelentheti. Naphosszat csak Szarozni meg Csapd-lecsacsizni – ez még a számomra is szórakoztató lett volna, egy Örökkétig tartó vidéki téli éjszakában – így el tudtam volna képzelni magamnak is valami Jövendőt: olyképpen köszöntött rám ez a Fölismerés, ahogyan akárkinek a világban való futása Tétetne Próbára, miként a Találmányok Világrajöttének pillanata. Hogy ettől az időponttól számítva egy Bizonyos Eszme, amely Valóságosan, a maga Tárgyiségében még igazából ugyan nem Jött Létre, ám valahol már, valakinek a Szubsztanciáját kitöltve, szellemi állapotában Működni kezdett, s bár ha Megjegyzés bőven is tehető rá, kétség többé aligha férhet hozzá.

És akkor az Orgovány Italt rendelt, egy külön Italozóban, amely szerepálva volt az Újságoktól, és rendelt nekem is, mielőtt valamelyest közelébb Férkőzhettem volna az Újságokhoz, hogy Szellemileg máris rájuk hangolódjak, jobban mondvá, megkezdjem a rájuk való Hangolódást, a Hozzájuk való fokozatos Idomulást, ha már nem lebegett előttem Nemesebb Cél; inkább a Szesz kezdett a Fejembe szállni Orgovány rendelése nyomán, s már nem törődtem vele, hogy ezt is majd nekem kell Kifizetnem, Nyomorultnak – Orgovány ekként faszolta nap mint nap városzerte a számára szükséges mennyiséget, amíg csak nem kezdett el Ragyogni a szeme valami földöntúli Csillogással, s Ilyenkor aztán neki látott Eszme-futtatásának az Ecsetről meg a Vászonról: az Ecset az ő kezében, a Vászon meg ott van előtte, a mű meg állítólag valahol a fejében, illetve mindhárom a fejében, a kezében pedig bizony Semmi sincs. De nem ez volt-e a Lényege az én iménti megsejtett Találmányomnak is? Csak semmi Cselekvés; a Cselekvés itt az a Kínos Dolog, amitől esetleg nyomban minden Vérzeni kezd: a létezés, a Meglét egy hihetetlenül vérzékeny felületével lenne dolga a Beavatkozónak, vagy már akár a Jelentéktelen beavatkozást Színlelőnek is – nyomban valami Vércsorgás jelenik meg, erre eshet Hivatkozás az időszakos Elgondolkodók

részéről, akik még ha nem is akarják látni a Vértoltokat az utcai falakon és középületeken, egykori hivatalok folyosóin vagy termeiben – mert amikor még nem voltak előgondolkodók, nagyon is látniuk kellett, ott tartózkodván a helyszínen és vacogva attól, hogy netán majd épp velük fogják lenyalatni vagy a talajról fölnyalatni –, amelyeket ugyan szakadatlanul át- meg átmeszeltek, nagy, vörös betűs föliratokkal és jelszavakkal takartak el, hogy erről többé egy mukkanás se essen – az Egész mégis Létezik, végső soron Él, a Viszolygás mintha az orrukhoz dörgölné, s a Kommunista Öntudat bármennyire is képes átnézni rajta, azért a mélyén mégis ott a Félelem, hogy hamarosan esetleg megismétlődhet, mint afféle dél-amerikai vagy ázsiai színvonalú, újra éledő forradalom nyitánya.

Tehát egy Mukkanást sem erről. Bizony, egy Mukkanást sem, és csak Ezt lehet választani, Ezt, Ezt, Ezt, Ezt. Ez az, Amit el kell fogadni, Ez az Előgondolkodók Álláspontja. Vérükben van ez az Álláspont, Ebből üzemelnek. Ez a Gondolat nem csupán az Adott, hanem minden egyes napra Vonatkozik. És ha akadna is itt Úrge, aki netán ki szeretne Bújni a Gondolat alól, az majd Fokról Fokra el fog szigetelődni. Van Módszer erre is.

Mert ugyan mi a Művészet?

A Művészet az a készség, ami a Jó Kommunisták kizárólagos és legbensőbb Sajátja, Elidegeníthetetlen személyi Tulajdona, tehát csupa Bensőség, Elvtársi közvetlenség, semmi Külsőség. A Művész kétségkívül a kommunista Párthoz áll Legközelebb.

Orgovány meg a konyakos Pohárhoz. És eredetileg ki az ördög gondolhatta volna, hogy a Macuo Baso-papucsos Politikai Bűnöző tulajdonképpen Orgoványhoz jött látogatóba, és én csak ott lubickoltam a nyári délután Villózásában, mint afféle Kis Hal, és mi a fenéért nem Találtam már magamat rég a Szárazon? Úgy gondolhattam, ugye, hogy majd ezek a Festők festenek nekem Háttért, netán Modell leszek valamihez, drótból kötött Szoborhoz, esetleg Szögesdrótból kuszálnak össze, akár valami váratlanul előguruló sünt? Minden olyan szúrós és tuskés itt: a Macuo Baso-papucsos valódi neve Karácsony Karácsonyfa, végeredményben csupa túlévél. Én meg csupa Hajszál Híja.

Am most épp Fordítva: kiteljesedett egy nyári délelőtt, a Helyem viszont, éreztem, kétségbeejtően Máshol van, Máshol lehet, az időzésem ehelyt inkább Csúfondároskodás, az Italozgatásom meg minden egyéb: nem ehhez kellene Vonzódnom, persze, ha volna bennem Bátorság, de nincs bennem Semmi Sem, ahogyan egy Üres Kalapban sincs semmi, azzal, hogy nekem még Kalapom sincs. Ha legalább valami Hirtelen Vágy ébredne bennem egy Szürke Kalap után! Am semmi.

– Csiga Pero! – azt kell kiáltani e Helyen, a Helyemen, hogy bizonyos Idő múltán megjelenjen egy Szmokingos és kopasz úr, és, ellentétben a Szmokinggal, alig Trotyakos, s kiváltképp lassú Mozgású, oly Lassú, mintha Pormacskát sodorna a huzat, pedig Alaposan föl van itt Takarítva, egészen Alaposan, Orgovány majd ha Hanyatt vágódik, vagy pusztán leesik a Székről, nem fog Pöszmet tapadni a hajába, oly Tiszta, szinte Áttetsző a parketta, nyugodtan az Asztal Alá ihatnánk magunkat; pedig itt az emberek Dolgoznak, és Büszkék arra, hogy Dolgoznak, mi pedig nem Dolgozunk semmit sem, nem vesszük ki részünket a Napi Agyatlánítás menetéből: ugyan ki Gondolhatná, hogy egy napon viszont majd mi lehetnénk Büszkék erre, ha volna, ha lett volna bennünk egyáltalán Büszkeség, hogy mi szemernyt sem Dolgoztunk akkor, amikor a Tömeges Elhülyítés folyt, sőt, minket nem is Engedtek volna Dolgozni, ez Előjog és Kiváltság volt, ez az épületes Dolgozás, Előgondolkodás, mi-egyéb; Pártügy! – de ha egyszer Nevetségesnek találtam a Kommunista-takat! Az egész népséget a Rejtélyes együletével együtt, azzal az egyhuzamban tartó Boszorkányszombattal.

Nem tehetek róla, így van, én meg tele dúlt Babonákkal!

Kétségtelenül volt némi Sejtelmük is erről, hogy mennyire Korlátolt-nak tartjuk Valamennyiüket, hogy Leállni velük, az a számunkra való-jában Leereszkedés, és nyilvánvalóan tudatában vagyunk a Nagy Ala-kításuknak is: odaguggolnunk az eszmei köntörfalazásukhoz, amelynek már szinte a Mártírjai, oly Szívós Munkával valósítják meg, Fárasztják magukat egy olyan Semmin, aminek Semmi Értelme sincs, csupán némi Hasznak van belőle, azután a Kilátás, hogy egy napon Előgondolkodók lehetnek, akiknek mindenki a simulékonyabb oldalát fogja mutatni, ma-gyarán, tartani fognak Tőlük – ezt, mondjuk, Orgoványtól éppen nem lehetett volna elvárni, mert Karácsony Karácsonyfa példája e Helyen mit sem jelentett, az Helyi jellegű Példa volt, ide Másmilyen, sokkalta Mutatósabb Példákra lett volna szükség, aminek a Statuálása ugyan késett, ám az is Bizonyos volt, hogy egész teamjük Dolgozott rajta párt-munkában éjjel-nappal, több Előgondolkodóval és számos Informátoral, hogy netán majd Évek Múltán lecsaphassanak és Elhárítsák ezt a „Komoly Liberalizmust”, már amennyiben liberalizmusnak számíthat az, hogy valaki Látszólag legalábbis épelméjű, aminek a Látszatát viszont épp a konyakkal szerettük volna elhessenteni a fejünkől. Semmi szük-ség sem volt itt az Ép Elmére, a Szellemi Engedelmesség volt a döntő – engedelmes indulatokat tanúsítani a párt Pókfonalán fölfelé kapaszko-dó Öreg és Fiakommunisták irányában. Mert hogyan is viselkedik Egy

kommunista? Szerencsénkre kommunistának nem voltunk Egy sem. A kommunista Magatartás nem férkőzhetett a közelünkbe. Azután volt még egy Követelmény: a Kommunista Arcéle. Sohasem tudtam megfejteni, hogy ez igazandiból mi is lehet. Árnyékportré? Szellemkép? Hogy mindenki nemcsak Egyenlő, hanem Egyforma is? És akkor mindenkit egyszerűen Izé Elvtársnak vagy Izé (Izéné) Elvtársnőnek lehetne szólítani?

És máris elmúlt a délelőtt, és dél is elmúlt, és lassanként múlni kezdett a délután: a Táblás Házban mindegyik nap kíméletlenül egy keserves délutánba torkollott, és a délutánban egyre több Helyünk lett: bizonyára ezeknek a Délutánoknak az ellensúlyozására Élt bennem a Téli Délután fogalma, képe, hogy az hihetetlenül rövid ideig tart, a delet, kis átmenettel, szinte azonnal az este követi, és az embernek nem kell kedve ellenére elviselni a Hosszú Délutánt, sem arcéllal, sem arcél nélkül.

– Ti, Rézgezések! – emelték föl Ellenünk a szavukat hamarosan, s hogy ez mennyiben volt Igaz, s mennyiben nem: egyedül csak a Rettentő Délután volt az Igaz, amelyre csupán egy Újságrajz emlékeztetett, habár ez Kifejezetten Téli Rajz volt, a Rettenet viszont most Nyárvégi delet követően szorongatott bennünket, hogy már-már nem Tudtunk hová lenni tőle, miközben a Szórványosan Jelenlevők azzal lehettek, hogy, bizony, ők szorongatnak bennünket, elsősorban is Szellemi Téren, mert már Beszélni is alig tudhatunk. És hogy most majd Kihaszználják ezt a Kedvező Alkalmat.

Egyszóval nekiláttak Vitába Ereszkedni, egyszerre több irányból is közeledtek felénk az üres asztalok között, azon az Ösvényen, ami a betolt székek nyomán támad, ám ők is valami Támadó hangulatban lehettek, bizonyára azt szerették volna Bebizonyítani, hogy az ő Világképük a Tökéletesebb és az Igazabb, mi meg csak Hunyoroztunk feléjük, mert valahogy a Világosságot használták Fedezéknek, mintha úgy kerítették volna Sorát a Dolognak, hogy a Világosság mindig a hátuk mögött Legyen, hogy ne Láthassuk világosan a Képüket, én legalábbis egyiküket sem tudtam Megjegyezni, ők meg Eszmékkal hozakodtak elő, mintha Meg óhajtának Agitálni bennünket, mi pedig, ha csak Állapotunkat tekintik, láthatták volna, hogy közlőről sem vagyunk Agitálhatóak, inkább lehettünk akármi Mások, de ők csak Mondták, szidtak valakit, aki-ben talán a Szellemi Vezérünket sejtették, ám mi is csak mint Író-t ismertük, papírról, amelyre a Nevét nyomtatták, de Agitálóink természet-szerűen Szorosabb Kapcsolatot sejtettek közöttünk, s úgy is adták elő, mintha mi nem tudnánk, hogy kivel van Dolgunk, ha egyáltalán lett volna vele bármi Dolgunk is.

– Ha rajtam állna, a hideg vízre valót sem Keresné meg! – vágta valamelyikük a Fejünkhöz, épp nekünk, akik a „hideg vízre valót” sem kerestük meg Közöttük, mert nem Dolgoztunk, emellett ugyan melyikünket is érdekelte volna a Vizük, inkább Szeszt emlegettek volna, úgy Biztosan hamarabb sikerül kapcsolatot Teremtünk.

– Mi csak Lehetőséget keresünk, eszünkbe sem jut Dolgozni – érvelt Orgovány a mellkasa mélyéből jövő Hangon –, minket Hidegen Hagy az ilyesmi. Mi sokkalta inkább az Ihletett pillanat Rabjai vagyunk – ez volt a Véleménye, és kár, hogy nem tartott ki a Végső Leheletéig emellett az Elképzelés mellett. De Végső Lehelet! Mi sem volt innen távolabb, mint a Végső Lehelet! Ki számolt volna itt Végső Lehelettel? Így csak egy Gengszter elmélkedhetne . . .

Ákár ebben a Formában is kezdődhetne a helyi szocialista vagy Kommunista archeidő dezavualása, a Korabeli elméleti Tekintélyek fölemlgetésével, akik tudományos Instrumentáriumukat a marxizmustudományból merítették, s legfőképpen a saját Elképzéseikből, emellett fönmaradt a Pillanat egy jeles Aforizmája is: „Marx nem tudott megélni a Műveiből, ti most megélték abból, hogy Idézitek”, de végül csak Tito meg Kardelj lett, maradt a marxizmus használatban levő teoretikusa, minden Teória belőlük indult ki és hozzájuk Kanyarodott vissza, azonban Orgoványnak nem volt Teóriája, és Karácsony Karácsonyának sem volt Teóriája, ők voltak valószínűleg a Társadalmi Tévedés: mi a csodáért nem tudták beérni azzal, hogy pusztán Tanúk legyenek?

S Orgovány, e pillanatban elegendő Ihletet érezve magában, nyomban nekilátott Kölcsönbe némi Pénzt koldulni tőlük, zengő hanghordozással alázatoskodott, hogy ha esetleg Kisegítené őt Valamelyikük, bennem viszont az Eszmei Körültekintés ettől egyből a Nullpontra húlt; végül is vetettek neki valamennyit, de olyan modorban, mintha az Emlékek Kútjába dobnák, mivel biztosak voltak abban, hogy a Pénzüket soha többé nem fogják Látni – bizonyára úgy könyvelték el, hogy ez az Ára, ha Felelőtlen Elemekkel próbálnak vitatkozni: és én ebbe csak úgy Belecsöppentem, teljes Védtelenségemben, hiszen Erről eredetileg szó sem volt, mert ugyan miként vehettem volna neszét annak, hogy Orgovány Javíthatatlan Kölcsönkéregető, megveszekedett Sápszedő, egyszerűen csak abból indulva ki, hogy ez Jár neki, mint a Világbeli Másság képviselőjének avagy példaképének – valami Szellemi Fosztogató lehetett, Kíméletlen Jelenség, lehetőleg a más Számlájára.

Miután megszerezte a zsákmányát, eloldalogtunk a Színhelyről – tulajdonképpen függetlenülem kellett volna magamat tőle, akár csak

valami Zavaró Körülménytől; akárhol is állapotjak meg, egyszer csak már ott volt, mintha korábban megbeszéltük volna, hogy épp ott fogunk találkozni. Nem mondhattam, hogy nem ismerem, amikor Ismertem, és tulajdonképpen csak a Fogásaival, amelyekbe engem is minduntalan belekevert, nem értettem egyet, hogy valahányszor úgy Viszi Végbe, mint ha nekem is közöm lenne a Dolgához. Bárhogyan is szerettem volna kimaradni belőlük, egyszerűen nem és nem sikerült – végül úgy kellett éreznem magam, mintha a Fél Város Adósa lennék, mert gyakran voltam jelen a látványos Pénzkölcsönzéseknél, habár a kölcsönzők általában számomra teljesen ismeretlen egyének voltak, a legtöbbször először láttam őket.

Am később némelyiküket magam is fölismertem, s ha az utcán ilyen Valaki közeledett, már rángatott is be valami szűk közbe, ahol egérutat nyerhetett.

– Itt van egy kis dolgom, egy pillanat az egész – bizonygatta, és mit tehettem: kapkodtam a lábam, hiszen a világért sem szerettem volna, ha rajtam kéri számon, hogy még az imént itt volt, most meg hová lett? Hogy ismerem-e netán a Búvóhelyét?

Az Életvitele volt e Félillegális, végső soron ez a Látszólagosság, a látszólagos Ilyenség meg a látszólagos Olyanság, míg végül nyilvánvaló nem lett előttem is a Semmilyenége, habár annyit a javára írhattam, hogy bizonyára ez is a Célja. Hogy ha majd Véglegesedik benne, akkor talán Előbb-Utöbb máshoz Kezd.

E Véglegesedés közeledtét láttam már akkor, amikor egy ízben az Utcán Haladtunkban odabökött két Markos Fickóra:

– Né, Magyarok – vélekedett arról a Kettőről.

– Honnan tudni, hogy épp Magyarok? – hitetlenkedtem, bár mintha ébredt volna bennem is olyan Gyanú, hogy csakugyan épp Magyarok. Két Markos, Rendes Magyar.

– Igazi, magyarországi Magyarok – hatványozta a Megállapítást, mintha épp ez lett volna a számára a Döntő.

Szépen odamentünk Hozzájuk, és Köszöntöttük őket, Magyarul, ahogy Magyarok szokták a Magyarokat.

És azok ketten csakugyan Magyarok voltak, és épp magyarországi Magyarok, és rögtön megfordult a Fejemben, hogy most az egyszer nem fogom Hagyni, hogy a szokásos Módon Kölcsönkérjen tőlük, akármi is legyen a két magyarországi Magyarral a Szándéka. Nem fogom hagyni, hogy akármilyen Szöveg kíséretében is megsarcolja ezt a két Rendes Magyart: sarcolja csak az itthoni Magyarokat!

A két Magyar meg, a két magyarországi, Vállas és Vaskos, amilyen csak igazi Magyar lehet, csodálkozik rajtunk, a másik két Magyaron, mert sem Vállasak, sem Vaskosak nem vagyunk, inkább Csapott Vállúak, Darázsderékúak, s inkább látszunk kaphatónak olyan Légies Vállalkozásra, mint a Fára Mászás, semmint olyanra, hogy Kriptafedelek emelgetésére vagy Sziklák Görgetésére, talán még Kétkelkedhetnek is Valamelyest az Igaz Magyarságunkban, csoda hogy föl nem kiáltanak Meglepetésükben: Fussatok innen, mert Rögvest odaadunk benneteket a Macskának!

Hogy olyan kis egerek vagyunk Hozzájuk, téeszparasztokhoz képest, én meg már-már azon kezdenék Sajnálkozni, hogy ők Téeszparasztok, amíg csak nem mondják: Mekkora Hajón jöttetek!

És levezetnek kettőnket a Duna partjára, ahonnan gyermekkoromban a Gőzhajók indultak a szerémi túlpartra, vitték a kirándulókat, épp ott, azon a helyen áll kikötve egy emeletes Szálloda, vakító fehér, nagy Parancsnoki Hídján igazi hajósnép, otthonosan, akár a Tengernagyok, Sürögnek-Forognak, Térülnek-Fordulnak, igazi Hajóséletet Élnek, csupa Aranyos Paszomány és Nyári fehér Egyenruha mindegyikük, valódi Piperkócok, jaj, hogy láttukra csak kicsinynek érezheti magát az ember, s különben is Indulófélben vannak, két Ismerősünk is iparkodik fölfelé a Fedélzetre, ahová mi ketten semmi szín alatt sem tehetnénk a lábunkat, mert az Idegen Ország Területe.

És nézzük az Idegen Ország területét, ahonnan Berlioz Rákóczi-indulója hallatszik, s milyen Emelkedettnek tarthatjuk ezt a pillanatot, amikor a hajó nyomdokvizet kavarva elszakad a rakparttól; íme, Távolodóban a Kompország! Mi meg magunkra maradván . . .

Illetve dehogyis Maradtunk mi Magunkra: a kikötői nyomozó azon nyomban elkezdte Fölfirkálni az adatainkat, egy igencsak Megtermett és elszánt Zsaru, még csoda, hogy a Magyar Szemünk közé is nem Csapott oda egy-egy Jókorát, hogy csak úgy szikrázzon, ezzel is Jelezván az itteni Eszmei-politikai Hátteret, ahonnan, Csodák Csodájára, a vízpartig volt bátorságunk nyomulni, e pillanatban egészen mindegy, hogy milyen indoklással, illetve dehogyis mindegy . . . Amikor a levegőben még el sem ült a Rákóczi-induló nyomán támadt Kuruc Vibrálás, emitt meg már a nyakunkra telepedett a Labanc. Kérdésként merülhetett volna föl, e Helyzet Borotvaélén, hogy vajon ki várhatná el ép ésszel tőlem, hogy Egy Követ fűjjak ezzel a kikötői Labanccal? Ez egy európai és világviszonylatban is firtatható kérdés, emberijogi, kisebbségi, többségi, miszerint szabad-e Szabad Kikötőben, ha idegen Felségjelzésű hajón játsszák,

a francia Hector Berlioz zeneművének, a Rákóczi-induló címen ismertnek részletét hallgatnia egy Magyar nemzetiségű Jugoszláv állampolgárnak? Lehetővé tesz-e ilyesmit az alkotmány, avagy erről a Helyszínen dönt az illetékes Hivatalnok?

A helyszínen döntötte el, hogy az Ország Alkotmánya ezt nem teszi lehetővé.

Hagyatkozunk a Testvériség–Egységre! Druže Tito mi ti se kune-mo . . . – már hogyné dallikáztuk volna Teli torokból, ha esetleg ránk Parancsol – Da sa tvoga puta ne skrenemo! El tudtam volna Képzelné magunkat, ahogy a hosszú, városi utcán, a Tito marsall sugárúton megyünk végig, és torkunk szakadtából Óbégatjuk a Tito-nótát, ha ez a Föltétele Szabadságunknak, mármint hogy szabadlábbon Maradjunk. Egy hazai Magyar az állami szervek tudta nélkül ne Érintkezzen külföldi Magyarral – ennyit azért Tudhattunk volna, az Évek során nem igaz, hogy ezt nem Sikerült belénk Sulykolni, és mi egyszeriben mindenki szeme láttára Képesek vagyunk elvetni a Sulykot!

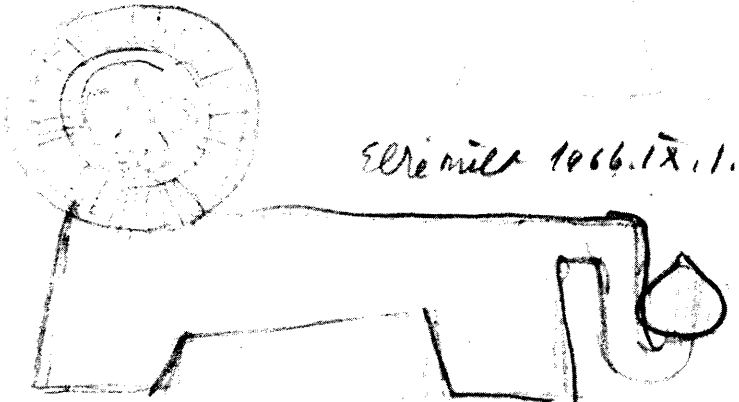
Abszolút Semleges Nemű Magyar – ez egy új Szellemi és Politikai Kategóriaként kezdett kirajzolódni, és kellett nekem ez, a Fekete Pont, már akkor, anno Dazumal, 1962-ben, vagy pontosan mikor is!? (1692-ben.)

Ezt követően magától értetődőnek találtuk, hogy úgy Tegyünk, mint-ha Mi sem Történt volna: ez már nyilvánvalóan Kisebbségi Magyar Beidegződés volt, hogy vágd zsebre, amit kaptál, és még csak Titokban sem Mutogasd, örülj, hogy Megúszta! Ha esetleg említést teszel róla, épp a többi Kisebbségi Magyar kezd el görbe szemmel nézni rád, legalábbis állandóan szemmel tartani, az ilyen meg hasonló Esetek akárkit roppantul Kikezdhetővé tehetnek akármelyik Öntudatos Kommunista szemében. És egy Öntudatos Kommunistától senki sem várhat el Olyasmit, hogy ne az Államvédelmi Szerveknek adjon igazat. Az Öntudatos Kommunisták végső soron épp Ezért Vannak, egyáltalán Mi Másért Léteznének, miért Hordaná őket a Föld a Hátán? Az Ilyesminek tehát nem kellett Hírét Kelteni, és ha Megesett, Helyesebb volt Letagadni, vagy a Törtéteknek egy másik Változatát adni elő: hogy valójában Két Kémet üldöztünk, kémgyanus külföldi Magyarokat, de Azok az Utolsó Pillanatban fölugrottak az induló hajóra, és azt már az Államvédelmis segítségével sem tudtuk föltartóztatni, ám mindenesetre Jelentettük, ahol Kell. – Mellékesen, volna-e Kölcsön valamennyid? – ez lehetne, mondjuk, Orgovány variija. Én meg majd hallgatok, esetleg már nem is Emlékszem arra, hogyan is Történt.

De Inkább mindketten hallgattunk, Álnokan, abban a Hiszemben, hogy majd végül is Sikerül a tényállást Ellepleznünk – hogy most Sikerült-e vagy Nem, Kiderült-e, Ránk Bizonyosodott-e valaha is, a személyi Adataink mindenesetre Iktatva lettek, és ha az embernek egyszer elkezdik Fölrirkálni a Nevét, Ideig-Óráig ugyan még Bújkálhat, vonakodhat, de azért jobb, ha Tudomásul veszi, hogy Tudnak róla, és ilyen Állapotában már ne nagyon Hangoskodjon, ne állítson föl Elméleteket, sőt, ne is legyenek Teóriái, és Igyekezzen senkinek nem lenni a Terhére, lehetőleg egészen Addig, amíg csak életben vannak azok, akik valaha is Hallhattak felőle, vagy még ennél is Tovább.

Ez kétségkívül szintén valamiféle Távlatot jelent, esetleges Hosszú Élet illúzióját keltheti, mivel a párt, ha valakit kiszemelt Ellenségének, az Örökre Ellensége is fog maradni, itt nem fog érvényre jutni az a legendás Amnézia, ami a Kommunisták Sajat viselt dolgaikra való Emlekezését kíséri.

(Folytatjuk)

EMLÉKEZÉSEK

BALASSI BÁLINT HALÁLÁNAK NÉGYSZÁZADIK
ÉVFORDULÓJÁRA

SIRATÓ TEMPLOM FÖLÖTT

MIROSLAV KRLEŽA

*Gróf Balassi Bálint régi magyar
infinitivusainak tiszteletére*

Templom előtt térdelni, kúszni, kéregetni,
felebarátot mint magunkat szeretni.

Simogatni bársonyt és skarlát-virágot,
városokat igázni, feldúlni fél világot.

Bélpoklost fürdetni, bolonddal ordibálni,
kintől nyöszörögni, haját tőből csupálni.

Szobrot kiásni, palotákat emelni,
tüzes pillanat-korttyal a végtelent kimerni.

Csuhában, mezítláb, éhesen lődörögni,
hídlábnál vaktól áldásért könyörögni.

Gyilkolni, torozni, mérgezni, kacagni,
bűnt forralni, bűn fertőjében megrohadni.

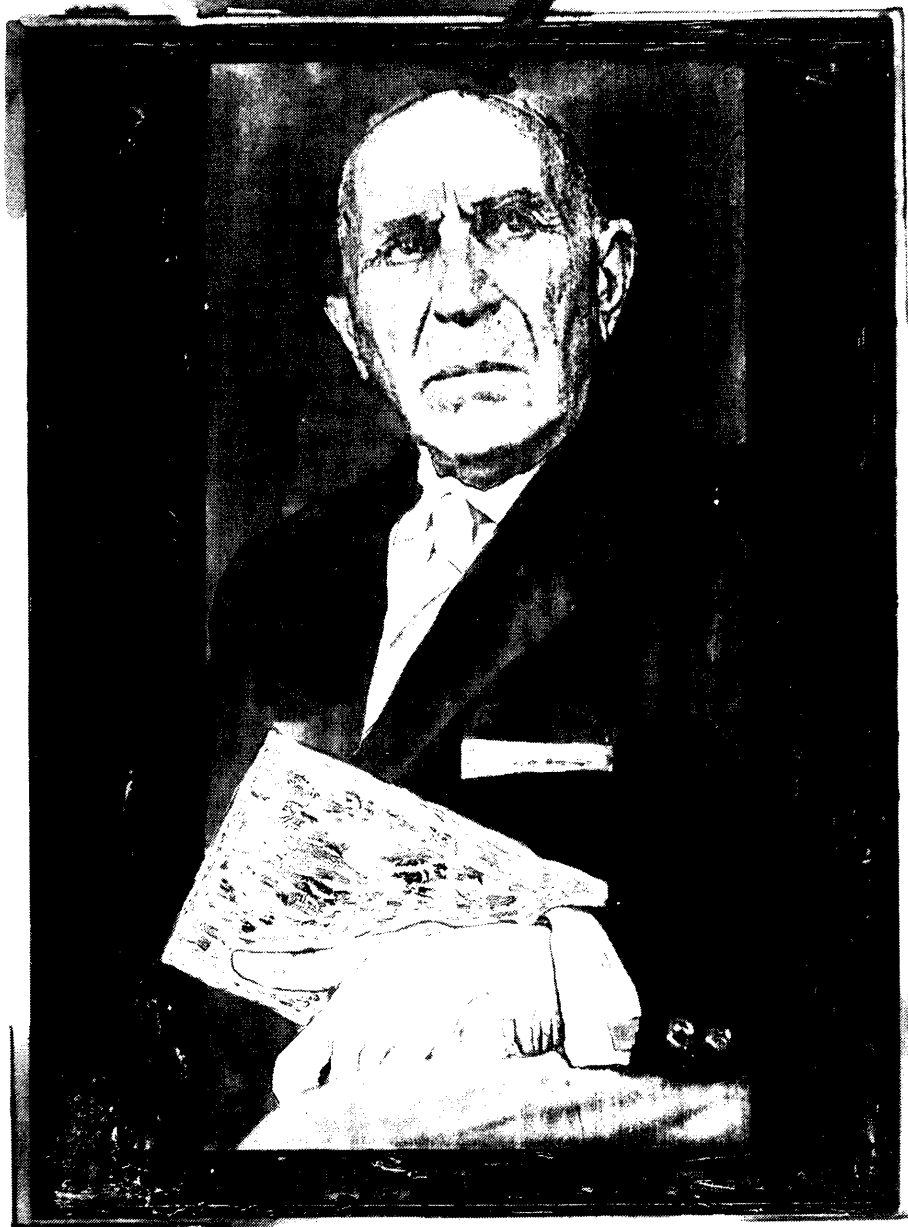
Hol az a hős bolond, ki nem szűnik azért sem
hirdetni dicsőséged, érthetetlen Isten?

ÁCS Károly fordítása

AZ ÉLET ANYAGI ALKOTÓI

B Ö N D Ö R P Á L

Szirmai Károlyt összesen
kétszer láttam az életemben.
Először amikor egy borongós tavaszi napon
hirtelen kiderült – a hatvanas évek
legvégén jártunk – hogy egy meg-
jelenés előtt álló
máskülönben pályázaton díjnyertes regény
néhány mondata
letéríteni látszik az ország lakosságát
de legalábbis tartományunk
magyar ajkú polgárait
a fényes jövőbe vezető útról.
Hogy pontosan miért kellett ennek kapcsán
összehívni a Vajdaság magyar íróit
– még néhányunkat
első kötetünkre váró kezdőt is –
az még ma sem teljesen világos előttem
akkor pedig egyáltalán nem értettem
de azt hittem hogy értem.
Vagy százan tolongtunk
bennfentesek és tájékozatlanok
no nem a Forum Romanumon
hanem a Forum Kiadóházban
melyet számomra máig érthetetlen okokból
sajtópalotának neveztek akkoriban.
Arra sem emlékszem hogy ki
vagy kik vezették az ülést

Maurits Ferenc: Xerox

csupán arra hogy elsőnek
Szirmai Károly kért szót.
A legidősebb volt
a legszikárabb
a legmagasabb
és a leginkább író közöttünk:
– Senki hatalom nem nyúlhat
az író mondataihoz – ennyit mondott
s visszaült oda ahol mindig is a helye volt
az írók közé az első sorba.
A pillanat szépségét csak növeli
hogy akkor még egyikünk sem tudta
tehát az agg mester sem
vagy csak a kiválasztott kevesek tudták
hogy a cenzorok és a regényíró
az ülést megelőző gyózködésben
már megegyeztek abban
hogy az inkriminált mondatok közül
melyek lehetnek potenciálisan
a szocialista haladás kerékkötői
és melyek talán mégsem.
Egy évre rá
elvittek hozzá Verbászra
és bemutattak neki
most már mint első kötetes fiatal reménységet
de végül nem a verseskötetem
hanem engem magam lapozott fel
ugyanis amikor meghallotta
hogy szeretem Kosztolányit
– ezt különben a hatvanas években
egy magamfajta fiatal titánnak
ha adott magára nem volt szabad
úton-útfélen hangoztatnia –
az akkor nyolcvanéves mester
azonnal átvezetett
a dolgozósobájába s jó félórát
vizsgáztatott belőle. – Jól van – mondta
és váratlanul – talán az ágy alól –
egy hatalmas bőröndöt varázsolt elő.
Az óriás koffer kéziratokkal volt tele:
gyors egymásutánban felolvasott három novellát
a negyedikbe is belekezdett

de egyszerre csak félbehagyta a felolvasást
korához képest
hihetetlenül fürgén felpattant
a kéziratot a kezembe nyomva
a könyvespolchoz sietett és engem is
maga után invitált. Félig kihúzta a Nyugat
Kosztolányi-émlékszámát
– a szívem nagyot dobbant –
ám hirtelen meggondolta magát
s egyazon lendülettel mellyel visszatolta
a becses füzetet a helyére
eltüntetve tekintetem elől
a kilátásba helyezett jutalmat
egy csöppnyi túlzással
akár azt is mondhatnám
hogy kitüntetően vállon veregetett
de valójában mutatóujjával csak
gyengéden megérintette a vállamat
és: – Jól van –
mondta még egyszer.
Jól van? Tagadhatatlanul
éppen így volt jó
ahogy akkor – negyed százada –
találkozásom vele megesett
miközben zajlottak körülöttünk
a különböző esetek.

RADNÓTI MIKLÓS HALÁLÁNAK
ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

RADNÓTI MIKLÓS: TÉTOVA ÓDA

A vers szövege

HARKAI VASS ÉVA

A *Tétova óda* Radnóti Miklós szerelmi lírájának, de a huszadik századi magyar szerelmi lírának is kulcsverse.

Tétova – és óda. Bizonytalan, habozó, ingadozó (l. ÉrtSz.) – és a vers tárgyát, megszólítottját felmagasztosítva ünneplő lírai műfajforma. Az ellentmondás, amelyről helyesebb azt mondanunk, hogy paradoxonná, látszólagos ellentmondássá simul/lényegül, egészében áthatja a verset. A verstesten belül a magasztosság/tétovaság kettős áramköre remeg át.

Mindenképpen a felmagasztosító óda bizonyul a legmegfelelőbb műfajformának, hiszen a megszólított kedves „biztos és örök, / mint kőben a megkövesült csigaház”, óvó tekintete kíséri s oltalmazza a lírai ént, az élettelen tárgyak is őt dicsérik, várják, s két test és lélek eggyé válásának öröknagy pillanatát, lehetőségét ígéri. Mégis, *tétova* óda, mert költője *rejtett* csillagrendszeren belül, nyüzsgés és áradás közepette, „zizzelve röppenő kis álmok” sokaságából igyekszik megragadni e szerelem lényegét („egy képben csak talán, s csupán a lényegét”) – kifejezni a létet jelentő szerelem nagy misztériumát. Holott: „Hasonlat mit sem ér. Felöltlik s eldobom.” A *tétovaság* szöveghelyei lesznek majd a megírás, a megszólalás nehézségeire utaló, a köznyelvi beszédhelyzetet egészen közletről súroló kijelentés–kérdés–vágy–sorok, amelyek szabályos időközönként (7-8 soronként) újra és újra átjárják a költeményt („Mióta készülök, hogy elmondjam neked . . . S még mindig nem tudom elmondani neked, mit is jelent . . . mit mondjak még? . . . S talán lesz még időm, hogy elmondjam, milyen . . .”). Közöttük pedig – a líra válaszaként – e szerelem jelenvalóságának választékos, míves mikrorészleteit látjuk kibomlani. Valóban: feltűnően kevés hasonlattal, ám ezek az óda központi szöveghelyein csendülnek fel. Az első ilyen szöveghely amiatt is hangsúlyos, mert háromsoros versmondata nyomban kettős hasonlatban képezi le e szerelem lényegi vonásait: egyszerre nyüzsgő-áradó és örök jellegét. A hasonlítás folyamatán belül a hasonlítotthoz simuló

hasonló fogalmak egyike elvont és súlyos („De nyüzgő s áradó vagy bennem mint a *lét*”), a másik a *kő* jelentésének kétszeri kiaknázása révén a biztonság, örökkévalóság és megingathatatlan fogalmát mélyíti el („és néha meg olyan, oly biztos és örök, mint kőben a megkövesült csigaház”). Mindezt még inkább nyomatékosítja a tagmondat helyesbítés-pontosítás miatti megtorpanása („olyan, oly biztos és örök”), s nem kevésbé az egyébként hangsúlyosan szabályos jambikus lejtésbe bezökkenő anapesztusi sor („mint kőben a megkövesült csigaház”). A vers másik központi szöveghelyét képező hasonlat versmondat-hosszúságával hívja fel magára a figyelmet (a költemény leghosszabb, hatsoros mondatában hangzik el), valamint azzal, hogy impulzusok egész sorát szikráztatja fel. A fáradtsággal s a prózai szürkeségű hosszú hétköznap a tárgyak megszemélyesítéséből, megelégedésből áradó „ünnepi” varázs felesel („a tárgyak összenéznek / s téged dicsérnek, zeng egy fél cukor darab / az asztalon” stb.), amelynek csúcsa a mézcsepphasonlat („és csöppje hull a méznek / s mint színarany golyó ragyog a terítón”) s a magától csendülő vizespohár.

A költemény impulzusainak gazdagságára utal az is, hogy a 2–6 soros versmondatok között, újabb értelmi hangsúlyt teremtve, néhány rövid, félsoros mondat is felzeng. A vers lélegzetének megtorpanásai ezek a rövid versmondatok. Először a „Hasonlat mit sem ér. Felöltik s eldobom” mondatok éles rövidege állítja le egy pillanatra az előttük álló hosszabb mondatok iramlását. A másik hangsúlyosan rövid mondat a mézhasonlatot magában foglaló hatsoros versmondat utáni pillanatnyi elcsuklásként hat, mintegy indítékát is adva a megidézett varázsnak („Boldog, mert véled él”). A soron következő félsornyi mondat pedig az alvó kedves képének az egész verset átható gyengéd erotikáját mélyíti el („Pillád hosszú árnya lebben”).

A költeményben megidézett valóságelemekből összeálló líraiságból Radnóti egész költészetének természetrajza kiolvasható. A jelzős szerkezetek (holdtól cirmos éj, színarany golyó, hús tenyér), a szavakból sugárzó verszene (zizzelve, zeng, csendül; a vers vége felé az l-ek lágyságát kiaknázó hanghatás s a vers rímrendszere), a miniatűr tárgyak és mozzanatok versbe iktatása (a fél cukor darab, a csöpp, a zizzelve röpönő kis álmok, a színarany golyó) s talán leghangsúlyosabban az igékből-igenevekből s ezek halmozásából eredő mozgalmasság és pillanatnyiség (mozdul, vadász, összenéznek, dicsérnek, hull, ragyog, meg-megérint, elszáll, visszatér, felémint, kibomlik, szétterül, belebben; röpönő, hullongó, lobogva) által térképezhető fel az a fajta impresszionista versnyelv, amely az érett költő ars poeticájának legsajátabb lényegét jelzi majd.

Ha a vers tárgyának megközelítésmódját kísérjük figyelemmel, a költemény legmarkánsabb szerkezeti elvére ismerhetünk. A verstest közepén ugyanis, közvetlenül a hasonlat mint költői eljárás elégtelenségének felvetése után, a költeménybe bekerül a költői műhely („mert annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben”) és a halál fogalma is. Radnóti egész költészetét fémjelzi e logikai hármasság: életet jelentő szerelem és költészet – szemben a halállal. Ez utóbbi

árnyéka akkor is belelebben a versekbe, amikor a halál még csak megsejtésként van jelen a költő életében. S fordítva: amikor a költő a halál valós közelségében írja verseit, ugyanilyen erővel robbannak be a szerelem gyengéd (igaz: múltból üzenő), felhőtlen impresszionista képei. Példa erre az utolsó verseket, a négy „razglednicát” közvetlenül megelőző *Erőltetett menet* lírai idillt idéző erőteljes impresszionista vonulata nyárvégi csönd-, gyümölcs- és Fanni-képével.

A *Tétova óda* szövegébe csupán jelzésszerűen, két szinekdoché erejéig settenkedik be a haláltudat („míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó”). Miután pedig egybeáll a Radnóti-költészet alapmotívumait jelző szerelem-költészet-halál logikai hármasa, az egész költemény, mintegy a megvilágosodás fényében, más irányba lendül. A csillagrendszer-lényeg-lét-csigaházhold-éj általánosságai, emberfeletti magasságai és örökkévalósága után az impresszionista ábrázolásra oly jellemző „kis tárgyak” és az élet pillanatnyi rezdülései kerülnek a költemény előterébe. „Az álom hullongó sötétje” pedig az alvó kedves képének révén a versbe lopja e szerelem apró konkrétumait is („álmos szemed búcsúzva még felémint, / hajad kibomlik, szétterül lobogva, / s elalszol. Pillád hosszú árnya lebben. / Kezed párnámra hull, elalvó nyírfaág”). Gyengédség és árnyalt erotika képei villóznak e néhány sorban, bársonyosság s az ezt borzoló mozgalmasság hatja át a záróképeket, amelyek a lírai én s a megidézett kedves egy testté-lélekké egyesülésének képévé lényegülnek. E „csoda” a dicsőítendő szerelem csodája, a költészetet s annak minden diadalát is magában foglaló élet lényege, s az sem meglepő, hogy e csoda meglelésének pillanatában a *látható* impulzusok *hallhatókká* lesznek (nem függetlenül az impresszionizmus érzékek közötti átjárhatóságának hirdetésétől): „S idáig hal-lom én, hogy változik a sok / rejtelmes, vékony, bölcs vonal hús tenyeredben.” Mindez az utolsó jambust követő, a verstest egészének ritmusképén belül meglepetésszerűen ható daktilusban („hús tenyeredben”) zeng fel, hangsúlyosan – a verscímmel azonos ritmusképet keltve.

A költemény e végső pontjából szemlélve ugyanakkor a *tétova* jelző jelentésének holdudvara is kitágul: a tétovaság nem más, mint a lét apró mozzanatainak, kaleidoszkópszerű gazdagságának felismerésére, meglátására irányuló képesség.

SZÁZ ÉVE SZÜLETTEK HUSVÉTH LAJOSRÓL

HERCEG JÁNOS

Husvéth Lajos száz év előtt született, illik megemlékezni róla. Éppen nekem, mert a bácskai festők között ő állt legközelebb hozzám rokoni kapcsolataink révén, miközben senkinek sem volt olyan idegen nekem a művészete, mint az övé. Világok választottak el szegénytől, miközben volt idő, hogy naponta együtt voltunk barátságos családi környezetben. Még azután is, hogy szoros barátság fűzött Konjoviához. Együtt nyaraltunk Mliniben, a kaszárnyszerű Zec-házban, ahol Kende is lakott. Lejjebb a domboldalon meg Dobrovićnak volt háza. „Lejössz?” – kiáltotta magyarul Milannak, s szegény Lajos féltékenyen nézett utánuk. A két szerb festő magyar beszéde ugyancsak egy másik világból hangzott a raguzai tájban. S Milan már ment is fehér vászon gyerekcsináló sapkában és rövidnadrágban, hóna alatt a vászonnal, vállán a festékesládával, hogy csakhamar beleveessenek a tenger visszfényébe. Lajos meg egyedül ment, hogy egy sziklát keressen. „Amíg nem kész a kép, addig ne jöjjön nekem haza!” – szólt utána szigorúan Sári, a felesége.

Kende még az előző évben, 1934-ben megírta róla ismertető tanulmányát, bőven sorjázva témáinak változatait: „Faluvég, kertek alja. Kukoricagóré, istállók, ólak. Békésen kérődző, meleg nézésű tehenek. Közöttük az aprómarha, büszkén lépegető kakas, pettyes tyúk pelyhes csibéivel . . .”

S aztán Segantinivel példálózott, és megállapította, hogy Husvéth Lajosnak még nincs meg a maga formanyelve, de fiatal ember, alig negyvenéves, majd csak kibontja tehetségét. Csupa meleg baráti jelző között figyelmeztetve, hogy „fejlődése a mi fejlődésünk, amire az egész magyar kisebbségi társadalomnak szeretettel kell felfigyelnie”.

Arról már nem szólt, hogy talán Oláhon és Balázs Árpádon kívül senkinek se volt olyan közönségsikere, mint Husvéth Lajosnak. Pedig nem is volt nagyon termékeny. Lassan, megfontolva dolgozott, néha napokig elmélázott egy-egy témán a messzibe nyúló tájon, vagy a csatornát szegélyező akácfákon, minden

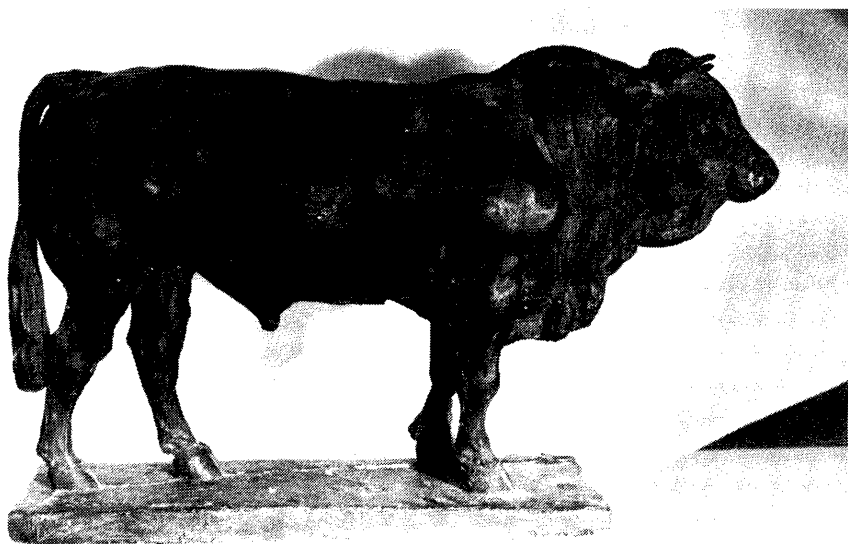
apró részletet gondosan „kidolgozva”, s a maga reális színérzékével ábrázolva. Ezt a valóság-hűséget el is várta tőle a közönsége, mintha éppen az ilyen ábrázolás lenne a művészet elsőrendű feladata.

És ő is ezt tartotta, az ábrázolást a legfontosabbnak, ahogy talán rövid akadémiai tanulmányaiban ez maradt meg benne. Mert alig került fel Pestre, kitört az első világháború, s amikor évek múlva hazakerült, a helyét se találta az impériumváltásban. Családi gondjai ugyancsak megnőttek, el kellett osztani testvéreivel az örökséget, s így kereskedelmi érettségijével és semmibe veszett tiszti rangjával kinn, a várostól távolra eső tanyán rendezte be magányát. Onnan ment néhányszor pár hétre a szolnoki művésztelepre, hogy az állatfestőként ismert Zombory Lajos hatása alatt még csak megerősítse eredendő témakörét. Nem tartozott ugyan a „sontagsmahlerek” népes táborába, nem műkedvelésből, hanem eredendő szenvedéllyel dolgozott. Azon a néhány kiállításon, Becskereken meg Szabadkán komolyan számon tartotta a céh. Ahogy Zomborban is elismert festő lett, hiszen már az iskolában csodagyerekként hívta fel magára a figyelmet. Kenyérbélből gyúrt apró figurákat formált, mint aki szobrásznak készül, s csak később kezdett festeni. S hogy a mintázásban is megőrizte a tehetségét, azt a tényt meggyőzően bizonyítja néhány mellszobra, köztük Margalits Edéé hátrahagyott életművében a zombori vagy szabadkai múzeumban, nem is tudom már. És közben sperlemezből vágott apró figurákat festett, legtöbbször gombosi vagy doroszlói népviseletben, hihetőleg merő passzióból csupán.

Különben is volt egyféle kicsinyítő komplexuma, amit Juhász Árpád hagyott rá, a később preraffaelitákhoz csatlakozott zombori festő, aki képes volt bélyeg nagyságú tájképet rajzolni, a távlatot is meggyőzően érzékeltetve, ahogy most munka közben felnézek a falra egy ilyen miniatűr alkotására. A valóság-hű ábrázolást is mintha tőle örökölte volna Husvéth Lajos, amit régen maga mögött hagyott a kor már abban az időben, ábrázolás helyett a kifejezés eredetiségét előnyben részesítve.

A háború alatt 1941-től 44-ig néhány kollektív kiállításon mutatkoztak be Budapesten is a Délvidéki Szépműves Céh tagjai, akik között jó néhányat maga mögött hagyott Husvéth Lajos, de ő maga nem állított ki közöttük. Legalább én nem emlékszem, hogy ott lett volna. Pedig a harmincas évek derekán egy-két évre felköltözött Budapestre, és önálló kiállításon is bemutatkozott. Hogy felfigyeltek volna rá, nem tudom, mert akkor éppen megint megrontotta viszonyunkat a felesége.

Majd csak évek múlva írok megint róla, most már terjedelmesebben a Kalangyában, Papharkay Dénes név alatt. Hogy ne vádolhasson senki rokoni elfogultsággal. „Husvéth művészetében a magyar Bácskát találjuk – írtam időszerű hangulatban –, úgy, ahogy ennek a kornak alföldi festői ezt a széles horizontú tájat akácfaival, eperfaival, buján felcsillanó vadvizeivel ábrázolják . . . Délvidéki magyar művészeink között éppen ezért ő a legfelszabadul-

Husvéth Lajos: Bika (gipsz), 1932

*Husvéth Lajos: Szántóföldi pihenő (olaj), 1935–1940
(Németh Nimród felvételei)*

tabb. A bácskai falvak emberei, a paraszti élet megnyilvánulásai jelentik témakörét, s amint azt a kört túllépi, éreznünk kell, hogy idegen, számára ismeretlen területre tévedt . . . Bácska opálos fényben és az ő művészetében, alakjai is ünneplőbe öltözöttek, s a táj napsütésben vagy a hó fehér csillámlásában éled újjá az ő művészetében.”

Bla-bla, közhelyek parádéja, amit csak az enyhít a lelkiismeretemben, hogy jót akartam, barátságot és békességet. Sári veszélyes intrikáit is elhárítani, persze eredménytelenül.

Barátságunknak megint Milan állta el az útját. Nem is azzal, hogy tett volna vagy mondott volna valamit ellene, hanem azzal, hogy művészete magasan fölébe nőtt szegény Husvéth Lajosnak.

S amit máig nem felejtettem el, utolsó szavai a kórházban: „János, vigyél engem haza . . . Maga, Sári, hallgasson, nem akarok itt meghalni!”

Amikor híre kelt, hogy városunk, Zombor önálló galériát nyit Konjovicsnak, Husvéth Lajos már nem élt. De az özvegye mindent elkövetett, hogy ezt megakadályozza. S hogy nem sikerült, azért is engem okolt.

Szabadkának is azzal ajánlotta fel Husvéth Lajos hagyatékát, hogy a bácskai-ságát hangsúlyozta, amit természetesen nem vont kétségbe senki. Bela Duranci megértése és jóindulata folytán mégis otthonra talált a Husvéth Lajos jelentőségét bizonyító hagyatéka. Családomban meg rokonszenves emberi alakjának emléke maradt meg máig.

A FALUSI UDVAR IGÉZETÉBEN

BELA DURANCI

Száz évvel ezelőtt, 1894. szeptember 1-jén született Zomborban földbirtokos családban Husvéth Lajos, a síksági város pittoreszk környezetének festő krónikása. A világ felfedezésére, akárcsak a többi gyerek, ő is a falusi udvarban indult el, a végtelen síkságon és a tanyavilágban érezte magát otthon, csodálta a szép járású lovakat és a lómha ökrök roppant erejét. Gyermekkori élményeinek e szegmentuma művészi munkásságának ihlető forrása maradt élete végéig. Festészeti motívumait kizárólag ebből a szűk körből merítette, ezért nevezhették „a bácskai síkság költőjé”-nek. Persze nem a képzőművészet-kritikusok hívták „így, hanem az ihletett literátorok, akiket elbűvölt a képeken látott táj, a festményeken „elmondott történet” szépsége. Száz évvel ezelőtt divat volt a műalkotások effajta megközelítése, s ez a művészetfelfogás még jó ideig tartotta magát, úgyhogy Kernstok Károly találóan állapította meg 1910-ben: „Az átkos Ausztria, Bécs politikai küzdelmek idején felszínre volt a cigány- és a gatyapiktúra, jött a feudális reakció, és meg lettek pingálva a nagy díszülések,

a díszmagyar felvonulások, általános nagy gyönyörűséhajok közepette . . .” (Pasuth Krisztina: *A nyolcak festészete*, Corvina, Budapest, 1967.)

A szülők valószínűleg a divatos „gatyapiktúra” hívei voltak, amelyen a divatos alföldi festészet tetszetős motívumait kell érteni, ezért nem ellenezték fiuk pályaválasztását, sőt segítették a tehetséges gyermek festői kibontakozását. Vagyonuk és társadalmi helyzetük megengedte, hogy ne olyan pályára küldjék, ami majd kenyérkereső foglalkozása is lesz, hanem olyanra, amelyet kedvtelésből űzhet. A zombori múzeum custosa, Hedviga Hofman szerint Husvéth Lajos a zombori Steiner Lajos (1855–1937) magán „festőiskolájában” tanult. Steiner Lajost festőként nem sokra becsülték, „címfestő üzemen belül működtetett egyféle tanfolyamot kezdők számára. Számos zombori festő – Juhász Árpád, Mály József, Kálmán Péter, Stojan Lazić, Husvéth Lajos – tőle tanulta meg a mesterség alapjait” (Hedviga Hofman: *Zombor festészete 1900–1944*. In: Miloš Arsić: *A Vajdaság festészete 1900–1944*. Modern Művészetek Képtára, Újvidék, 1991).

Steiner Lajos Sopronban született, majd a budapesti iparművészeti iskolába járt, s 1882-ben a bécsi művészeti akadémiára iratkozott. Még az évben Zomborba került, ott élt haláláig. A festészet mellett a kifizetődőbb címfestéssel is foglalkozott. Dušan Škorić művészettörténész szerint Steinert a színházépítés vonzotta Zomborba. Az épület díszítőelemei mellett a mennyezet allegorikus figuráit is ő festette meg. Tárlalát azonban 1902-ben nem fogadta kedvezően a kritika. Mindent összevetve, az ismertté vált zombori festők *első* tanítómesztere nem örvendett nagy tekintélynek, még a kisváros képzőművészeti életében sem.

Husvéth Lajos gyermekkori munkái nem maradtak fenn, annyit azonban tudunk róluk, hogy már 1906-ban „állatfigurákkal” hívta fel magára a figyelmet. Ezt bizonyítja az 1908-ban készített *Lófej* is, amely a jellegzetes jegyek kiemelésének, a pontos megfigyelésnek a készségéről és tudatos modellálásról tanúskodik, ami – tekintve, hogy az alkotó ekkor még csak tizenkét éves – igen figyelemreméltó, sőt meglepő. Nem tudjuk, hogy a festő Steinernek mekkora szerepe volt abban, hogy felfedezze tanítványának szobrásztehetségét, az azonban bizonyos, hogy Husvéth Lajos foglalkozott szobrászattal, 1913-ban pedig egyenesen Stróbl Alajos (1856–1926), a tapasztalt pedagógus és népszerű szobrász ajánlásával készül az akadémiára. Nem lehet tudni, miért hallgatott Husvéth Lajos mégis inkább Balló Edére (1859–1936), és miért iratkozott festészeti szakra. Csak feltételezhetjük, hogy azt sugallták neki: egy leendő festő-mázoló műhely és tisztítóüzem tulajdonosának könnyebb és tisztább szabadidő-tevékenység lesz a festés, mint a szobrászkodás. A háború kitörése félbeszakította akadémiai tanulmányait, s a szolnoki művésztelep szobrászainak társaságában folytatódik művészi pályája. Ekkor, 1932-ben formálja meg kiváló szobrait a háziállatokról, mint amilyen a *Svájci bika* vagy a *Ló (vázlat)* címet viselő. E két alkotása a sajtóságos szobrász kiváló munkája, nem úgy, mint az

ugyanekkor keletkezett a *Feleségem* című szobra, amely a kevésbé sikeres próbálkozásai közé sorolható. Ha szobrásszá vált volna, ma már tudjuk, ő lehetett volna a két világháború közti vajdasági képzőművészet egyetlen, állatfigurákat megformáló alkotója, s mint ilyen, sajátos, jelentős egyéniség. Miért fordult el a szobrászattól, amelyben kiválót alkothatott volna, s miért vállalta inkább, hogy festőként egy lesz a sok közül? Három évvel halála előtt, 1953-ban azt nyilatkozta: „Jelenleg nem szobrászkodom, mert az soha nem vezetett jóra, ha az ember az egyiket is, a másikat is csinálja.” Kijelentése nem oszlatta el a talányt.

Szobrászat iránti vonzalmát azonban nem tudta egészen elfojtani, s talán ezzel magyarázható, hogy művész eszményképét egy szegedi építészben és festőben, Zombory Lajosban (1867–1933) találta meg. Zombory Lechner Ödön műszaki rajzolója volt, később ismert építész lett, s a szolnoki művésztelep alkotói köréhez csatlakozott. A síksági tájat ábrázolta mesterien, különösen lovakat festett nagy műgonddal és lelkesedéssel. Az 1917-ben megrendezett Ernst Múzeum-beli kiállításán fedezhette fel Husvéth Lajos a hozzá közel álló képzőművészeti nyelvet. Mert alkotóként őt sem érdekelte a parasztházak udvarának lakóin kívül más, festett nagy testű ökröket, teheneket, bikákat, lovakat éppúgy, mint könnyeden röpködő tollasokat: kakasokat, libákat, kacsákat, csibéket . . . „Modelljeit” rajzolva mesterien ragadta meg a pillanatot, a nekifeszülést vagy a könnyedséget, egy-egy mozdulatot lesett el, néha viszont történetet „beszélt el”, mint amilyen a *Lovak az itatónál*, a *Delelés*, az *Ökrök a szalmakazalnál* vagy a *Tehén borjúval* című képeken. Mindig az állatfigurák dominálnak munkáin – a táj csupán háttérellem. Kiváló rajzoló és nagyszerű formaművész volt, a vajdasági szobrászat ígéretes tehetsége veszett el benne.

Husvéth Lajost vérmérséklete és egész személyisége a parasztházak udvarához kötötte, a síksági tájhoz, a növényekhez és állatokhoz, a látóhatár végteleljéhez, az égbolt tarkaságához. Amikor előre elkészített, több rajzhoz elegendő kartonjával kiment a természetbe, valójában a magányt kereste, a „sem-mibe” menekült. Festő voltát sem élte meg soha társadalmi pozícióként. Nem kapcsolódott be a modern művészetek sorskérdéseinek taglalásába, nem csatlakozott csoportokhoz, de időnként kiállította munkáit. Az európai avantgárd törekvések és a hazai képzőművészeti események nem érdekelték. Petar Dobrović (1890–1942), a temperamentumos lázadó festővel barátkozott, függetlenül attól, hogy vérmérsékletük különbözött, s becsülte az új utakat kereső festő barátokat is, mint amilyen Milan Konjović (1898–1993) vagy Ivan Radović (1894–1973) volt, akik aktívan kivették a részüket a képzőművészeti élet alakításából. Husvéth Lajos 1931-ben részt vett a becskereki művésztelep munkájában, de ott sem került előtérbe szervezőként. Az egyszerű és visszahúzódó ember életét élte festőként is, akit teljes mértékben kielégített az őt körülvevő világgal és a „modelljeivel” folytatott párbeszéd. Emberek ritkán láthatók a képein. A látvány ragadta meg, őt igazán csak a motívumok érde-

kelték, nem foglalkoztatták a modern művészetek kételyei, az izmusokkal nem törődött, magát pedig naturalistának mondta. Opusának legjobbjai közé kisméretű képei tartoznak, melyeken a látás frissessége a lelkesedéssel ötvöződik, néhány szobra pedig alkotói tehetségének és formaérzékenységének ékes bizonyítéka. A vajdasági városokon kívül Belgrádban is kiállította munkáit (Harcosok Otthona, 1935 decembere, 94 olajfestmény, 40 vázlat, 5 szobor), s a kritika elsősorban szobrait dicsérte.

Husvéth Lajos, a magányos festő a két háború közötti vajdasági festészetbe a szülőföldszertet megkésett impresszionista képeivel írta be a nevét, mesteri rajzkészséggel és gazdag koloritással a megélt látványt ábrázolta kartonjain. Ebben különböznek munkái az anekdotikus és édeskés, békésen tetszetős, a vidéki klientúra számára készült „alkotások”-tól. Kisméretű képei arról tanúskodnak, hogy alkotójuk valódi átszellemültséggel készítette őket, melyek a mára végképp eltűnt bácskai síkság őszinte ábrázolatai, de azt is mondhanánk, hogy festményei olyanok, mint egy nefelejcsescokor, mert dokumentumértékük és poétikus üzenetük egyaránt fontos. Husvéth Lajos igazi festőművész volt, de mindvégig háttérbe szorították, aminek indítékai számunkra ismeretlenek. Festő kollégája, Milan Konjović tudta ennek is az okát. Szemernyi lebecsülés sem volt a szavaiban, amikor róla beszélt. Tisztelte Husvéth Lajost, a tehetséget, de nem bocsátkozott olyan találgatásokba, hogy mi lehetett volna belőle, ha . . .

Husvéth Lajos 1956. december 18-án halt meg Zomborban. Az idő tájt alakultak Vajdaság-szerte a művésztelepek, résztvevői csodálattal fordultak a szülőföld festői felé. Hagyatéka 1970-ben került Szabadkára a Városi Múzeumba, ahol első, egészet alkotó szegmentuma lett az akkor aktívan dolgozó, a vajdasági magyar képzőművészetet kutató osztálynak. Ennek a gyűjteménynek az anyagából rendezték meg 1994. október 14-én centenáriumi kiállítását, melynek custosa és az alkalmi katalógus írója Branka Šadi volt.

T. É. fordítása

A SZOBORTEREMTŐ BARANYI KÁROLY

BORDÁS GYŐZŐ

Száz évvel ezelőtt született Baranyi Károly. Egyidős a vajdasági szobrászattal, máig legjelentősebb egyénisége is. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az itt élők közül senki sem emelkedett azokba a magasságokba, mint ő. Nem véletlen, hogy szobrot készített Ikaroszról. Érezzük, az ő *Ikarosza* sohasem repül fel, mert feszülő izmai görcsbe rándulnak. A szobor így a vágy és az akarat

szimbóluma, de a keresztre feszülésé is. A zimonyi repülősök laktanyájának 1938-ban készített szobra előtt több Krisztus-fejet is megfaragott, de a kínszenvedő gyötrem ott ül *Dózsája* arcán éppúgy, mint az *Albán férfién* vagy a *Katonatípusén* is.

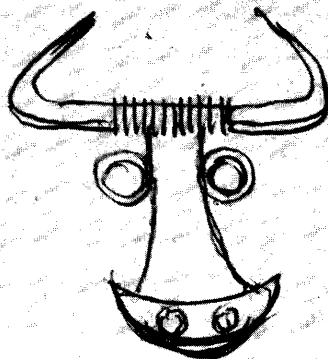
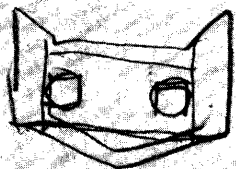
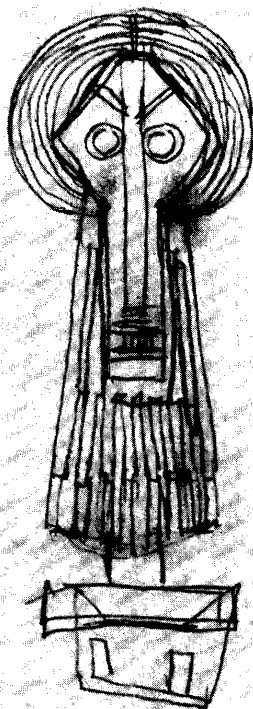
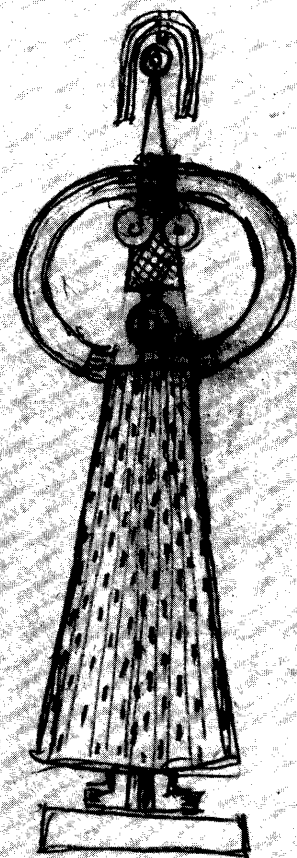
Monumentalista, szögezték le az első kritikákban, de ma ezenfelül konstruktivizmusát említhetjük az első helyen, mert mintha az érettségi utáni orvostanhallgató éppen anatómiai ismereteit kamatoztatta volna leginkább a szobrászatban. Mint konstruktivitását a szerkezet érdekelte és ihlette: a gerinc, a bordák, a szálkák és a mértani alakzatok, a kocka, a téglalap, a gúla, a kúp. S a láb helyett néha a kerék.

Baranyi szobrai tehát belelátnak a testbe, szinte gépi mozgásba hozzák őket, s innen, hogy szobrai gépembernek, gépmadárnak, gépállatnak látjuk. Ökörfeje „csak” mértánian megformált szarvából, rácsalakzatú homlokból, szemekből és orrlyukakból áll. S abból az egymásba feszülésből, abból a húzó és feszítő erőből, amelytől szobor lesz a szobor. Az *életgondok szorításában* című munkájában fejet fog satuba, s „szorítja” olyannyira, hogy érezzük, a következő pillanatban már pattannia kell. A házasság igája pedig crős, faszerkezetű járomban mutatja a két vergődő fejet.

A satu és a járom is a lázadást feltételezi éppúgy, mint ahogy az élet nagy igazságát kimondó *A nagy hal megeszi a kis halat* szoborcsoportjában, de ezt sugallja a felborzolt *Macska* vagy segélykérőn gágogó *Libája* is. *Haragos férfifej* című munkáján nagy fejes szögek sűrű sokasága a haj, s ugyancsak szögekből a szemöldök és a szakáll is, a szájban a fogak helyett apró léckerítés vicsorít.

Az *Ikarosz* még a magasba kívánczolt, utolsó, be nem fejezett szobra pedig egy álló asszonyt ábrázol, aki testéből kitepte fejét, és két kezével a magasba emelve kiáltja világgá fájdalmát. Köztérre kívánczó szobor lett volna ez is, mint minden Baranyi-alkotás, nem a művész tehet róla, hogy Európa-szerte több szobra található, mint itthon. Ha jól tudom, palicsi szoboregyüttesén és a temerini iskola előtt fölállított nagyszerűen leegyszerűsített és stilizált *Bölcnyén* kívül más köztéri szobra nálunk nincs is. Mindazt, amit ránk hagyott, ma is csak a temerini emlékszoba őrzi: a szakállas Ádámot és a szemérmes Évát a csodálatos fa alatt – ahogyan Pap József fogalmazott versében –, az *Oroszlánt*, amelynek feje sugaras sörényével egyben napra is asszociál, bizonyítékául, hogy számára a formák sohasem csak egyetlen alakká tárgyiasulnak, s a *Ritmus* című is, amelyben férfi és nő, nő és férfi egyetlen tánc lépésben egyesül. „Motívumait, formaelemeit a nagyvárosok mindennapi valóságából veszi – írja róla budapesti méltatója, Kerékgyártó István. – A kerék, a csavar, a satu, az elektromos tekercs, a fogaskerék, a dugattyú, a traverz szoboralkotó elemmé válik nála, s legjobb műveiben plasztikai jellel egyszerűsödik. De Baranyi korántsem technikaimádó. Tudja, hogy ember voltunkat szegényítenénk, a legkáprázatosabb technikai csodák ellenére is sivár lenne környezetünk, ha nem őriznénk kapcsolatunkat a természettel, a folyamatosságot az emberi történelem évez-

1967. F. 12.

redeivel, ezért gépi civilizáció szobrászatát az archaikus művészet, a népművészet inspirációival gazdagítja. Konstruktíói egyszerre utalnak emberre, állatra és gépre: jelszerűvé egyszerűsített motívumai, formaelemei egyszerre gyökeresnek a technikai világ valóságában és a népművészetben.”

Tegyük még hozzá: Baranyi Károly figuratív szobrai sosem a modellhez igazodnak, csupán jellemző vonásait emelik ki, így nem a hasonlóságra való törekvés, hanem a mondanivalóhoz hű, öntörvényű komponálásmód határozza meg. Konstruktivizmusa és monumentalitása összefüggő kettősség, s tele reflexióval a világunkról, amelyet mint a látvány jutalmát kínálja nekünk. S mint ha szikár geometrikus formái mindig valami ellen szólnának.

Születésének kerek évfordulója nemcsak a művészt, az embert is elénk idézi, ahogy verbázi gimnazistaként még ecsettel a kezében ott cselleng Pechán József műtermében, majd ugyanitt csodálhatja meg későbbi mesterének, Medgyessy Ferencnek korai munkáit. Az első világháború Farkas Bélával, a főhadnagytárral és Oláh Sándorral hozza össze. Azok festenek, ő meg síremlékeket farag. A fordulat után Pesten kezd kibontakozni, s állít ki először 1919-ben. Majd Amerika a vágya, ahova Hamburgból szeretne kijutni, de nincs hajós, aki átvinné. Így megváltozik az úticél, két év következik Párizsban, ahol a készülő iparművészeti kiállítás kilencezer szobrászának az egyike, de örök életre megtanulja az architektúrais szobrászat minden szabályát. Ezután ismét Pest, Pantoktai Farkas Béla műterme, Stróbl Alajos és Medgyessy útmutatásai, kiállítások a Múcsarnokban, a Nemzeti Szalonban és a Műbarátban, elismerés a *Csók* című kompozíciójáért, de mindez számára kevés. Szülővárosába, Újvidékre tér vissza, amely ekkor épül igazából, mert a szobrász fantáziát lát benne. Apja évtizedekkel korábban innen irányította a čortanovci alagút építését, ő pedig most szobraival szeretné megteríteni az új város tereit.

Az itteni indulás több mint sikeres, rendre nyeri a pályázatokat, a Tanítók Otthonára megfaragja Đorđe Natošević szobrát, a Kereskedőkére pedig Mercurius hatalmas bronzszobrát, majd felesége, Zlata Markov-Srpkinja nevére pályázik, s nyer az Ikarossal. Közben Ivan Tabakovićyal közösen készített nagyméretű kerámiaja eljut a párizsi világkiállításra, ahol Grand Prix-t nyer. Feleségével kerámiai szakmaalapító lesz, s a báni palota szobrászati és kerámiai munkálatait is megszerzik. Úgy tűnik, Baranyi Károly művészi fejlődésének, sikereinek semmi sem szabhat gátat. Csak az újabb háború, majd '44 őszétől tizenkét évi távollét. Szegeden tengődik ekkor, s majd csak hazajövele után teljeseedik be az a korszak, amelynek reprezentáns megvalósulásairól már ejtettünk egy-két szót.

1978. március 13-án bekövetkezett halála után ránk maradt több mint nyolcvan számozott vázlatfüzete tanúsítja, mekkora energia munkált benne, s micsoda szívóssággal kereste vagy éppenséggel kísérletezte ki a legpuritánabb megoldást, amikor már elvenni nem lehet, hozzáadni még kevésbé.

A szobrászi kísérletező kedv mellett más tanulságokkal is szolgálnak ezek a füzetek. Mindenekelőtt a vallomásszerű feljegyzések, az 1965. március 15-én nyitott füzetében, amelyben ökor- és emberfejek, valamint baglyot és halakat ábrázoló kerámia-tervek sorakoznak, több feljegyzés is található. „Hogy szobrász legyek – írja –, nem volt elegendő a tehetségem, technikai tudásomat kellett bővítenem. Mit kellett megtanulnom? Először a kőfaragást, a fafaragást, a fémmegmunkálást, a gipsz- és bronzöntést, földégetést (terrakottát), porcelánkészítést, az aranyozást és ezüstözést. Mert minden anyagnak más a természete. Nem mindegy, hogy homokkőbe, csigakőbe vagy márványba faragom-e a szobrot. Meg kellett ismernem, melyik kő hat jobban a politúrokra, és melyik a kifejezőbb, ha vésővel dolgozom rajta. Ugyanez az eset a fával is. A dió sűrű, a hárs ritka. A dió alkalmas vésésre és politúrozásra, a hárs pedig a színezést bírja jobban. A tölgynek szép a struktúrája, de olyan részleteket nem lehet vele kihozni, mint a sűrű szövetű fából. Egyes fáknak olyan szép a mintázatuk, hogy maguk diktálják a kompozíciót, mert csak így jöhet kifejezésre szépségük.”

Ugyanennek a füzetnek a halvázlata alatt ezt olvashatjuk: „Ha terrakottával dolgozom, tudnom kell, hogy égetéskor mennyit zsugorodik, ha bronzba önténém, akkor a fény- és árnyjáték a döntő. De a patinára is gondolnom kell, meg arra, hogy az egyik fém fénye ne üsse a másikat. Legtöbbször tudni szerettem, hova kerül a szobor. A nagy fény ugyanis nyeli a részleteket, de erősíti a masszát, és nagy árnyékot vet. A gyenge világítás viszont öli a részleteket. Ezért fontos a méretezés.”

1973. október 23-ai dátumot viselő vázlatfüzetében ismét találunk, feltételezhetően interjúhoz készülődő feljegyzéseket. Ilyeneket például: „Nem szabad elfelejteni, hogy a szobor nem élő ember, hanem alkotás, ami a maga anyagában él.” Vagy: „A stílus a harmónia, a vonal, a sziluett és szimmetria konstrukcióba fűzve. A konstruálásban a legjobb tanító maga az emberi test. Az egyes testrészek kötése annyira ideális, hogy szobrászként csakis erre támaszkodhatok.” S egy másik helyen: „én a művet mindig architektonikusan érzem. A harmonikus egységhez igazítom”.

Hogy betekintést nyújtsunk Baranyi Károly vázlatfüzeteibe, évfordulója tiszteletére e számunkat ezekkel a tervekkel illusztráltuk.

AZ IKAROSZI SZÁRNYALÁSRÓL

BELA DURANCI

Száz éve, 1894. november 3-án született Újvidéken Baranyi Károly jeles szobrász és keramikus. Sáz év tünhet egy örökkévalóságnak, de lehet csak egy pillanat is – nézőpont kérdése. A szobrász számára mindenképpen „az örökkévalóság pillanata”: a hosszú és kitartó munkával létrehozott, az örökkévalóságnak szánt alkotása a pillanat ihletét sűríti magába. A szobrász számára az igazán maradandó alkotás az emlékmű. Mindegyikük azt gondolja, az lenne életének igazi, nagy lehetősége. Pedig nem így van, legalábbis mifelénk.

A huzatos vajdasági ég alatt az emlékműveket nem az örökkévalóságnak szánják, hanem sokkal prózaibb, efemer célok szolgálatába állítják őket. A történelmi eseményeket „díszítik” velük. Az elsősorban földműveléssel foglalkozó, békés lakosság vérmérsékletével szöges ellentétben áll, hogy a vidéket „harcos” emlékművek „ékesítik”, amelyek hadvezérekre, vérengzésekre, emberek közötti összetűzésekre emlékeztetnek. Az elmúlt száz év alatt nemcsak két világháború söpört végig vidékünkön, hanem egy „nem létezőnek” mondott harmadik is, amely elesett harcosainak éppen a napokban állítanak emlékműveket. A határok errefelé a múltban sűrűn „vándoroltak”, csak Baranyi Károly életében háromszor. Minden új rendszer ledönti az előző emlékműveit, és a sajátjait nyilvánítja örökkévalónak. Vajdaságnak így nincs is sok köztéri szobra.

Az elmúlt évszázad a vajdasági szobrászat történetében is fontos szerepet játszott, bár nem volt túl termékeny időszak, s csak mintegy ötven évet tarthattunk kreatív korszaknak.

Az első vajdasági szobrásznak Đorđe Jovanović (1861–1963) tekinthető, aki már 1895-ben megrendezi önálló tárlatát. Telcs Ede (1872–1941) 1893-ban Bécsben a Füger Aranyérem átvételén szabadkai művésznek nevezi magát. Majd három egyidős alkotó következik: Baranyi Károly, Husvéth Lajos (1894–1956) és a festő Sava Ipić (1894–1958), aki szobrokat is készített. Baranyi Károlynak azonban a „piacon” a zimonyi születésű Milan Nedeljkovićtal (1896–1947), valamint a mostari Vojislav Šikoparija-Ratimirovićtal (1892–1966) kellett versenyeznie, aki 1932 és 1941 között élt itt. Az említetteken kívül még néhányan megfordultak ezen a vidéken – ennyi mindössze az alkotók névsora. Az igazsághoz tartozik, hogy a Vajdaságnak nincs is klientúrája, amely a szobrot mint öntörvényű műalkotást értékelné; az emlékművek nem a forma kedvéért jöttek létre, hanem az ideológia szolgálatában álltak.

Baranyi Károly kezdetben festőnek készült, ő maga mondja, hogy Medgyessy Ferenc szobrainak és Pechán József festményeinek 1913-ban megrendezett verbászi kiállítása felejthetetlen élménye volt. Baranyi autodidakta szobrász-

ként kezdte, s ebben közrejátszott az is, hogy feletteseinek parancsára Ukrajnától Olaszországig elesett harcosoknak készített síremlékeket. A háború után természetesen tökéletesítette tudását. Budapesten találkozott Pankotai Farkas Bélával (1885–1945), aki Németországban tanult, s rutinosan készített, elesett harcosoknak állított síremlékeiről vált ismertté; ő készítette többek között 1930-ban a budapesti Iparművészeti Múzeum előtt álló Lechner-szobrot is. Baranyi így emlékezett rá: „Az alatt a fél év alatt, míg nála voltam, egész fel-fogásom a szobrászatról megváltozott.”

Budapesti tanulóévei alatt sikeresen elsajátította az akadémista manírokat, s úgy vélte, kellő tudással rendelkezik már ahhoz, hogy elinduljon az ígért földjére, Amerikába. Azonban Párizsban megrekedt, s ott a Garnière-üzemben helyezkedett el. Újklasszicista épületekhez készített sorozatban díszítőelemeket, s közben a pedáns és aprólékos realista szobrászati lexikát szinte észrevétlenül váltja fel stilizált motívumokkal. Szülőföldjére 1925-ben tér vissza, feleségül veszi Zlata Markovot, de nem tér vissza Párizsba, hanem Budapest mellett dönt, ahol azonban a művészet éppen korszerűtlenné kezdett válni. A tehetséges Baranyi Károly ide-oda sodródik, tagja lesz a Független Képzőművészek Egyesületének, amely azonban nem az igazi értékek keresését tartotta fontosnak, hanem – mint Lyka Károly írja – „a tiszta magyar művészet szolgálataiba állott”.

Baranyi Károly a harmincas években visszatér a Vajdaságba, és művészileg teljesen magára hagyatva alkot. Sok megrendelést kap, pályázat pályázatot ér, és kapkodva dolgozik. Nincs ideje arra, hogy kigondolja magának a stílust, amelyet majd követ, így kizárólag belső sugallataira, ösztönös tehetségére hallgat. Idővel azonban az anyag kiváló ismerőjévé válik, kőfaragásra is vállalkozik, és kerámiával foglalkozik. Feleségével, Baranyi-Markov Zlatával (1906–1986) együtt állítja ki kerámiáit 1934-ben. Majd Ivan Tabakovićtyal közösen részt vesz a párizsi Világkiállításon 1937-ben, ahol kerámiapannóit Grand Prix-vel jutalmazzák.

Legtermékenyebb időszaka 1930 és 1941 között volt. Baranyi-Markov Zlata szerint (*Baranyi Károly élete és művei*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974) ekkor sok síremléket és építészeti célokat szolgáló alkotást készített, épületekre tervez és kivitelez szobrokat. Munkásságának ezek a legjelentősebb alkotásai. Valószínűleg a síremlékek között is vannak kiválóak, de eddig még senki sem vállalkozott rá, hogy felkutassa őket Újvidék és más városok temetőiben. Munkáinak egy részét a második világháború végén más emlékművekkel együtt megsemmisítették. Pályájának végén a már idős szobrász az iparilag létrehozott elemek művészi összeállításával kísérletezett és sajátos konstruktivista kompozíciókat hozott létre, melyek közül kiemelkedik *A nagy hal megeszi a kis halat*, a *Család*, a *Bövény* és az *Oroszlán* című alkotása. Különösen az 1968-ból való *Oroszlán* és az 1970-ben keletkezett *Bárány II.* mutatja a kész elemek és a művészi formaelképzések összhangját.

A többé-kevésbé sikeres, ismert és még lappangó műalkotások sorából Baranyi Károly születésének centenáriumán ki kell emelni az *Ikaroszt* (1938), amely művészi tekintetben is időálló, s ma is a zimonyi repülőlaktanya parancsnokságának homlokzatán látható. Az épületet egyébként a verseci származású Dragiša Brašovan (1887–1965) tervezte.

Az *Ikarossal* Baranyi a modern szobrászat jeles alkotását hozta létre, melynek a művészi hatása tehetségének leglelkéből eredeztethető, s nagyformátumú alkotóhoz méltóan saját drámáját is megformálta, ugyanakkor az emberről beszélt általában. Szemből a szobor az emberi méltóságnak a monumentális kifejezése, a figura függőlegesen elhelyezett szárnyai a győzelemmámort hirdetik, oldalról szemlélve azonban egészen más látszik: a figura görcsbe rándulása, a tehetlenség, a vergődés. Ikarosz háta mintha oda lenne szögezve valamihez, s ez lehetlenné teszi, hogy valóban a magasba emelkedjen. Baranyi Károly az örök emberi kettősséget mutatta meg hitelesen, a szárnyalás és a röghöz kötöttség egyidejű drámáját.

Az *Ikarosz* a hagyományos és a modern formákat ötvözte, s reagált a művész mindennapi életének hozzá méltatlan eseményeire is (a pályázatra felesége, Zlata Markov-Srpkinja nevében jelentkezett), s mint ilyen, a két háború közötti képzőművészeti élet dokumentuma.

A mű mestrovíci ihletésű, de a forma már Baranyi Károly építészeti és szobrászati kísérleteinek eredménye. Felismerhetjük benne a keresztre feszítés ősi motívumát éppúgy, mint az Übermensch istenkísértő totemalakját, a szobor egy időben szimbolizálja az erőszakkal megszelídített rombolót és az építőt. Érezzük benne a közelgő kataklizma megsejtését, amelyben az ember addig elképzelhetetlen méretekben mutatja meg mindkét arcát.

Baranyi Károly „szárnyas ember”-e kétségtelenül a két háború közötti vajdasági szobrászat legkiemelkedőbb alkotása; emblémának készült, és műemlékké vált, a szerző és az egész emberiség emlékművévé. Az antik tragédia ma is kifejezi a mindennapokat. Ikaroszt a mitikus napsugarak a földre kényszerítették, de Baranyi Károly *Ikarosza* maradandó, örök érvényű alkotás, nem döntheti le semmi.

T. É. fordítása

HÁROM HALOTT ÍRÓ 1944 ŐSZÉN KILÉPTET AZ ŐSZ A NYÁRBÓL

Berényi János 1902–1944

UTASI CSABA

A jugoszláviai magyar irodalom történetének két háború közötti korszaka torzókkal van tele. Derékba tört életek, félresiklott pályák, önpusztító szövegek tucatjai jelzik a hőskor egy-egy állomását. A kipányvázott, sorsunktól megvert tehetségeknek ebben a galériájában külön hely illet meg Berényi Jánost. Egy bácskai faluban született 1902 májusában. Ötéves korában már jól és mohón olvasott. A gimnáziumot Szabadkán kezdte, Kalocsán folytatta, és Baján fejezte be, majd beiratkozott a budapesti egyetem orvostudományi karára, amelyet, „veszedelmes arányban” megszorodott verseivel tarsolyában négy félév lehallgatása után ott hagyott. 1925-ben a *Bácsmegyei Napló* munkatársa lett, később pedig a *Kalangyáé* is, egészen 1944-ig. Bár itteni publikációinak száma folyvást gyarapodott, alakját mindvégig homály takarta. A harmincas évek végén, mint Herceg Jánostól tudjuk, egy „nagyon kis” bajai redakcióban kereste a kenyerét, s a kettősbirtokosok igazolványával járogatott át a határon. „Senki sem ismerte közelebről, Latákon kívül nem is volt talán más barátja, mert reggel jött, s amikor esteledni kezdett, már ment is haza Kelebiára vagy hova. De szorosán hozzátartozott mégis a vajdasági irodalomhoz.”

Költészetének tanúságaként a húszas években Berényi János is számot vetett azzal a helyzettel, melyben élnie adatott. Akár Tamás István („ki látja a húszéveseket, / lelkük boszorkányüstjébe ki nézett, / strázsát ki áll a holnapjukért”) vagy Bencz Boldizsár („Kinek vétettünk? / kik alá jöttünk dócsás lovaknak?”), ő is el-eltűnődött azon, hogy miért is jött erre, ki küldte, ki vezérelte, ki zaklatta tájunk felé. Míg azonban költőtársai zömét az elszigeteltség, a társadalmi hontalanság tényei foglalkoztatták elsősorban, addig Berényi Jánosnak a lét megismerhetetlensége is erős impulzusokat adott. Szorongásában „nehéz fekete-titok”-ká metaforizálta a születésünket, „eltévedt hajó”-vá a koporsónkat, s épp ezért ismételten megkérdőjelezte mindazokat a nyilvánvalónak látszó értékeket, melyeket a két szélső pont közé eső néhány évtized során meg-

tapasztalunk. A bizonyosság megesorbulásának pillanataiban azon riadozik, hogy a mosolyok tán „gyászasta vermek”, hogy „öldöklő angyal a béke”, s „véres, fekete kézfogások a zengő szivárványhidak”. A viszonylagosság szélső határáig merészkedett tehát, ahonnan szerencsés körülmények között nemcsak ráláthatott volna az örvénylő létre, hanem maradandóan meg is énekelhette volna azt. Erre azonban, sajnos, nem került sor, hiszen Berényi János a harmincas–negyvenes években mindinkább a lehatárolt magánérdekűség, a stilizált helyzetdalok lírikusává lett.

Hasonló tüneteket kínál kispórája is, csak fordított sorrendben. Eleinte szokványos, százszor megírt témákkal kísérletezik, a harmincas évek második felében azonban irányt változtat. Mintha csak ráeszmélt volna, hogy az esztétikai hírérték nem magán a témán, hanem a formateremtés mikéntjén áll vagy bukik, a nyelv „felszabadításán” kezdett fáradozni. Egy-egy bekezdésben, epizódban most már messze merészkedett a sztereotípiáktól, a köznapi logikától, a tényközlő leírás készen kapott eszközeitől, s egyfajta metafizikai párázatba tudta vonni még a vaskosan banális jelenségeket is. Apró szürrealista fénypontok ezek, melyeknek sugarai, Berényi János lehetőségeit sejtetve, máig világítanak.

„És mondják, sírva mondják, de hol van a bizonyosság, / hogy kiléptet az ősz a nyárból, / s egyszer kétpercnnyire leszek a haláltól?” – borzongott egyik verse záradékában, nem is sejtve, hogy 1944-ben majd épp az ősz „kiléptetésekor” éri az erőszakos halál, anélkül, hogy legalább egy füzetkét hagyhatott volna maga után.

SZÍNVALLÁS

BERÉNYI JÁNOS

Egyszer hallgatni balgán,
egyszer kacagni bölcsen,
védelmet úgy susogni,
hogy a vádat üvöltsem,
szemem vígan lehunyni
és mindent úgy is látni
s a pinceháton ülve
a sorsnak nekivágni.

Gyalázni dicsérettel,
dicsérni gyalázattal,
köszönteni a nagy hőst

meg sem bökött kalappal,
 az igazság ma ennyi
 a hazugság ma ennyi,
 s hidd el, talán még így is
 tudsz vértanú is lenni.

(*Kalangya*, 1943. 9. szám)

AZ A NYOMORÉK HANGAY . . .

KRISTÁLY ISTVÁN

A féllábú Hangay még egy litert rendelt:

No, még egy litert, Vera!

Kint novemberi, csúnya, embert ölő havas esőt csapkodott a megvadult, iránytalan alföldi szél.

A szép, izmos, testes asszony csendesen szólt a magas cserépkályha mellől:

Menjen má, Sándor. Késő este van. Éjjel lesz, mire hazaér! Az út is rossz ilyenkor, aztán mit csinálna, ha az úton baj érné?

Ne törődj te avval. Add a bort!

Nem én többet, egy cseppet sem!

Hangay szemében meglobbant a parázsló tűz, amivel eddig szótlánul nézegette a fénylő, tornyosra rakott fehér cserépkályha mellett melegedő asszonyt. A szíve megtellett haraggal: persze, ez kellett neki! A gazdagság! Aztán kirobant belőle a megbántódása nehéz, keserű szavakban . . . a visszafojtott, régi fájdalom, ami éget . . .

Kocsma ez vagy nem kocsma?!

Vera ki akart térni a tűz lobogása elől, de csak mikor kimondta a szókat, akkor vette észre, hogy ő is ég . . .

Nohát, ha akarja: kocsma!

Hangay két öklére csapta sovány, fekete fejét. Bizony, összetört ember volt. Csak csont és bőr . . . Érzi.

Vera, suttopta igen fájón, Vera!

Vera mintha megértette volna Hangay vergődését . . . Hogy leromlott, hogy összetört ez az ember! . . . Csak a szemei voltak élettől gazdagok. Mélyek, csillogók, ölelő nézésűek . . .

Nézze, Sándor, én tudom, hogy maga haragszik. Lassan a söntéshez ment, és egy hosszú nyakú poharat simogató mozdulattal megtörölt. Aztán színültig töltötte frissen csillogó borral.

Ez a legjobb borunk. Igya meg egészségemre. Meg a magáéra. Aztán . . . ne legyen olyan szomorú.

Hangay lehajtotta a fejét. A szót úgy tépte ki magából:

Tudom, nyomorék vagyok! Senki vagyok!

Ne beszéljen így! Családja van!

Hangay felkapta a fejét. Ahogyan az asszony szólt – abban fájás van. Különös, messzi, de élő fájás. Ami úgy fáj, mint a seb, amiről tudjuk, hogy nem gyógyul be soha! Nem fáj, és mégis fáj. Van . . .

Csak egy kis lámpa égett a sötét fölött. Nemigen jár ebben az ítéletidőben erre vendég. A falu is alszik már. A szél üvölt árván, tehetetlenül . . . nekiveti magát ennek a faluvégi csárdának, mint aki ide menekül egy kis vigaszért: az élet egy kis percéért . . . mámorért . . . Ő is ilyen árván jött ide.

Erré jártam, hát begyüttem – mondta Hangay.

Az asszony érzi ebben a kis igazolásfélében az emlék melegét . . .

Jól tette, Sándor.

Hangay fölenged a jó szóra:

Tizenöt éve nem láttalak, Vera. Pedig tizenegy éve járok erre. Ez a nehéz őszi idő fogott el. Hát csak begyüttem. Aztán még olyan messzi van: a mi falunk!

Így mondta: a mi falunk!

Vera most leült az asztalhoz. Az egyfalusi rokon melegével. Az elmúlt élet szomorúságával.

Mi újság arra nálunk? . . . A szeme ölelgette most az embert.

Megvagyunk.

No, igyék! – unszolta Vera.

Hangay ajkához emelte a bort. De nem ivott.

Vera figyelte, látta.

Él még az anyja, Sándor?

Meghalt.

Vera elsápadt.

Meg?

Meg.

Mikor?

Nemsokára, hogy meggyüttem.

Fáj . . . Nem tudtam. Igazán . . .

Hangay a szemébe nézett.

Hát neked hogy megy?

Az asszony nagyon elpirult.

Jól.

Látom . . . fiatal maradtál . . . szép!

Vera gyorsan felelt:

Hallom: négy kisgyereke van.

Az.

Egyiknek Vera a neve.

Honnan tudod? – rázkódott meg Hangay.

Vera nem felelt.

Hangay azért tudta. Mert kérdezősködött. Alig tudott szólni:

Én akartam ezt a nevet. Én választottam.

Má szép nagy lehet . . .

Szép kislány.

Boldog lehet maga, Sándor . . .

Most Hangay nem felelt.

Nekem nincs gyermekem, Sándor!

Panaszkodik . . . dobbant nagyot Hangay szíve.

Oh, te szegény, te – néz rá az asszonyra.

Csend. A szél valahol befű az ablakon. A kis petróleumlámpa pislákol . . .

Tizenhét novemberében vágta le a lábamat egy nagy szakállú orosz orvos. Gránát roncsolta meg. Ilyen éjjel volt . . . aztán éppen most jártam erre . . . Mikor nyomorékul felébredtem, arra gondoltam, hogy én már sohase érek haza . . . fél lábbal . . . Meg minek is? Most már nem érdemes!

Nem azért lettem a más asszonya!

Csend. Hangay nem kérdez.

Én becsültem és szerettem magát.

Hangay a lelkével nézi az asszonyt. És az megérti, hogy ennek a nyomorékká lett embernek most nagy perce van. Hogy most vele van egész élete . . . hogy most fordul el a sorsa . . . Ez az ember a kisgyerekének – az elsőnek – az ő nevét adta . . .

Hallom, a felesége igen jó asszony . . .

Jó.

Szépen élnek, és már van egy kis házuk . . .

Van!

Énvelem sohase lett volna!

Hangay csodálkozva néz fel:

Miért?

Most tisztán hallani az ólomsúlyú eső nehéz zuhogását. Minden borzong. Fázik az ég felettük. Az asszony lehunyja szemét . . . fázik ő is . . . Mintha őrá esne a havas eső mind! Egész asszonyi sorsát, szépségét maga köré hinti . . . Megadja magát, de nem kegyelemre . . .

Mert én kevély voltam!

Vera szép, lángoló szemét – a nagy, ismeretlen tüzet – még ismeretlenebb csoda borítja el . . . könnyezik!

Hangay felizzik . . .

A te kevélységed! . . . Az szép volt. Olyan voltál, mint egy soha nem látott virág. A legszebb voltál! . . . Senki sem volt olyan, mint te! Mindenkinél különb voltál!

Vera az asztalra borultan sír . . .
 Nem születtem én boldognak!
 Hangay szíve ütöttén reszket: Oh, miket mond ez az asszony? Aztán mintha vigasztalni akarná:
 Azt . . . azt nem lehet tudni . . . hogy ki született boldognak? . . .
 Hirtelen nagy, felfénylő mozdulattal felemeli reszkető kezét, és mintha végtelen, az érthetetlen élet minden szépségét akarná kifejezni – keze végigsimogat Vera bársonyos haján:
 Kevély voltál, és szép . . . szép, és soha, sohasé tudtalak felejteni . . . velem maradtál . . .
 Vera némán nézi a sovány, elgyötört, dúlt arcot . . . a ragyogó, végtelen nézést . . .
 Hát nem felejtett el?
 Nem!
 De most már, ugye, elfelejt?
 Most már másképp nézlek. Ugye, akkor is más asszonya lettél volna, ha épen jöttem volna meg?
 Vera sírdogált:
 Nekem csak a csillogás kellett . . .
 És most boldog vagy?
 Vera Hangayra emelte tisztult nézését . . . mint aki felfelé néz . . . árnytalanul . . .
 mert látja magát:
 Nem születtem én boldognak!
 Vera! – mondta meghatottan Hangay. – Édes húgom!
 Vera lehunyta szemét, hogy magába zárja ezeket az erős szokat: édes húgom! . . .
 Honnan is tud az ember ilyen nagy szokat ejteni? Ó, néha úgy megfénylik az ember élete . . .
 No, most már mehetek én is, Vera!
 Most már inkább itt maradhatna. Olyan csúnya idő van. És egészen éjjel lett!
 Nem lehet, Vera. A gyerekek várnak!
 Hát akkor . . . akkor legalább ezt a kis bort igya meg.
 Hangay felemelte a poharat.
 Egészségedre!
 Az üres poharat pillanatig még kezében tartotta . . .
 Jó bor . . . az íze tartós . . . Az urad maga kezeli a bort? Ejnye, még nem is kérdeztem, hogy hol van az urad.
 Borért ment.
 No, isten áldjon! – s felállott.
 Hangay arca ünnepélyes volt. Igen komoly. Verát nézte.
 Mert a csillogás is élet . . . mondta sokára. Élet az, Vera! Csak az ember nem tudja a szokat hozzá . . . a bor ízét se lehet elmondani!

(*A Mi Irodalmunk*, 1931. október 11.)

TIMÁR FERENC VERSEI

IMA

Adtál piros vért, zengő ideget.
Szomjas szemet és munkás izmot is.
Időt, világot. Mindez így keret.
Szabad a játék. Uram, bátoríts.

PARÁZS

Múlnak, peregnek a napok.
Levelet egyre nem kapok.

Testvéri szót nem üzen senki.
Magam vagyok. Az egész ennyi.

Béna beteg ott belül, titkon,
Ha magad maradtál este itthon.

Kellene néha jottányi jószág.
Szeretet-szikra, jó bohóság.

Nyers, durva öröm is kéne néha.
Nem lenni örökké lusta, léha.

Konok kedv sápadt kín helyett.
Tűz, miben remény ég, remeg.

Nem így megadni a sorsnak magunk',
Maró füstökben, akár a hunyt

Láng után rothadt, roskatag parázs,
Föléje hó hull. Jeges szél danáz.

NOVEMBERI LÁZ

November, sárga levelek
esője hull, zizeg, pereg.
Köd támad, ahogy lehelek,
fut füsttel, füttyel finoman,
mint az illúzió.

A nap világa, heve hűl.
Sugara most már nem meleg.
Ónszürke fellegek megett
járkál a hold is egyedül.

Szél kopogott az ablakon.
Léptem recseg a padlaton.
Lent a lankadt kert alatt
valaki jár, az ősz matat.

Előbb huny már a lámpafény,
Kályhában vérparázs a szén.
Homályos, hallgató szobámban
a fény, amit a falra vert,
babonás zagyva arabeszk.

A falon régi óra jár.
Könny, kacaj, kín és csók, halál
messze van, mégis oly' közel,
a sötét búsan átölel.

A magány és a szenvedés
nem fáj, nem sok, talán kevés
novemberestelen.

LELEPLEZÉS

57 kilogramm nettó,
csomó sejt mészből és vízből,
1911 óta egészret alkot.
Testanyaga immár negyedszer újul meg,
nemcsak a körme és haja mindig más,

a húsa, a vére, az egész tartalma
csak folyamat térben, kopár időben,
fölte meleg és láthatatlan
mulandó láng a lélek.

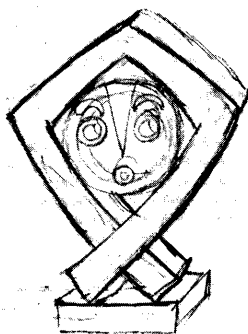
Tudja, hogy mindössze átmenet csak
oda, hol a részek szétesnek ismét,
víz, mész, amit most még egybefog az élet,
visszajut megint a körforgásba, mint az
elhervadt fű, ha beszántják őszi földbe.

Fogyasztja éveit, mint a cigarettát,
maró, de megkezdte, minek dobná el,
hideg láng szemében, nagy belenyugvás,
ordinaré minden, céda a sors.

Olykor azonban mégis önfeledten,
mintha mit sem tudna, elszabadul,
a sírok vonzása el engedni szállni,
távolba portyáz szent zenemezőkön,
diskurál virággal, lánnyal, ifjú széllal,
este pedig vendég fönt a csillagokban
s aranykupából az Úrral borozgat.

(Timár Ferenc: *Rongyos madár*. Minerva Rt. kiadása, Szabadka, 1942)

1967. J. 6.

TALLÓZÁS MAJTÉNYI MIHÁLY HAGYATÉKÁBAN HALÁLÁNAK 20. ÉVFORDULÓJÁN

ÁRNYÉK MEGY AZ ÚTON

A járőr beköszönt az imént: szuronyos fegyverek csillantak meg. Még sokáig láttuk holdfényben a szuronycsillogást. A határ közel volt.

Félkörben ívet írt le az ujjam.

– Ott nézd, az első fasor. Ott jobbra befordulsz . . .

Bólintott, és halkán ismételte.

– Az első fasornál jobbra.

Mellettem ült a széken, két szemében fáradtság gyűrődött. Kabátját kissé összehúzta, a fehér falon nagyra nőtt a sziluettje.

Titokzatos hunyorgatással bujkált az égen a vérszínű hold. Kiszáradt faágak – távoli fekete lovasok bólogattak. Ez az este kábulást hozott, s a felkavart vérpárák lidérc tánca közel hozta szívemhez a fekete lápokot . . .

Ketten voltunk testvérek. Bátyám csak ritkán jött hozzám, most is estefelé nagyon meglepett a váratlan látogatása. Cipőjén vastagon állt a por. Az arca . . . Úristen, mi történt ezzel az emberrel? Bányásztam a nézésében.

– Nem írtál egy sort sem, hónapok óta!

A szemrehányás lesiklott róla, észre sem vette talán. Ideges volt, és hívott a házba. Jöjjenek velem, mondani akar valamit. Beszélnie kell velem, négy szemközt, okvetlenül. Az ajtót betette mögöttünk, az ablakokat végigjárta, végigpróbálta előbb. Talajt vert bennem a gyanú: ez az ember eszelős.

– Mit akarsz velem, nem értelek.

– Csak lassan, te! Halkan mondd, meghallják . . .

A hangja elfulladt, belevetette testét egy székbe. Különös volt a mozdulat, mint akit üldöznek, és futott idáig. A rémület jéghideg pengéje belém vágódott, mert kibuggyant száján a mázsás szó: *emberélet*.

– Megöltem az asszonyt!

Majdnem megőrjített ez a félóra. Artikulálatlan, idegen hangon, rekedt sutogás, mögöttük a húsból, vérből képzett értelem. Valóság. Közel jött sokszor, a vállamat rázta. Sajgott és fájt a keze nyoma.

Később az asztal mögül beszélt, nem tudom, mit. Úgy véltem: túl hangosan. Rám ragadt a félelme, most én csitítottam.

– Csendesen, az Isten szerelmére!

Már értettem és tudtam mindent.

– Még az éjszaka átszöksz a határon, különben véged.

*

Holdfényben ültünk a verandán. Csönd volt, mintha a temetők némasága nyert volna értelmet. Még a szél is elkerülte a tanyát és elfordult.

Szófoszlányok, enervált, erőtlén panaszok.

– A szememet nem merem lehunyni azóta. Nem merek aludni, két szem jön felém mindig . . . te! Valóságos kísértettánc.

Rászóltam. Röviden és keményen.

– Éjfélkor indulsz. Ne felejtse el.

Az álmos szempillák mögül bágyadtan felnézett rám, hogy így félbeszakítottam. Ez egy roncs, teljesen összetört ember. Mi lesz vele, Úristen! Mi lesz vele! Ha át is jut a határon! Még két óránk volt mindössze éjfélig. Egy idegen érzés rázott meg: két óra, egy egész életre még.

*

A nagymutató a tizenkettős számon elérte, utolérte a kisebbiket. Ráhajolt, és átölelte. A házból tisztán kihallatszott az óraütés: egy, kettő, három, négy . . . tizenkettő.

A holdfényben egy árnyék megy az úton. A kis patakot elkerüli majd, az első fasornál jobbra fordul. Ismeri jól az utat, felrajzoltam neki egy papírlapra.

Milyen furcsa: megcsókolt, mielőtt elváltunk. Megborzadtam ettől a csóktól, meg a kézfogástól.

És ez az ember – az én testvérem. Káin, aki ölt. Véres csákány. Saját hasonlatom elképesztett. Őrület – nem, hát ez mégsem ugyanaz! Megölte az asszonyát, gyűlöletből, féltékenységből – szerelemből. Nem is ő, a gép, a füstszagú fegyver rombolt.

Roncsolt testet cipel hegyek fölé, tengerre talán. Aludni nem tud, fél egy szempártól. Ha nem is fogják el, önmagának lett a fegyence.

Nézem az órát. A mutató egészen elhajolt. Hús perccel múlt éjfél. Most fordul be az első fasornál. Kutyaugatás. Ördögök! Még elárujják.

Nem, ez a lárma másfelől jött. Valami kóbor tanyai kutya került a vasgyűrűbe. A többi eb most kimarja: sokáig vérzett ez a panaszos vonítás, végre elnyúlt valahol az éjszakában . . .

Árnyék megy az úton. Már nem látom.

*

Az ablakból lestem a virradatot. Három óra körül kiültem a verandára megint, nagykabátban. Csönd volt – egyszerre léptek jöttek közel a házhoz.

Az őrjárat.

Belesnek a ház felé. Csodálkoznak bizonyára. Átköszönök nekik. S hogy mondjak valamit:

– A fejem megfájdult, kiültem a levegőre.

Régi ismerősök, erre járnak többször napjában. Határőrök. Most mégis olyan ellenségesen idegenek. Vagy csak képzelődöm?

Ma nehezen megy a beszélgetés. Csupa sablon, pedig emlékszem, mindig ezt kérdeztem tőlük.

– Van-e újság, emberek?

A szemük összevillan. Az őrmester keményen szorít egyet a puskaszíjon.

– A felső szakaszon az éjjel agyonlőtték valakit. Valami csavargó, átszökött a határon.

A felkavart vérpárák lidérctánca közel hozta a szememhez, szívemhez a fekete lápokat . . . egy árnyék ment az úton, nem látom soha többé.

(*Napló*, 1938. június 5.)

BARÁZDA, BABONA, BÚZAMEZŐ

Nagyapánk a földbe barázdát szántott,
nem hagyott ránk örökül mást,
csak a miatyánkot.

Mélységben szunnyad a búzamazag,
mint nagyapánk vére vérünkbe ásva,
fekete mélységben a föld alatt.

Reszketve féltjük, ha kicsírázik,
minden imádságnak új szava nő,
mellünkre fekszik
barázda, babona, búzamező.

Szentgyörgykor már miatyánkká válik.
Mindennapi kenyerünkben
benne reszket egész Péter-Pálig.

Haranggal üzzük a jégesőt
s ha lábra kel a fergeteg,
keresztet vetünk a kereszt előtt.

Kétszúrunk a földbe babonának,
gyilkosai leszünk a földanyának
a búzaszem miatt.

Pedig hát
nem is a miénk a búzamazag.
Szegény ember barázdája
két lépés a föld alatt.

A mi fajtánknak nincs búzája,
csak tenyere és éhes szája,
mákonyos, fekete babonája . . .

De azért szántok. Napestig szántok,
örökül hagyom a miatyánkot.

SINKÓ ERVIN LEVELE

Kedves Majtényi elvtárs,
a legőszintébb

kárörömmel köszöntöm; én már rég tudom, most aztán majd nemsokára Maga is megpróbálja, hogy milyen az, amikor az ember már nem húsz, nem harminc, nem is ötven alapszámából indul ki, hanem 60-nal kezdi számlálni évei számát. A káröröm azonban nem az egyedüli érzés, amit bennem ez az alkalom kivált. Hadd mondjam meg azt is, hogy immár hosszú évek óta tartó zavartalan barátságunk alatt mindig hálásan éreztem azt a tiszta emberi melegséget, ami a Majtényi Mihály lényéből és még az apróbb írásaiból is annyi kedvességgel sugárzik ki.

Az olyan kivételes alkalom, mint a 60. születésnap se igazolhatja nagy szavakat, de annyit talán szabad megvallanom, hogy igaz szeretettel és tisztelettel ott állok én is azok sorában, akik ma meghatottan szorítják meg a Maga fáradhatatlan kezét.

Sinkó Ervin

Zagreb, 1961. VII. 17.

Köszö
 1866 indult Részem. Ebben nincs
 benne a nagy szocialis tragédia is.
 Vagy talán mégis van ebben valami

Bp. 1941. IX. 24. üdvözlés

Cinkell magyaron szép volt. m. S.
 A novellák is szép kell
 megírni, mert a
 történet: történelmi és
 Józsi az előadásokat néhány
 megismerési: akkor talán lehet.

Móricz Zsigmond levele

Majtényi Mihály Verbászon a csatornaépítő Kiss József sírjánál az 1950-es években
 (Brezsán Gyula felvétele)

MÓRICZ ZSIGMOND

ÉLETEM REGÉNYE

Majtényi-Sarkovics
Mihály
Barátom és Roszombórn
móricz
1841. 12. 14.

AZ ATHENAEUM KIADÁSA

1939

ÖT ÉVE HUNYT EL FEHÉR FERENC*

A PÁLYA KEZDETÉN

TOLDI ÉVA

Az ismeretlen Fehér Ferencről akarok beszélni, a pályakezdőről, az első versek írójáról. Fehér Ferenc zsengei címmel özvegyének, Fehér Magdának a jóvoltából a *Híd* folyóirat kezdte közölni az első verskísérleteket. Az indulás éveit mindig érdekes vizsgálni, hiszen értékes adalékokat kapunk a költészet-ről, megtudhatjuk például, milyen volt az a költészeteszmény, amelyet már igen korán magáénak vallott.

Maga Fehér Ferenc is nagy fontosságot tulajdonított a gyermekkor s a pályakezdés idejének. *Vállalt világ* című esszékötetében a következőképpen ír róla: „A meghatározó gyermekkor döntően hozzájárul a költő indulásához. (. . .) Arany Jánost az édesapja hamuba írt betűkkel tanította az írásra a nagyszalontai szülőházban. Ebben a csodálatos jelképességű tényben mintha ott volna minden, ami a klasszikus költő útnak indulásához fűződik: az édesapai hovatartozás; a szülőház tűzhelyének melege; a hamu mitológiai, ősi varázsjellege.” A fiatal évek fontosságát, jellemformáló és költészetalakító szerepét más költőkkel kapcsolatban is említi: „A kisdíák Szabó Lőrinc iskolából hazatérőben, minden alkalommal azt olvasta le az egyik városi cégtábláról: »Óriás és ékszerész . . .« És várta, leste, hitte, hogy egyszer megpillantja az óriást. A mesével átszövődő gyermekkor tágas, nagy gyöpen vagy mélységes renetegében nemcsak Jancsi és Juliska jár ott, kézen fogva egymást. Tudósok, művészek, alkotói nagy egyéniségek – és hát természetesen leendő költők is . . .

Hogyan születik az első vers?

Hogyan születik az álom? A mese . . . Az első élmény . . .”

Fehér Ferenc első verse – mai tudásunk szerint – tizennégy éves korából maradt ránk, diákos búcsúzás a szünidőtől az iskolaév kezdetén. Két 1943-ban keletkezett verse pedig már jellemző jegyeket mutat. A *Mulandóság* című így

* Az 1994. október 20-án Topolyán első ízben megrendezett Fehér Ferenc Emléknapon elhangzott előadások

hangzik: „Minden csendes, / Szellő sem lebben. / Lenn a völgyben / Sűrű köd terjeng. // Hallgat az erdő, / Madár sem rebben. / Andalogva járok, / Csak várok, csak várok. // Oly jó az éjben andalogva járni, / Nem csinálni mást, / csak állni és várni. // Várni arra, hogy rád találok, / Karjaimba zárni, / s szereid lezárni / csókjaimmal . . .” A keltezés: Topolya, 1943. okt. 14. Nem az önfeledt kisgyereket látjuk, hanem a komolykodó szerepjátszót, aki már tudja, a költészetben másként kell megszólalni, mint az életben. Itt már versszituáció van, leírás és verszene is, s megjelenik jellemző hangulata, a merengő szenvedés és a némaság. Egy másik, ugyanaznap keletkezett versében pedig mindezek mellett már meglátja a természetet is, igaz, még csak stilizált tájat, amelyet költészetének későbbi szakaszában vajdasági létezésünk jelképévé tesz meg, majd pedig a létezés egyetemes szimbólumává növeszt. A *Sóhaj* így hangzik: „Némán állok a hegytetőn, / Téged kereslek szenvedőn. / Köd ül lenn a völgyeken, / Neved sóhajtom csöndesen. // Lassan leszáll az alkonyat, / A szél elkapja hangomat. / Fölviszi az ég felé, / Föl, a csillagok elé . . .”

A tizenhat éves, öntudatra ébredő fiatalembert többféle világnézeti hatás éri, s bár világképe még kialakulatlan, már érzi a költői szerep általa megválasztott magatartásformájának terhét, a közösség nevében a közösséghez szólás küzdelmeit. Azt hiszem, nem igényel különösebb kommentárt azt alábbi versrészlet: „Árulók! Idegen eszmék / hú csatlósai, / kik nem tudtok egy igaz / szót kimondani: / rettegjetek, vörös bérencek, / árulói egy nagy népnek. (. . .) Ámde egyszer eljön a nap: / vörös csillag lebukik majd! / Eltűnik a szenny s a sár, / győzni fog az igazság!” S még ugyanabban az évben írja meg a *Proletárfiú dalát* is, akit „megcsaltak és éhezettek”, s akinek „Tiszta volt a szíve-lelke, s piszkos, rongyos a ruhája”, jelezve nemcsak Fehér Ferenc szociális érzékenységét, hanem azt is, hogy ez az érzékenység merre veszi útját.

A pálya elején találjuk elbeszélő költeményét, a *Krumpli Karcsi kóborlásai* címűt is. A felező tizenkettes alkalmazásával írott versformát szabályos sormetszeteivel hűen követi a tizennyolc éves költő. Így indul a költemény: „Volt egyszer egy fiú, aki tán sosem volt, / Nem volt semmije se, csak ruháján sok folt. / Nőve-növekedve egy merészet gondolt: / Fölfedezte szegény, hogy ő még nem is holt . . . // Nosza, örömebe kapta tarisznáját, / Fel is húzta volna, ha lett vón, csizmáját. // Iszákját kitömte lopott burgonyával, / És kilépett hősünk, istenigazával. // Nehéz vón követnünk, ám nagy szerencsénk van, / Mert kopott iszákján igen sok kis luk van. / Amerre elhalad, völgyeken, erdőn át / Szép kicsike csíkban szórja a burgonyát.” A folytatás tele van meseelemmel, s arról van benne szó, hogyan szabadítja meg a szomorkodó óriás lányát a boszorkányok fogságából. A *Krumpli Karcsi kóborlásai* – talán az eddig hallottakból már ki is derült – Fehér Ferenc *János vitéze*. Krumpli Karcsi és Kukorica Jancsi – összecseng a két név, s nem kevésbé mutatja a rokonságot a tündérmesékhez hasonlatos tartalom. Sőt, az ifjú nemcsak a verselési technikát sajátította el mesterfokon, hanem átvette a Petőfinél oly jótékony humort és ironiát is. A

Krumpli Karcsi kóborlásainak páratlan dokumentumértéke van, mert pontosan rámutat arra, hogy Fehér Ferenc már ifjúkorában a romantikus népies költészeteszményt választotta folytatandó irányának, s azt következetesen meg is valósította. A jugoszláviai magyar irodalomban lényegében egyedül állt ezzel a törekvésével. Számottevő, hozzá hasonló formátumú előde nem volt, s máig sem akadt méltó követője irodalmunkban.

A *Krumpli Karcsi kóborlásai* azt is megmutatta, hogy már az ifjú Fehér Ferenc vonzódott a nagy, epikai teljesség létrehozásának gondolatához. Ennek a verseszménynek a nyomán alkotta meg, még úgyszintén fiatalon, huszonhárom éves korában a *Jobbágyok unokái* című poémáját, amelyben családjának élet-történetét verseli meg, ugyanakkor már azzal a tudatos szándékkal, hogy egyetemessé és szimbolikussá is tegye az egyedi ember szenvedéseit. A cselédsorsban, nélkülözések közepette felnőtt kisgyerek látta a létért, a túlélésért folytatott küzdelmet, s magasztossá, heroikussá növesztette azt. Már nem a versforma zeneisége áll előtérben, hanem a szándékot kifejezni kívánó képi ábrázolás, amelynek ilyen remekléseit is olvashatjuk a hosszúversben: „Sebesen pörgött a szélmalom-vitorla; / olyan volt, mint egy óriás vénasszony, / ki a faluszélen arcát szélnek tolja, / nyelvet ölt, de hangja nincs, hogy szólhasson.”

Fehér Ferenc rajongásig szerette a szegényemberek világát, s a sanyarú cselédsorsot mint az Éden helyszínét élte meg. Ezért volt vitája Szenteleky Kornéllal is – mondanom sem kell, utólagos, hiszen az irodalmunk alapítójaként tisztelt Szenteleky már 1933-ban halott volt –, akinek az elméletét, a couleur locale-t Fehér Ferenc maradéktalanul elfogadta, ám költői gyakorlatát visszatükröztette, mondván: „Látlak, te vidéki spleen, te árnyék: / kamáslid féltve, a sáron átlépsz . . . // » Vigye más – diványra dobod a táskád.” A finnyás polgárt látta meg Szentelekyben, aki mellesleg orvosként ingyen gyógyította a szegényeket, költészetében, ízlésében azonban elutasította a „dagadt disznóhizlaló”-t, vagy a „százláncoz gazdát, aki gutaütötten emészti az esti vinkót meg a paprikást”, s elvágódott innen, többnyire a szellem és a művészetek hazájába, a napfényes Itáliába. Fehér Ferencnek és Szenteleky Kornélnak ezenkívül azonban van egy közös metaforája is: az akác, vagy ahogy Szenteleky mondta, népiesen-archaikusan: ákác. Szenteleky az *Ákácok az őszben* című versét a következőképpen kezdi: „Állnak az ákácok bús bácskai őszben / kopaszul, szegényen s türelmesen állnak, / szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba. / Nincsen épp jó sora az ákácifáknak.” Gondolná-e valaki, hogy Szenteleky az ákácot nem jellegzetes tájszimbólumként alkalmazta? Maga szabadkőműves volt, s mikor testvéreiről, az ákácokról beszél, szabadkőműves testvéreire gondol – erre világít rá Bori Imre Szenteleky Kornélról szóló monográfiájában –, nála tehát az akác az elkülönülés szabadkőműves szimbóluma. Fehér Ferencnél éppen ellenkezőleg, ő a népi, az eredeti, az ősi fogalmakat társítja az akáchoz egész költészetében, különösképpen az *Ákác és márvány* című versében, melyben a temetőben levő sírkeresztek között látja meg az akácból és a márványból

faragottat, mindenkor az elsővel, a hamisítatlanul népivel, ősivel érezve rokonságot.

Visszakanyarodva eredeti témánkhoz, az ifjúkori versek világához, még egy mozzanatra fel kell hívni a figyelmet. A *Krumpli Karcsi kóborlásaitól* induló, a *Jobbágyok unokáin* át vezető népies nagyvers Fehér Ferencet életének későbbi szakaszában is foglalkoztatja, 1971-ben írja meg a *Jobbágyok unokáinak* folytatásait, *Egy kiskirály kunyhójából II.* címmel. Ebben olvassuk a következő képet: „Napszámos-felhők rongyos nagykabátján / átszállt valami mennyből jött lehelet; / egy kalászfejen billegő bogárkán / az Isten szem csöppet elmerengett” – mutatva, hogy Fehér Ferenc immár a létezés egészének jelképét fejtí ki, egészen abban a szellemben, amelyben tizennyolc évesen megfogalmazta gondolatait.

S ha költészete kapcsán a romantikát emlegettem, gyerekkorára visszapillantva Fehér Ferencnek az életéről is azt kell mondanom, hogy a romantika szabályai szerint alakult. A nincstelen cselédek ivadékából művész-értelmiségivé vált életpálya hatalmas íve kelti ezt a gondolatot, s nem kevésbé az a szerep, amit költészetével vállalt, életének komolyságával pedig teljes odaadással meg is élt. Szomorúan mondom, hogy bizonyosan tudható: ma már, többé már, őutána már soha többé nem lesznek ilyen emberi sorsok, nem tehetők meg ekkora életpályák.

EMLÉKEZÉS FEHÉR FERENCRE

JUHÁSZ ERZSÉBET

Nem tudnék méltóbb módon emlékezni Fehér Ferencre, mint úgy, hogy újraolvasva *Álom a dűlőutak szélén* című verseskötetét, akarva-akaratlanul is felidéződnek bennem e könyvvel kapcsolatos emlékeim. Ugyanis rendelkezem egy személyesen nekem dedikált példánnyal e kötetből. A dedikáció a következő: „Juhász Erzsébet topolyai kis olvasómnak: Fehér Ferenc. Noviszád, 957. ápr. 19.-én.” Születésnap ajándékkul kaptam e könyvet, természetesen nem személyesen Fehér Ferencről, családi közvetítés játszott közre, s alighanem maga a közvetítő sem gondolta, hogy milyen maradandó élményt hagy bennem e kötet s benne a nekem szóló dedikáció.

Nehéz minden részletét felidézni néhai tízéves önmagamnak, aki voltam akkor. S nem is ezen van most a hangsúly, mégis fontos, enélkül ugyanis nem lehetne igazán hiteles e tisztelgő emlékezés. Nem túlzás, ha azt mondom: forgott velem a világ, amikor e dedikációt elolvastam. Hiszen álmomban sem gondoltam addig arra, hogy írók, költők erre mifelénk is előfordulhatnak. Persze, erre nem így gondoltam akkoriban: megfellebbezhetetlen sarkigazságként

élt bennem a meggyőződés, hogy írók és költők csak valahol nagyon-nagyon messze másutt élnek. Azon pedig, hogy hol is lehet az a messzi másutt, eszembe sem jutott töprengeni. Fehér Ferenc nevét, s hogy verseket ír, már előbb is hallottam otthon, tényleges valósággá azonban mindez csak nekem szóló dedikációja révén vált a szememben. E verseskötet hatására éltem át életemben először azt a furcsa hasadtságot, amikor az ember nem azonos többé önmagával mint kikezdehetetlen evidenciával, hanem kívülről is szemlélni kezdi önmagát. Megfogalmazódik benne a *ki vagyok én?* alapvető, s végső érvénnyel soha meg nem válaszolható kérdése. A madártávlatot létem e kérdéssorozatához talán épp e kötet *Bácskai tájkép* című verse indította el:

*Tarlók közt szikrázó betonút,
beleszalad a nyárba.
Kétoldalt elhagyott asszonyok,
egy-egy hókarú nyárfa.*

*Úton kisleány mendegél,
mezítelen a lába.
Fönről az égből épp olyan,
mintha egy helyben állna.*

S talán az a makacs hit is ekkor képződött meg bennem, hogy a bácskai, a vajdasági életnek is lehet irodalmi megfogalmazása. Fehér Ferenc e kötete a nekem szóló dedikációval volt hosszú-hosszú időn át mindegyre az egyetlen „kézzelfogható” bizonyítékom. Hogy mi az irodalom lényege, azt is talán ettől kezdődően kezdtem öntudatlanul is keresni. S megsejteni, hogy egész lényünkkel kell nézni s figyelni azt, ami körülvesz bennünket, s akkor a kegyelem egy pillanatában lefoszlik környezetünkről a semmitmondó, szürke egyhangúság álcája. Akkor egyszeriben: „A hosszúhajú ősz sárga birsalmákat szagolgat, / motoz, s szoknyája felsuhog a szél neszében.” Vagy: „Fagyott inget himbál a szél a kerítésléccen”, s „Fehér függönyünkön / sárga lombok árnya villan.” S hogy titkok, csodák és mesék rejtőznek mindenütt, a szülőföldi tájon is.

Az álom a dűlőutak szélén, a kötet címadó versében Fehér Ferenc költészetének néhány alapmotívuma már együtt van. A bácskai táj érzékletes leírása, s a veszendőség, az elmúlás tudata. Ugyanaz a madártávlát teremtődik meg e versben is, mint a *Bácskai tájkép*ben, ahol az úton mendegélő kisleány fönről az égből éppolyan, mintha egy helyben állna, csak hogy itt a rálátás madártávlátát az elvonuló évszázadok súlyos ideje teremti meg. A néhai kisleány pedig réges-rég a föld alatt, elfeledve, s vele a néhai táj is eltörpült.

Különös akusztikát nyert a Fehér Ferenc halála óta eltelt nehéz öt év folyamán e madártávlát, a veszendőség s a nyomtalan elmúlás, mely az alábbi részletben fogalmazódik meg:

*Messziről majd szekerek és csordák dübörögnek,
bódító füstje száll fölém a porló rögnek,
s megtorpan fölöttem sokszáz lovas.
Kunyhóm kontyába nyilat röppent egy vad legény,
s nyom nélkül tűnnek el a távol tengerén
zörgő szekerek, szitkok és lovak.*

A veszendőséggel nem lehet szembeszegülni. Csak egyvalamit tehetünk elene: szívós figyelemmel vesszük számba, ami van, s ami volt, s konokul emlékezünk mindazokra, akik itt voltak, e tájon éltek egykor.

A VÁLLALT VILÁG KÖLTŐJE

HARKAI VASS ÉVA

Tisztelt hallgatóság!

Fehér Ferenc költészetéről kellene szólnom, ám miközben verseiről tündööm, s egyként végzek szellemi leltárt a költeményeivel való mintegy három évtizednyi ismeretségem s költészetének több mint négy évtizednyi termése felett, figyelmem folyton a naplójegyzeteibe rejtett vallomások irányába lendül. Nemcsak amiatt, mert a költő e két fő műfajának szinte hajszálpontossággal megegyeznek leglényegesebb állomásai, s ily módon lényegében ugyanaz a „lírai földrajz” bontakozik ki mindkettőből (a Betyár-völgy, a Krivaja-part, a Nagykert, a Kőfal utca, a Vajhegy, a Kálvária-domb, az Epres, a Vágóhíd-sor a hazavezető út állomásai); s nem csupán naplójegyzetei líraiságának és költészete vallomásosságának párhuzamai miatt. Azt sem hiszem, hogy költészete kiegészítésre szorulna a vele csaknem egy időben íródó, alakuló naplójegyzetekkel. A lírikus Fehér Ferenc s az „érzékeny jegyzet”-et író költő egymásmellettisége, az írói pálya e kettős vonulata bennem, az immár lezárult életmű olvasójában művészet és élet nagy egységének benyomását kelti. Az írói hivatás teljes mértékű vállalását. Emiatt zengnek fel a költemények sorai mögül a naplójegyzetek futamai – s fordítva: állnak egybe a lírai jegyzetek is egy költői arckép vonásaivá. Mindezek következtében pedig azt sem tartom merő véletlennek, hogy Fehér Ferenc költészetének ars poeticaí súlyú meghatározásait, a költői műhelyt célba vevő megnevezéseket épp a naplójegyzetkötetek címei rejtik: azt, hogy költészetének egén a Betyár-völgy, a Krivaja-part, a Nagykert, a Kőfal utca, a Vajhegy, a Kálvária-domb, az Epres, a Vágóhíd-sor hazavezérlő csillagok, s ez az egész, így, együtt – *vállalt világ*.

S a műfordítás . . . Fehér Ferenc írói programjának elmaradhatatlan része, összetevője a nemrég még sokkal tágasabb és többnyelvű ország s a szintén soknyelvű Vajdaság lírájának polifóniáját megszólaltató műfordítói munka. Aki naplójegyzeteinek szövegeit olvasta, láthatta, mily módon alakulnak és tágulnak a költő lírai földrajzának határai. Mert a Betyár-völgy, a Krivaja-part, a Nagykert, a Kőfal utca, a Vajhegy, a Kálvária-domb, az Epres és a Vágóhíd-sor mellett a méhészek völgye, a régi Bán-kert, a Telecskai-dombok, a bajsai dülő dinnyeföldje, a napnyugati ugarok, a Tisza, a bánáti puszták – az egész „pannon nirvána” –, majd a baranyai falvak és borpincék mellett szinte karnyújtásnyira ott a zagorjei táj, a szarajevói Miljacka, a „bánatos, szláv folyó”, a Száva, a Crni Drim, a Buna, Dubrovnik és Brač, Ohrid és Sztruga . . . Mindez a naplójegyzetek s velük párhuzamosan a költemények és műfordítások kitégult világaként.

Nehéz lenne megmondani, hogy a lírai országjárás, a költői találkozások, a sokféle nyelvet és kultúrát összeforrasztó barátságok vagy épp a műfordítás, a magyar nyelven megszólaló vers volt-e lényegesebb a költő számára. Nyilván mindkettő, elválaszthatatlanul. „Kell a mozgás, az ismerkedés, a személyes kapcsolatok megteremtése és ápolása, mind az általános irodalmi arcvonalon, mind pedig a tájak, az emberek, a mindennapi valóság irányában. (. . .) Minden távolabbi utamról írók és költők társaságában eltöltött, meleg baráti órák emlékeivel tértem haza; ilyen személyes ismeretségek nyomán születtek legjava szerb, horvát, szlovén s úttörő vállalkozást jelentő macedón, albán és vajdasági román versfordításaim. Nem udvariasságból, nem is kötelezettségérzetből, hanem őszinte érdeklődésből . . .” – áll a *Hazavezérő csillagok* 1961. szeptemberi feljegyzéseiben. Ily módon kap helyet Fehér Ferenc lírai földrajzában a szülőföld a maga mikrorészleteivel, s nyílik kilátás a bácskai dinnyeföldről egy már csak személyes emlékeinkben élő tág világra – *Egyazon ég alatt*, miként a harmadik naplójegyzetkötet címe jelzi. (Láttam a költőt Verbászon, a fiatal jugoszláv költők fesztiválján, a tíztagú zsűri minden bizonnyal egyetlen olyan tagjaként, aki a beérkezett költemények mindegyikének nyelvét értette. S jártam Sztrugán, ahol miután megtudták, hogy Vajdaságból érkeztem, az ő nevét mondták.)

Fehér Ferenc műfordítói tevékenysége egy aktív, gyakorlati, a kézfogás melegét is magában rejtő program jegyében alakult – egy *élhető* és értelmes világ felmutatásaként. Ennek az egyedül értelmesnek hitt költői létmódnak metaforája az *egyazon ég alatt*, műfordítói hozadéka, kézzelfogható eredménye pedig a *Színék és szavak* című, Miroslav Antićtyal közösen írott kétnyelvű verseskötet s a *A madár árnyéka* című gyűjteményes műfordításkötet.

Mindezekről pedig elválaszthatatlanok az itthoni irodalmi találkozások, író-olvasó találkozók. Fehér Ferenc mindig gondosan felkészült ezekre a találkozókra, az iskoláink, falvaink és kisvárosaink olvasóival való szembesülésre, hiszen az írott szó terjesztésének, meggyökereztetésének komoly, tájunkon oly

küzdelmes küldetését vállalta benne. A kimondott szónak, miként az írottak is, súlya van. Része a kultúrának, amely színt, tartalmat és tartást kölcsönöz közösségnek és személyiségnek egyaránt.

Fehér Ferenc költői-publicisztikai személyiségének mélysége és összetettsége bontakozik ki e „vállalt világ” összképéből, amelybe szorosan beletartozik szűkebb és tágabb kultúránk, teljes művelődéstörténeti múltunk és jelenünk. Dimitrijevic Mara egykori színháza, Dévics Imre művésztelep-szervezői múltja, Nagyapáti Kukac Péter képeinek mesevilága s a pannon festősors hányattatásai, Acs József festészetének világa és műveinek kallódása, az egykori művésztalálkozók . . . Átforrósodottabb és számonkérőbb hang csap fel a közvetlen környezetünk kultúrhagyományait s az egykori tartalmak hiányát célzó írásokból, s belőlük a mai olvasó számára egyként rajzolódik ki egy művelődéstörténeti körkép – vállalt világunk természetrajza – s a hiányok számonkérésének gesztusa.

Fehér Ferenc egész költészetének lényegét érinti e két szó: vállalt világ. Ha pedig az olvasói tekintet e líra alakulását is közelebről szemléli, felfedheti benne ennek az egyszerre költészettani és földrajzi vonatkozású kinyilatkoztatásnak fejlődési fokozatait, állomásait is. Azt a költői folyamatot, melynek során az elveszített teljesség kivívott teljességgé, az elveszítettnek hitt világ megszerzett világgá lényegül. Az „egyetlen szó” megelégsének küzdelmét kísérheti tehát figyelemmel Fehér Ferenc költészetének mindenkori olvasója, miként erről, szép párhuzamban, egyként vall a naplójegyzetek szövege s az azonos című vers is. Ennek az egyetlen szóért vívott küzdelemnek pedig csaknem állandó táptalaja a lírája későbbi fázisaiban immár kontemplatívává formált „mézeskalács ízű emlék” – valamiféle *titokzat*. Nem titok és nem titokzatosság tehát, hanem: titokzat. Így, ilyen furcsán képzett formában, ahogyan még *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* sem tartalmazza a szót. Mert a *titokzat* is egyike a csupán költői szótárban élő azon szavaknak, amelyek az „egyetlen szó” megelégsének irányába vezetik a költőt – azon szó megelégsének irányába, mely múltat és jelen, költészetet és életet olvaszt egygé.

Ennek az egyetlen szónak – a kimondhatatlannak, a helyettesíthetetlennek – megelégsére indult el tájunkról Fehér Ferenc a negyvenes évek második felében, s ennek az írói-költői útnak eredménye a tizenhárom verseskötet – köztük a Híd-díjas *Delelő*, a *Madarak folyója* című, nagy, gyűjteményes verseskötet, majd az utolsó, az *Akác és márvány* című, válogatott versek kötete, amely a budapesti Magvető és az újvidéki Forum közös kiadásában látott napvilágot.

A hatvanas évek közepe táján találkoztam Fehér Ferenc költészetével. Előbb gyermekverseivel persze, s ez a találkozás a betűkkel, az olvasással való ismerkedésem idejével esik egybe. Majd az *Esővárók* furcsa metrumú, balladás sorai ragadtak magukkal: az *Aranykacsa*, a *Korsó*, a *Daru-ballada*, a *Holtomiglan-holtodiglan*, az *Ejjel a Tiszánál* – anélkül, hogy tudtam volna, mi a metrum, mi a

tájunkon is kószáló Rózsa Sándorról szóló énekek balladaformája vagy a műballada. Csak sodortak a versek elégikus futamaikkal, lágy gordonkahangjokkal, sorvégen záruló rímeikkel, sóhajszerű balladás refrénjeikkel, képeikkel. Későbbi Fehér Ferenc-olvasataim során a verszene s a képiség ragadott magával: a *Nyelv és varázs*, a *Ráolvasó*, a *Magyarázó vers* rím- és szóvarázsa, a *Folyók*, a *Betyárvölgy* „hívó Bakony”-a, az *Üzenet a téli Bácskából* „szép halott világ”-a, az *Ének a Tiszáról*, a *Felhők*, a *Novemberi elégia*, a *Tél a Vajhegyen* képisége. A hetvenes évek kontemplatívabbá, belső szemléletűvé lényegülő költészetképéből a *Nagyapáti Kukac Péter átváltozása*, a *Félúton*, az *Egyetlen szó*, az *Ottfelejtett napraforgó-tábla* című versek üzennek, s képezik le a költői utat, minek folyamán a kép belső képpé lesz Fehér Ferenc költészetében. Füst Milánra gondolok, akinek elegendő volt szobája ablakából kitekinteni az éjszakába, hogy látomásokat lásson, hogy megalkothassa sötét vizű víziós képeit. Fehér Ferenc is így módon lelt rá elveszettnek hitt világára. A lélek mélyén hordott gyermekkori táj és világ vasfüvébel suhintott az ablakán túli éjszakába, hogy megnyíljanak az újvidéki s doroszlói falak, és apró, sárga tüzekként, világos fényjelekként sziporkázzon fel egy „ottfelejtett napraforgó-tábla” vagy a „gyerekkor puha hava”.

Ha pedig az „egyetlen” verset kereselem e költészet szövegvilágán belül, a *Bácskai tájkép* nyolc sora merül fel emlékezetemben tarlok közt szikrázó betonútjával, hó-karú nyárfáival s az úton mendegélő kislány képével. Sójajnyit, egy-egy látványt befogó soraival, a látványt csupán borzoló s egyszerűségét meghagyó diszkrét rimeivel, képiségének impresszionista áttetszőségével s a haladás és egy helyben maradás paradoxonának egzisztenciális mélységű metaforájával – a lélekben elraktározott gyermekkori emlékkép költészetté lényegülésének tetten ért pillanataként.

FEHÉR FERENC ÉS A TOPOLYAIK

PÉNOVÁTZ ANTAL

Öt éve halott a költő, e város távoli határának, pontosabban egy nagyfényi cselédtanyának a szülőtte, akinek azonban bölcsőjét már Topolya ringatta, világra csodálkozó gyermeki kíváncsiságát a Kálvária környéke és a néhai Epres-kert oldotta. Itt serdült ifjúvá, és azt is itt tapasztalta először, hogy a szándék, a terv nem mindig válik valóra.

Aztán mégiscsak jöttek a gimnáziumi évek, s a kíváncsi értelem új horizontok felé tágulhatott. Ám az alapélmény: az otthonhoz (különösen az édesanyjához), szülőföldhöz kapcsoló érzelmi szálak ezzel nem halványodtak, ellenkezőleg, valami váteszi ómenként mind mélyebbre és mélyebbre hatoltak, hogy

igazi mélységüket már a végleges elszakadás idegenségéből hallassák egyre többször és egyre fájóbban.

Először 1978-ban kezdett érdekelni: mi lehet az oka, hogy az itthon is és országhatárokon túl is ünnepezték költőt, akinek 50. születésnapjáról tekintélyes anyaországi és hazai intézmények emlékeznek meg, szülőfaluja, Topolya nem ismeri, agyonhallgatja. Talán a költő fordított volna hátat szülőfalujának, és ezért e rideg nemtörődöm viszonyulás? Erről azonban szó sincs! A költő nem-hogy nem fordított hátat, de utolsó leheletéig féltő, meleg szeretettel beszélt, írt Topolyáról. Pályája kezdetén meg éppen szembetűnően sok a topolyai vonatkozású verse. Második kötetét például Topolyának, a topolyaiaknak ajánlotta: „Azoknak szól, akik küldtek, / mostoha, szép gyerekeknek, / Cseréparcú parasztnak, / kik munkához sosem fognak / az én hites álmom nélkül. / Azoknak szól, akik láttak, / mellét szopni jó anyáknak, / futó gyermekévcímbe / fára mászni kurta ingben, / labdázni az Epres fűvén / mélázni a tűzhely tüzén, / könyvek fölött meggörnyedni, / idő előtt öregedni. // Azoknak szól, kik bár láttak, / se nem védtek, sem gyaláztak, / akik azért nem ismertek, / mert Bácskában írtam verset.” (Az *Álom a dűlőutak szélén* [1956] című kötet bevezető verse.)

Úgy hatnak ezek a sorok szívbe markoló, keserű panaszukkal, mintha a Janus Pannonius óta eltelt félezer év alatt mi sem változott volna ezen a tájon.

Pedig ekkor már (1956-ban) második kötete lát napvilágot, és a szép szót is becsülő vajdasági magyar irodalmi közvélemény a fiatalok között az egyik legígéretesebb költőjének tartja. Versei alapján a kritika is a bácskai táj, a paraszti hagyományok lírai hangoltságú, bár kissé érzelmes énekesének.

Topolyai vonatkozásban mindez úgy tükröződik, hogy versei alapján fölvázolhatnánk Topolya, ha nem is teljes, de igen részletes topográfiai térképét. Szereti, ragaszkodik Topolyához, a topolyaiakhoz, és igényli is azok viszontszeretetét: „Rejts el magadba, Nagykert, Kőfal-utca, / vigasztalj, falum; fiadnak hazudsz, ha / elfordítod arcod” kezdi a *Bácskai útinapló Topolyánál* című lírai kitérőversét, majd a kétely hangján folytatja: „Ki ismert itt? Nem is volt igaz talán, / hogy nékem itt nőtás, jó anyám / valaha cipót szakajtott . . . / Én változtam, s ti a régiek vagytok?”

A kétely bensőt marcangoló kérdései ezek, melyek a folytatásban sem csitulnak, oldódnak: „Szívem kínálom, s nem égi malasztot / ez lenne a bűnöm?”

Önkéntelenül is József Attila sorai jutnak az eszembe: „. . . ki ugrott volna egy jó szóra nyomban . . .” S aztán, ahogyan József Attila sem, költőnk sem restelli hangos férfiszóval őszintén megvallani: „Fiatok küszöbötökön térdel, / verseimmel ti értetek égek el / kínzó lassú tűzön.”

„Szívem kínálom, s nem égi malasztot, ez lenne a bűnöm?” – tör fel a költőből a keserű kérdés, s inkább csak saját maga megnyugtatására, mint nemtörődöm falubelijeinek meggyőzésére írja a sorokat: „Szép hangú pap volt itt már dögivel, / de nem mentünk előbbre semmivel / prédikációval. / Gót palotát emelt az ájtatos / egyházúr, s ablaka sem volt a sok / vályogból vert ólnak.”

És aztán, mint aki már tisztában van mindennel, ezeket a lélekbúvár számára is sokat sejtető sorokat fiatalságának hetyke magabiztosságával – bár kissé ugyan rezignáltan – mintegy függelékként zárójelben odaveti az őt semmibe vevőknek: „(busongok itt a kocsmasztalon, / a semmibe meredten . . . / Falum most csendben elhagyom; / a cechem kifizettem).”

Fizikai értelemben, de költészete kiteljesedését illetően is igaz a sor: „Falum most csendben elhagyom . . .”

A második kötetet követő verseiben költészetének horizontja egyre tágul, terebélyesedik, de hogy végleg hátat fordított volna Topolyának, vagy hogy végérvényesen elszakadt volna Topolyától, egy percig sem igaz.

Tény viszont, hogy a topolyaiak ekkor sem, ezután sem zárták a szívükbe, keresték a vele való kapcsolatot, a felé vezető utat. Ha hazalátogatott, úgy jött, hogy a legszűkebb családon, rokonságon kívül senki sem tudta, illetve nem akarta tudni. Senki sem hívta, invitálta, s ha olykor-olykor sor került is egy-egy iskolai író-olvasó találkozóra, a kezdeményezők szinte rendre idegenek, kívül-állók voltak. Még a Művésztelepre is kerülő úton kellett meghívatnia magát. A Topolya részéről adományozott egyetlen hivatalos elismerés, a nem is oly rég még igen jelentősnek számító Októberi-díjat is „egy vidéki magyartanár” kezdeményezte 50. születésnapjára, mint ahogyan ennek a mostani megemlékezésnek a megszervezése is ennek a „vidéki magyartanárnak” jutott az eszébe. Hányszor panaszkolta közben, hogy milyen kínos érzés is az embernek saját bőrén tapasztalnia a szólást: „Senki sem (lehet) próféta a saját hazájában.”

Az említettekkel szemben viszont az is tény, hogy elég volt csak egyetlen otthoni hangulatot, szót felidézni, hogy emlékei révén ismét Topolyán, a topolyaiak között legyen, hogy a mindig magában hordozott topolyai emlékképet kiélesítse, színeit felragyogtassa, és az általuk kiváltott hangulatával hallgatóját, olvasóját is magával ragadja. Így aztán érthető, hogy Fehér Ferenc az évek során felgyülemlett sérelmei ellenére sem szűnt meg Topolyáért tenni, dobogni. Akik a 70-es, 80-as években rendszeres újságolvasók voltak, tudják, hogy ami Topolyával kapcsolatos volt, minden érdekelte. És szokásos Kilátó-beli jegyzetei igazolják, hogy szinte minden jelenben történő topolyai megmozdulás, esemény kellő ürügyül szolgált neki arra, hogy meleg lírai hangon visszatekintszen a homályba, a múltba.

De nemcsak emlékezett, Topolyáért dohogott, kifogásolt is. No nem valami dörgedelmes fenyegetőzéssel, csak szívbe markoló, lelket megremegetető csendes meditálással. Legélesebben, legkétségbeesettebben talán a topolyai Nagykert, a valamikori bárókeresztény kiirtása és a topolyai Kálvária tervezett eladása kapcsán.

Egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy akiknek valamit jelent vagy jelentett Topolya, azok sorra elkerültek innen, akik pedig újonnan lettek topolyaiak, azoknak még nincsenek fogya tartó, lelkiismeretet is felébresztő emlékeik.

Szeretném hinni és remélni, hogy mindez már egy kicsit másként van.

ADALÉK A MAGYAR SZÓ 50 ÉVES TÖRTÉNETÉHEZ

NAPTÁR ÉS IRODALOM

CSÁKY S. PIROSKA

A naptárak vagy (régebbi elnevezésük) a kalendáriumok évszázadokon keresztül a legelterjedtebb, talán a legfontosabb népkönyvnek számítottak. „Egész éves aktualitását biztosító naptári részen kívül egyéb olvasmányos, mezőgazdasági, egészségügyi ismereteket, vásárrendet, postarendet tartalmazó részei is voltak. Gyakran jóslatokat is közölt . . . népies hangú, tanító célzatú írások, valamint a világ eseményeit röviden, egyszerűen összefoglaló vagy különböző érdekességekről, pl. bűncsejtekről beszámoló cikkek”^{*} képezik a tartalmát. Megjelenésének célja tehát az elemi szintű népművelési igény kielégítése és a szórakoztatás. Sokáig a szegényebb népréteg egyedüli olvasmánya volt, hiszen egy helyen megtalálta az olvasó a gazdasági, egészségügyi tudnivalókat, a napokhoz fűződő neveket, ünnepeket, szokásokat, természeti jelenségeket és szórakoztató, unaloműző fejtörőket, anekdotákat stb. Szépirodalmi anyagát általában népies, didaktikus jellegű versek és elbeszélések alkották.

A vajdasági magyarság művelődési életében a naptárirodalom a két világháború közötti években élte virágkorát. Az 1930-as évre szóló naptárak cím szerint a következők voltak: *Szöllős gazdák nagy naptára*, *Délbácska naptára*, *Kis Szent Teréz naptár*, *Vidám naptár*, *Gazdák naptára*, *Petőfi naptár*, *Jézus Szent szíve naptár*, *Kis naptár*, *Magyar gazdák naptára*, *Képes családi naptár*, *Magyar családi naptár*, *Katholikus családi naptár*, *Jézus Szent Szíve naptár* stb. A *Híd-naptár* 1939-ben 20–25 féle naptár létezését említi. A forgalomban levő naptárak nagy része tartalmilag azonos, a nyomdák ugyanazokat a nyomtatott íveket más-más fedőlappal hozták forgalomba, úgy bocsátották eladásra. A második világháború után megcsappant a számuk, mindössze a Szabad Vajdaság adott ki *Népnaptár* címen egyet – ennek a folytatása a *Magyar Szó Naptára*. Későbbi keletű a *Jó Pajtás naptára* és a *Katolikus Kincses kalendárium*.

* Torzsai-Zala: Könyv A–Z. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973

A *Magyar Szó* kiadásában megjelent naptárak vegyes tárgyú kiadványok. A kötelező naptári rész után kül- és belpolitikai összefoglaló, majd egészségügyi, háztartással, sütés-főzéssel, kézimunkával, tudománnyal, növényvédelemmel foglalkozó írások, unaloműző, humor, fejtörő követik egymást. Irodalmi anyaga is a szórakoztató követelménynek tesz eleget, s csak elvétve találunk egy-egy kötetben tájékoztató, ismeretterjesztő jellegű irodalmi mellékletet.

Vizsgált anyagunk a *Magyar Szó* 1984–1994-es köteteit öleli fel. (Az előzményekhez lásd: Csáky S. Piroska: *Könyvkiadásunk történetéből* – Híd, 1984. 12. sz. 1712–1731 p.)

Az 1984-es naptár a negyvenéves *Magyar Szó* történetéről, terjesztéséről tájékoztat:

Bogdánfi Sándor: Negyven év (49–64 p.)

Nagy Gy. József: Háromszor a föld körül: Több mint 750 helyen árusítják a Magyar Szót (65–67 p.)

A szórakoztató irodalmi része mellett válogatást közöl a *Humor* rovatban a 40 éves Magyar Szóból – vajdasági magyar szerzők tollából:

Gál László: Magyarzó Pistike messéi [1952] (239–240)

Bogdánfi Sándor: Foszlányok [1963] (241)

Kopeczky László: Izgalmas lektúr [1970] (242)

Balázs Pál: Lógunk?! [1974] (243)

Imec Ági: Vaskór [1974] (244) – vers

Papp Gábor: Tűnődés [1975] (244)

Gál László: Állati mesék [1975] (245)

Pintér Lajos: Azok a szép idők . . . [1975] (246)

Krekovics Ferenc: Neo(n) romantika [1975] (247) – vers

Kópé: Begyullad, nem gyullad? [1975] (247) – vers

C.: Árrímek [1975] (248) – vers

Varga Géza: Mi mindent megértünk [1976] (249) – jelenet

Popriscsin: 1983 (250)

Nothof Károly: Bökversek [1983] (251) – versek

A tudományos ismeretterjesztés jegyében készült az 1985-ös naptár. Muhi Béla írta a személyi számítógépekről és a videotechnikáról. Az állandó rovatok után kevés irodalmi anyagot találunk. Szerző nélküli bűnügyi történetek mellett anekdotákat közöltek Mikszáth Kálmánról, Jászai-Mariról, Gárdonyi Gézáról, Salamon Béláról és Pethes Imréről. Megtaláljuk még Karinthy Frigyes Műfordítás című írását is.

Az 1986-os kötet irodalmi anyaga sem jelentős:

Matuska Márton: Múlt idők naptára (159–161) – ismeretterjesztő cikk
 Karinthy Frigyes: Mindenre képes Brehm, vagyis alkalmazott állatisme (újévi
 ajándék)
 Murphy-törvények

Szórakoztató irodalom:

Peter Moss: A Livermore-kastély
 Don Harding: A szerencse forgandó
 Wolfram Glaser: Amikor egy halott partyt ad
 Felix Castor: Az álarcos rabló

1987-ben Mátyás István összeállításában *Századok magyar írói* címen olvashatunk többek között Telegdi Katáról, Lósárdy Zsuzsannáról, Petrőczy Kata Szidóniáról, Bakóczy Borbáláról, Árva Bethlen Katáról, Fábíán Juliannáról, Molnár Borbáláról, Vályi Kláráról, Dóczy Teréziáról, Bezerédi Amáliáról, Dukai Takách Juditról, Ferenczy Terézről, Tóth Rizáról, a Büttner lányokról, Majtényi Flóráról, Vachott Sándornéről, Kisfaludy Ataláról, Czöbel Minkáról, Ritoók Emmáról, Miklós Jutkáról, Eörsi Júliáról és másokról (123–135).

A Jókedvű magyar irodalom rovatban pedig Karinthy Frigyesről, Babits Mihályról, Ady Endréről, Jókai Mórról, Beöthy Lászlóról és Vas Gerebenről.

Szórakoztató irodalom:

Fred Oliver: Csak zsaruk nélkül!
 Wolfgang Kolberg: Hajsza az éjszakában
 Thomas le Blanc: Borban az igazság
 Jean Baptist: A macska és a halál
 Thomas le Blanc: A moziban lapul a halál
 Staf Bischoff: A túl korai halál

Az 1988-as naptárban a művelődési részben a *Senki szigetéről* olvashatunk (Ada Kaleh-sziget), amelynek idillikus csendje meghihlette Jókait is, de a második világháború után a vízerőmű építése során elnyelték a Duna hullámai. Olvashatunk még a világ hét csodájáról is többek között. Az irodalmat ezúttal is csak az unaloműző szórakoztató művek képviselik:

Nagy Lajos: A kirántott harcsa receptje
 Don Harding: Furcsa gyilkosság
 Jean Henri: Ember tervez . . .

C. W. Weston: Egy gyilkos Mexikóba igyekszik
 C. W. Weston: Nem könnyű a bőröndtölvajnak
 Stephen F. Wilcox: Kísértet a hintaszékben
 Cécilé Lemon: Menekülés a szabadság felé

Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó évei, évtizedei* címen foglalta össze napilapunk történetét az 1989-es naptárban (88–96 p.). Több irodalmi vonatkozású írást nem találunk a kötetben, hacsak Murphy törvényeit nem soroljuk ide.

Mintha csak pótolni igyekezett volna a szerkesztőbizottság az előző évek gyér irodalmi anyagát, az 1990-es naptár verset is, prózát is közöl:

Németh István: Varjúnyom (85–90) – novella
 Vajda Gábor: A tehetetlenség kilátásai és panaszai. A jugoszláviai magyar költészet – ma (104–109) – tanulmány

Versek:

Bata János: A harangok ereje (111)
 Bozsik Péter: Vagyok nem vagyok (111)
 Brasnyó István: Ehhez (112)
 Böndör Pál: Esmélet (112)
 Cs. Simon István: Szpitak (113)
 Csorba Béla: Itt és most (114)
 Fülöp Gábor: Kőműves Kelemen (114)
 Guelmino Sándor: Kyrie (115)
 Koncz István: Visszavonulás (115)
 Hamad Abdel Latif (Madárcsicsergés kínrímeiben)
 Kalapáti Ferenc: Hasonlat egy náthás ószeresre (117)
 Ladik Katalin: Tavasz reggel a Pokol-szigetek egyikén (117)
 P. Nagy István: Hír kiált (118)
 Pap József: Az artézi kútnál (118)
 Szűnyogh Sándor: Hasonulás (119)
 Szűgyi Zoltán: Éj a tanyán (119)
 Tari István: Szomorú vers (120)
 Urbán János: Esmélés (121)
 Varga Szilveszter: Televízió (122)
 Fekete J. József: Mérföldkövek a kiskertben. Vázlatkísérlet a nyolcvanas évek jugoszláviai magyar prózájáról (123–129) – tanulmány (Balázs Attila, Herceg János, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Brasnyó István, Tolnai Ottó, Kontra Ferenc, Németh István, Bedér István, Burány Nándor, Dudás Károly, Bognár Antal, Juhász Erzsébet, Végel László, Bogdánfi Sándor, Pintér Lajos, Kopeczky László, Apró István, Majoros Sándor).

Anekdotákat olvashatunk Karinthy Frigyesről, Osvát Ernőről, Nagy Lajosról, Kiss Józsefről, Bródy Sándorról.

Szórakoztató irodalom:

Sven Seborg: Santa Inában nem szokás gyilkolni
 Anne Taylor: Kiváló alkalom a gyilkosságra
 Rex Digger: Nyaralni csak sok pénzzel érdemes
 Hans Kruppa: Nadja szerelmet és pénzt akar
 Robert Loewen: Kivégzés a kilencedik gyilkosság előtt
 Anne Taylor: A cápák kegyetlenek
 Gerald Frost: Fuss, vagy meghalsz!

1991-ben a politikai életben zajló események nyomták rá bélyegüket a Nap-tár tartalmára (Fischer Jenő Diktatúrák csődje, demokráciák győzelme címen foglalta össze egy évtized eseményeit; Németh Zoltán Pokolbéli utazások című riportja stb.). Huzsvár László: Mit üzen a karácsony? című bevezető írása után a megszokott naptári rovatokat szórakoztató irodalmi anyaggal oldották fel:

[Pintér Lajos]: Magyarzó Pisitike tavaji messéi (162–169)
 Karl Wilhelmi: A gyilkosok látogatása
 Michael Peter: Egy élet utolsó állomása
 Wolfgang Kolberg: Halálos játék a parkban
 Rex Digger: Egy gyilkos nem lehet ennyire ostoba!

A Nobel-díjas írók bemutatását találjuk az 1992-es kötetben, fényképpel, rövid életrajzzal és egy-egy vers vagy részlet a prózai művekből – „ízeltítő” a kitüntetett írók műveiből.

Nobel-díjas írók 1981–1991

Elias Canetti: Fültnúk (1981) – osztrák író, próza
 Gabriel García Márquez: A szenátor, a lány és a halál (1982) – kolumbiai író, próza
 William Golding: A legyek ura (1983) – angol író, próza
 Jaroslav Seifert: És isten veletek (1984) – cseh költő, vers
 Claude Simon: Georgia (1985) – francia író, regényrészlet
 Wole Soyinka: Jegyzetek a börtönből (1986) – nigériai író, próza
 Joszif Brodskij: Az aranykor vége (1987) – orosz költő, vers
 Nagíb Mahfúz: Járókelők (1988) – arab nyelvű egyiptomi író, próza
 Camilo José Cela: A Raúl gyerek füle! (1989) – spanyol író, költő, esszéista, próza
 Octavio Paz: Időköz (1990) – mexikói esszéíró, költő, vers
 Nadine Gordimer: Lelkiismereti vétségek (1991) – dél-afrikai írónő, próza

Mellettük a szórakoztató irodalmat Agatha Christie képviseli (Sztrümphalosz acélcsőrű madarai c. elbeszélésével).

Aránylag gazdag irodalmi anyagot találunk az 1993-as naptárban. (Bár csak irodalomról szándékoztunk írni, nehezen tudunk ellenállni, hogy le ne jegyezzünk néhány lírai címet más jellegű írásokról (Fischer Jenő politikai összefoglalója: *Mint a Titanic utasai*; Csipak Ibolya a rokkant túlélőkről: *Hősök vagy áldozatok* stb.). Versek és prózák sorakoznak vajdasági szerzők tollából. Külön figyelmet érdemel, hogy itt közölték a Majtényi Mihály-novellapályázat díjnyertes novelláit, hiszen ez a közlés sokkal időállóbb, mint a napi sajtóban való megjelenésük.

Tolnai Ottó: Csak abban különbözik (104–105) – vers

Kontra Ferenc: Drávaszögi requiem (106–108) – próza

Jung Károly: Hadak vonulása (109) – vers

Brasnyó István: Kín ivadékai (110) – vers

Juhász Erzsébet: Remények batárján (111–113) – Majtényi Mihály-novellapályázat, I. díj

Tari István: Tűzkeresztység (114) – vers (Szonettkoszorú 15.)

Pap József: Verebek kertje (115) – vers

Harkai Vass Éva: Hajnali diófa (116–119) – Majtényi Mihály-novellapályázat, II. díj

Fehér Kálmán: Meghatározás (120) – vers

Barácius Zoltán: Vajdaság (121–125) – Majtényi Mihály-novellapályázat, III. díj

Böndör Pál: Mákszem tökfej (126–127) – vers

Bencsik Gábor: Zsoltár (128–130) – próza

Szórakoztató irodalom:

Agatha Christie: Fülemlé-villa (191–210)

Az 1994-es naptár irodalmi anyaga a vajdasági szerzők magyarországi és felvidéki folyóiratokban megjelent írásaiból ad válogatást.

Ez a válogatás csak részben tükrözi, mennyire ismerik a vajdasági irodalmat külföldön, hiszen mindenképpen szubjektív a megjelentetés is, a válogatás is. Emellett dokumentumanyagot közöl az 1943. augusztusi szárszói találkozásról, valamint az 1993-as, szintén szárszói szellemi műhely részvevőinek felszólalásaiból, amelyen jelen voltak a romániai, jugoszláviai, szlovákiai és a világ más táján élő magyar kisebbségek képviselői. (A vajdasági felszólalók közül Mirnics Károly, Matuska Márton és Ágoston András írását közlik, valamint Mihályi Katalin összefoglalóját az 1943-as Szárszóról.)

Az irodalmi anyag:

Herceg János: Baleset (148–150) – próza, Lyukasóra, Budapest
 Tolnai Ottó: A pepita téka (151–152) – vers, Forrás, Kecskemét
 Kontra Ferenc: Táncol a hold (153–155) – próza, Kortárs, Budapest
 Tari István: Ballada a vérszomjas békéről (156–157) – vers, Hitel, Budapest
 Gion Nándor: Temetések után (158–166) – próza, Kortárs, Budapest
 Sinkovits Péter: Szellős abroncs (167) – vers, Kalligram, Pozsony

Szórakoztató irodalom:

Agatha Christie: A tökéletes szobalány esete

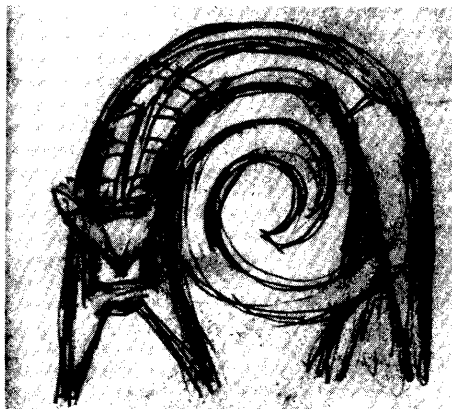
A naptár nem antológia, nem szépirodalmi folyóirat, irodalmi anyagának értékelésekor nem alkalmazhatunk olyan szigorú mércét, mint általában szoktunk az irodalmi művek elemzésekor, némelyik Magyar Szó-naptárt mégis érdemes megőrizni és idővel újra kézbe venni. Elsősorban a Magyar Szó történetével foglalkozó számok adatai tanulságosak (1984, 1989). Irodalmi szempontból az 1990-es, 1992-es (Nobel-díjas írók) és az 1993-as (a Majtényi Mihály díjnyertes novelláit közlő) szám érdemel figyelmet. Viharos politikai események között, ínséges, inflációs években örültünk, hogy egyáltalán megjelenhetett a napilap és a naptár. Kívánjuk, hogy továbbra is kitartson a szerkesztőség és megjelenhessen a Magyar Szó is, a naptár is az elkövetkező években is! Ne kerüljön egyetlen politikai párt hatáskörébe se, maradjon a tárgyilagos tájékoztatás szintjén, naptára pedig továbbra is tartsa meg a szórakoztatás és tudományos ismeretterjesztés célkitűzését! (Szórakoztatni minőségi szövegekkel is lehet!)

A NAPTÁRAK BIBLIOGRÁFIAI ADATAI

1. *A Magyar Szó 1984. évi naptára* / [Szerkesztő bizottság P. Barta Etelka, Engler Lajos, Serer Lenke, Siflis Lajos, Vukovics Géza ; Munkatársak Bogdánfi Sándor, Csordás Árpád, Dujmovics György, Horváth Gábor, Kovács Károly, Krábesz Gréta, G. Miskolczi Zsuzsa, Nagy Gy. József, Osztrogonác Iván, Papp Gábor, Szeles Károly, Valent Zsuzsanna, Varga Tibor, Vörös József ; A fedőlapot Bobán László tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1983] (Újvidék : Forum Nyomda). – 251 p. [36] : ill.; 20 cm
 Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '84*
2. *A Magyar Szó 1985. évi naptára* / [Szerkesztő bizottság: Habram Károly, P. Barta Etelka, Serer Lenke, Siflis Lajos, Vukovics Géza ; Munkatársak Hor-

- váth Gábor, Juhász M. Erzsébet, G. Miskolczi Zsuzsanna, Muhi Béla, Náray Éva, Osztrogonác Iván, Papp Gábor, Pálics Márta, Szavics György ; A fedőlapot Bóbán László tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1984] (Újvidék : Forum Nyomda). – 248 p. [48] : ill.; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '85*
3. *A Magyar Szó 1986. évi naptára* / [Szerkesztő bizottság: Fehér István, G. Miskolczi Zsuzsa, Pálics Márta, P. Barta Etelka, Serer Lenke ; Munkatársak : Engler Lajos (külpolitikai összefoglaló), Friedrich Anna (belpolitikai összefoglaló), Matuska Márton (bűnügyek), Németh Zoltán (idegenforgalom), Osztrogonác Iván (hetipiacok és vásárok), Papp Gábor (humor), Pálics Márta (képes krónika és krimi), P. Barta Etelka (mezőgazdasági blokk), Serer Lenke (unaloműző és fejtörő), Szeles Károly (karikatúra), Varga Tibor (labdarúgó-világbajnokság) ; A fedőlapot Bóbán László tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1985] (Újvidék : Forum Nyomda). – 241 p. [31] : ill.; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '86*
4. *A Magyar Szó 1987. évi naptára* / [Szerkesztő bizottság Bada István, Fehér István, G. Miskolczi Zsuzsa, P. Barta Etelka, Serer Lenke ; A fedőlapot Bóbán László tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1986] (Újvidék : Forum Nyomda). – 240 p. [30] : ill. : 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '87*
A munkatársak jegyzéke nélkül
5. *A Magyar Szó 1988. évi naptára* / [Szerkesztőbizottság: Fehér István, Habram Károly, Piszár József ; A fedőlapot Bobán László tervezte]. – (Újvidék : Magyar Szó, 1987) (Újvidék : Forum Nyomda). – 200 p. [48] : ill.; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '88*
Munkatársak jegyzéke nélkül
6. *A Magyar Szó 1989. évi naptára* / [Szerkesztőbizottság: Fehér István, Habram Károly, Piszár József ; A fedőlapot Bobán László tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1988] (Újvidék : Forum Nyomda). – 264 p. : ill.; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '89*
Munkatársak jegyzéke nélkül
7. *A Magyar Szó 1990. évi naptára* / [Szerkesztőbizottság: Fehér István, Habram Károly, Sebestyén Imre ; A fedőlapot Bobán László tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1989] (Újvidék : Forum Nyomda). – 256 p. : ill.; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '90*
Munkatársak jegyzéke nélkül

8. *A Magyar Szó 1991. évi naptára* / [Szerkesztőbizottság: Fehér István, Piszár József, Sebestyén Imre, Siflis Lajos ; A fedőlapot Szigeti Gabriella tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1990] (Újvidék : Forum Nyomda). – 240 p. : ill. ; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '91*
Munkatársak jegyzéke nélkül
Készült a Magyar Szó komputer rendszerében és a Forum Nyomdában
9. *A Magyar Szó 1992. évi naptára* / [Szerkesztőbizottság Piszár József, Siflis Lajos, Tóth László ; A fedőlapot Csernik Attila tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1991] (Újvidék : Forum Nyomda). – 286 p. : ill. ; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '92*
Munkatársak jegyzéke nélkül
Készült a Magyar Szó komputer rendszerében és a Forum Nyomdában
10. *A Magyar Szó 1993. évi naptára*. – [Újvidék : Magyar Szó, 1992] (Újvidék : Forum LKNYK). – 283 p. [3] : ill. ; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '93*
Impresszum adatok nélkül
11. *A Magyar Szó 1994. évi naptára* / [Szerkesztő Polyvás József ; Szerkesztőbizottság: Friedrich Anna, Polyvás József és Szántó Zoltán ; A fedőlapot Bozsóki László tervezte]. – [Újvidék : Magyar Szó, 1993] (Újvidék : Forum Nyomda). – 277 p. [13] : ill. ; 20 cm
Borítékcím: *Magyar Szó : Naptár '94*
Munkatársak jegyzéke nélkül
Készült a Magyar Szó komputer rendszerében és a Forum Nyomdában
Megjelenését a jugoszláviai SOROS alapítvány tette lehetővé

IN MEMORIAM

REHÁK LÁSZLÓ (1922–1994)

Vajdaság és a vajdasági magyarság egyik legjelentősebb és legnagyobb formátumú háború utáni politikusa távozott Rehák Lászlóval az élők sorából. Még sírjánál állva lehetetlen megnyugtató módon arra felelni, ki volt Rehák László az elmúlt ötven esztendő politikai, társadalmi, szellemi életében, milyen felhangú szerepet játszott sorsunk alakításában, mikor és hogyan befolyásolta életünk menetét. Nem a látható élettörténet állomásai alapján lehet és kell megjelölni helyét fél évszázadnyi történelmünkben, hiszen mindenképpen bizonyos, hogy nagy formátumú egyéniség volt tragikus éggel a feje felett és délibábok játékaival a szeme előtt. Nem ellentmondásos a szó hétköznapi életében, de egymásnak ellentmondó pályaszakaszok sorakoznak életsorsában. Gondolkodásának csomópontjait kell kitapogatni még egy „in memoriam” méretű sors-, eszme- és jellemkép megírásakor is, de a búcsúztató írója, bármennyire is ismerni véli, nem tud feladatának eleget tenni. Rehák László életműve e pillanatban ellenáll a vizsgálódásnak, hiszen a korról is véleményt kell mondani, amelyben tevékenykedett, ennek az értelmezése pedig valójában még meg sem kezdődött: a történelmi nagy számvevőszék még nem mutatta fel a számadását!

Azt hittük sokáig, és ebben a hitben Rehák László munkássága is megerősített bennünket, hogy az illúziók kora kezdődött 1945-ben, az építésé. S az építők között ő is ott volt. Azután a dezillúziók évtizedei köszöntöttek be harcokban, vitákba és csalódásokba sodorva valamennyiünket. Az illúziók nagy tételeinek mondott fel a kor: visszavonta ígéreteit, és amikor Rehák László is körülnézett, s felemelte elvárásainak romjai alól fejét, egy más indulatú világban találta magát, amelynek már nem volt szüksége rá, de amelyet maga Rehák László sem vállalt. Az ellenzéki ember eszmei útján láttuk – kezdetben opponálása még mozgalmi belügy volt –, hogy élete utolsó éveiben a klasszikus ellenzéki polgár magatartását mintázza, és immár a másik parton állva kezdje

gyűjteni ismét az illúziókat. Hites ember volt Rehák László, és az illúziók öt évtizedén át a hit metamorfózisában virágoztak ki, illetve rejtettek, hibernálódtak a kedvező társadalmi körülmények kialakulására várva, egyúttal ezek eljövételén szorgalmasan dolgozva.

De könyveit kell felnyitni, ha nem akarjuk Rehák László emberi-eszmei portréját elrajzolni, nagyítani vagy torzítani. Ez a munka pedig nem az emlékezésre, hanem az elemzésre vár. Az elemző pedig még mindig az emberre emlékezés eleven benyomásainak hatása alatt csak hitbéli credóját idézheti egy idézete segítségével. „Az embernek sem az állam, sem a rendszer, sem a politikai párt nem adhat boldogságot. Az ember csupán önmaga teremtheti meg boldogságát.” Ne zavarjon bennünket, hogy Edvard Kardelj mondatáról van szó, hiszen ezt a mondatot Rehák László klasszikusnak minősítette, s „üzene-tében” hitt, akárcsak abban a célkitűzésben, hogy „az adott történelmi pillanat kínálta lehetőségek szerint teremteni olyan feltételeket, amelyek között az ember minél szabadabb lehet egyéni vonatkozásaiban és tevékenységében . . .” Azt találta meg ebben, ami a mulandót túlnőtte eszmei visszhangjában és megfogalmazójában is!

BORI Imre

ALMÁSI GÁBOR (1911–1994)

1911. június 13-án született a kanizsai községhez tartozó tanyavidéken, Tóthfaluban. Apja kereskedő volt, 1912-től 1914-ig Budapesten éltek. A családfő 1915-ben Galíciában a fronton eltűnt, majd 1920-ban az édesanya is meghalt. A nagyszülők és a nagybácsi nevelték. Zentán faipari tanuló, majd Szabadkán bútortervező volt. Amatőrként kezdett festéssel foglalkozni, Oláh Sándortól tanult, majd Hangya András szabadkai rajztanfolyamára járt. 1948-ban beiratkozott a belgrádi Képzőművészeti Akadémiára, ahol 1952-ben szerzett oklevelet.

Első festményeit és szobrait 1934-ben és 1936-ban (a *Híd* fiatal képzőművészeinek kiállításán) mutatta be. Az országban és külföldön önálló és közös tárlaton több mint száz alkalommal vett részt. 1962-ben Szabadkán volt önálló tárlata, Szegeden 1970-ben a szabadkai és a szegedi művészek első közös kiállításán vett részt. 1974-ben Szegeden önálló tárlatot rendeztek számára, 1975-ben Szabadkán pedig kiállítást 40 év portréiból, majd Újvidék, Belgrád után Bécsben 1981-ben a Vajdaság kultúrája című tárlaton szerepelt munkáival. Legutóbb 1981-ben rendezték meg retrospektív önálló kiállítását 70. születésnapja alkalmából Szabadkán a Városi Múzeumban, és 1994 áprilisában Kanizsán.

Almási Gábor autodidaktaként a mesterektől tanult, majd az egyetemig jutott el. Egész életében hű maradt ahhoz a földhöz, amelynek anyagát, az agyagot használta. E vidék népének jellegzetes figuráit örökölte meg, de számos új irányzat, a megújulás is felfedezhető munkáiban. Küzdelmes életén át az a szívós természet segítette, amellyel az élet csak nagy ritkán ajándékozta meg az embert. Erről művei is tanúskodnak. Alkotásainak széles skálája az erőteljes drámai vonásoktól a spitzwegi humorig terjed. Művészete bizonyosága annak, hogy tájunk milyen tehetséges alkotóval gazdagította az egyetemes magyar szobrászatot. Almási Gábor szobortalan égaljról származik, mint ahogy ön-

életrajzában írja, amelyet a szabadkai Életjel Könyvkiadó adott ki 1981-ben. Ha életútját tekintjük, olykor hihetetlennek tetszik az a végtelen türelem, amely kora ifjúságától kezdve érett koráig, első kis munkáitól kezdve a kiemelkedő művekig jellemezte munkáját. Munkássága az irodalom vonzáskörében állt. A szabadkai Népszínház egyik bemutatójára a hatalmas gipszfigurákat megfeszített munkával készítette el, de szívesen mintázta meg a magyar irodalom és más kultúra nagyjait. Így megalkotta Petőfi, Ady, József Attila, Jovan Jovanović Zmaj és számos zeneszerző mellszobrát is. Egy egész karikatúrasorozat készített vajdasági alkotókról. Nevét maradandóvá tette Szabadkán, Kosztolányi szülővárosában a gimnázium melletti téren Kosztolányi mellszobra, a gimnázium falára pedig az ifjúkori portrét ábrázoló bronz dombormű került 1993 márciusában. Ezenkívül az egyik első köztéri szobor Szabadkán Csáth Géza emlékét idézi. Adán a nagy magyar nyelvész, Szarvas Gábor mellszobra is az ő műve. Almási Gábor alkotásai elősegítették az itt élő magyarság soraiban az irodalmi-nyelvészeti örökség tudatosítását is.

GUBÁS Ágota

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KÖLCSÖNHATÁSOK ÉS KÜLÖNBÖZÉSEK

Szeli István: *A peremkultúra élettana*. Tanulmányok. Forum Könyvkiadó, Újvidék–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993

A magyar–délszláv kulturális, főképp irodalmi kapcsolatok, azon belül pedig a Vajdaság nemzeti kultúráinak egymás mellett élése, kölcsönhatása, szellemi ozmózisa, fejlődésének eltérései érdeklik Szeli Istvánt pályájának kezdete óta. Legújabb kötetébe életművének azt a fontosabbnak ítélt részét válogatta, amelyben ennek az együttélésnek főbb alakulását vizsgálja a történelem különböző szakaszaiban. Az a szándék vezérli, hogy tanulmányaiban kontrasztív módszerrel, azaz az egykorú szerb irodalom eredményeivel szembesítve felvázolja az újabb kori magyar irodalom főbb fejlődésvonalait, rámutasson a két irodalom tipológiai hasonlóságaira, még inkább különbözőseire az utóbbi kétszáz esztendő fejlődésében. Munkáját három nagy időegységben végzi: elsőként a XVIII. század világi-polgári korszakában vizsgálja meg mai műveltségünk gyökereit, közelebbről a felvilágosodás polgári eszmekörének érvényesülését a magyar, illetve a délszláv irodalmakban. Ezt követi a XIX. századi fejlődés vizsgálata, melyet nagyszabású áthasonftásai révén a szellem átáramlásával megvalósuló kiegyenlítődés korszakának tekint, majd a fejlődésrajzot az első világháború óta eltelt több mint hét évtized irodalmi-kulturális azonoságtudatának elemzése zárja. Az a problémakör, melyben az irodalomtörténésznek a kulturális kisajátítás, a nyelvi elhasonulás, az identitás elerőtlenedése fájdalmas megnyilvánulásairól kell számot adnia.

Szeli István vizsgálódásai a madáchi remeklés, *Az ember tragédiája* délszláv áthasonítási terén a legeredményesebbek.

A *Tragédia* szerb, illetve szlovén fordításainak százesztendőös története ugyanis a két nép kölcsönös kulturális érintkezésének leginkább inspiráló vonatkozásait idézi fel – még akkor is, ha e fordítások – mint azt ő nagy szellemi erudícióval és filológiai akribiával kimutatja – nem vitték sikerre Jugoszláviában a madáchi opus ügyét. A *Tragédia* nyolc délszláv fordítása, amelyből négy nyomtatásban is napvilágot látott, eleve felhívja a figyelmet a Közép-, illetve Délkelet-Európában élő népek történelmének arra a szakaszára, amikor a nemzeti határok átjárhatóak, a szellemi javak szabad áramlásai természetes, magától értetődő jelenségek voltak.

Nagy érdeme Szeli vizsgálódásainak, hogy ezt a nyolc fordítást tüzetesen, filológiai és esztétikai „mélyfúrásokkal”, azok történeti hátterére is rávilágítva megvizsgálja, közben pedig fényt villant a két irodalom eltérő karakterére is. A fordítások története nála egyszerűsre, a magyar–déli szláv szellemi kapcsolatok történetévé is válik. A *Tragédia* textusának és a déli szláv áttünetek szövegének gondos összevetéséből és a fordítások történelmi körülményeinek felidézéséből kitűnnek azok az indítékok, amelyek miatt Madách műve nem volt képes meghódítani a déli szláv közönséget. Ő maga sorstragédiának minősíti az alkotás szerb recepciójának történetét – azt az utat, amelynek során félresiklató vagy költőtlen fordítások, felelőtlen és könnyelmű színpadra állítás, egyes fordítások megjelenésének kedvezőtlen időpontja, ráadásul a fordítók többségének irodalmi, világnézeti, sőt politikai kompromittáltsága végzetesen lehetetlenné tette a remekmű érdemi jugoszláviai érvényesülését. E vizsgálódásokat pedig Szeli István akként végzi, hogy a balsikerek ábrázolása ne keltsen az olvasóban depressziót, hanem ellenkezőleg: a vállalkozások ténye, az egymásra figyelés jelenségei nála legalább annyira előtérbe kerülnek, mint a kudarcok, az eredménytelenség bemutatása.

Nagyigényű kezdeményezése a szerzőnek *A felvilágosodás két arca* című tanulmánya is, amelyben a két nép irodalmának XVIII. századi fejlődését hasonlítja össze. Vizsgálódásainak középpontjában – nagyon helyesen – nem az analógiák, hanem a különbözőségek állanak: ezek mutatják meg ugyanis plasztikusan az irodalomtörténeti folyamatok lényegét, idézik elénk azokat a történeti konstellációkat is, amelyeknek közepette a művek megvalósultak. Szeli István összevetései ezúttal is számos finom és lényeglátó észrevétellel szolgálnak, a magyar irodalom egykori fejlődésrajzát illetően azonban megállapításával több ponton vitatkoznom kell. Teljességgel igaz van akkor, amikor megállapítja, hogy a tizenharmadik század utolsó évtizedei mind a magyar, mind a déli szláv történelemben a polgári osztály lassú kibontakozásának, a nyelvi egységesülésnek, a széttagolt, feudális színvonalú műveltség nemzeti szinten való kiegyenlítődének, egyszerűen a polgári nemzet-té válásnak a korszaka. Szépen mutatja be azt a folyamatot, amelyben ez a polgárosuló fejlődés a szerb irodalomban előrehalad. Ugyanakkor azonban véleményünk szerint túl szigorúan ítéli meg e processzus eredményeit a magyar felvilágosodás irodalmában. Nem egészen értjük, miért tartja illúziónak Bessenyei művelődési programját, amikor az – minden nehézségével, ellentmondásosságával együtt is – a magyar nemzeti kultúra, a magyar nemzeti irodalom újjászületését eredményezte; hasonlóképpen azt sem, hogy miért lett volna illúzió Kazinczy harca nyelv- és irodalomújító törekvéseiért, amikor azok úgyszintén nagymértékben mozdították elő a fejlődést. (Zárójelben: vajon miért véli úgy Szeli István, hogy a széphalmi vezér „sorozatos csatavesztések között” vívta küzdelmeit, amikor is a harc sikerrel végződött? A reformkor irodalma, irodalmunk első virágkora jórészt az ő eredményei alapján bontakozott ki.)

Szűkösek és túlzónak tartjuk azokat a megállapításokat is, hogy a magyar felvilágosodást főúri jelleg, az uralkodó nemesi osztályhoz való kötöttség jellemzi, ennél fogva osztályfoglaltságainál fogva a hetvenes–nyolcvanas években nem képes felvirágoztatni egy nemzeti irodalmat, képviselőinek nemzeti programja üres és tartalmatlan, mi több: a magyar felvilágosodás Lipót és Ferenc uralkodása alatt össze is omlik. A magyar nemesség legjobbjai ugyanis ekkor már elindultak a felvilágosult rendiségnek amaz útján, amely utóbb a polgári nemzettudat kialakulásához vezetett. Másrészt a magyar felvilágosodásnak volt egy polgári vonala is, amely a hazai fejlődésben nem kisebb szerepet játszott, mint az említett főúri-nemesi: Csokonai, Fazekas, Batsányi, Kármán, Dayka, Verseghy,

Révai stb. kezdeményezőseit nem lehet kihagyni a magyar felvilágosodás fejlődésvonalából, eszmei karakterének minősítéséből. Nem látjuk be, miért lett volna a magyar felvilágosodás nemzeti programja üres, amikor az kifejezetten a változás, a fejlődés, a feudális műveltség megújításának törekvéseit tűzte maga elé. Ami pedig a magyar felvilágosodás összeomlását illeti: 1790 és 1795 között az áramlat Magyarországon csakugyan megrendül, benne fordulat megy végbe, képviselői nagy vérvesztéséget szenvednek, de maga a szellemiség tovább él és hat. Reprezentánsai kétségkívül belsőbb körökre vonulnak vissza, tevékenységüket számos ellentmondás jellemzi, a politika helyett a nyelv, az ízlés, az érzelmek, a magatartás, az irodalmi műveltség terén reformálnak, de mindezt továbbra is a felvilágosodás jegyében végzik, munkájukkal elő is készítve a későbbi politikai megújulást, utat törve annak. A reformkor nagy ideológiai-politikai teljesítményeit, a magyar liberalizmus felvirágzását a felvilágosodás XVIII. század végi–XIX. század eleji magvető munkája nélkül meg sem lehet érteni.

Ellent kell mondanom Szelei Istvánnak a magyar szentimentalizmus megítélését illetően is. Értékelésében a magyar irodalom ismét pórul jár. Pontosabban: hol méltánytalanul, hol – előbbi állításainak ellentmondva – érdemének megfelelően értékeli szentimentalizmusunk áramlatát. Előbb a következőket írja: „... Ha a magyar irodalomból kiiktatnánk Kármán Fanniját, a szentimentalizmusról csak mint iskoláról, divatról és mulékony emberi magatartásformáról lehetne említést tennünk, aminek inkább előnytelen kispolgári vonásai tűnnek szemünkbe: az édeskés, sokszor már émelyítő hangnem, a természetellenes érzékeny és morbid kedélyvilág, az erőtlen szenvedés és az egyszínű költői tónus, a puhányság és életképtelenség, valamint a pózolás és az elviselhetetlenül finomkodó, valószínűtlenül választékos érintkezési modor.”

Nos, kissé szokatlannak véljük, ha az irodalomtörténész egy áramlat egészét éppen annak legkiválóbbját kiiktatva próbálja minősíteni, másrészt nehezen hisszük el, hogy mindez a negatívum elmondható egy olyan irányzatról, amely – többek között – Csokonai és Kölcsey zsenijét befolyásolta, s amely áthatotta Ányos Pál, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László, Kazinczy, Kisfaludy Sándor költészetét. Amit ők együtt produkáltak, az vajon nem volt több szenvedésnél, életképtelenségnél? Utóbb viszont a tanulmány szerzője érdekes módon beidézzi Sinkó Ervint, aki éppen elentétesen ítéli meg a magyar szentimentalizmust, mint ő: igen határozott állásfoglalásnak minősítve azt a nemesi, „szittyá” Magyarország ellen. Az olvasóra marad a feladat, hogy eldöntse: melyik ítéletet fogadja el a kettő közül. . .

Jóval eredményesebbek és árnyaltabbak Szelei István összehasonlításai a XIX. század második felének irodalmát illetően, melyeket *Herder utóélete* című, ugyancsak nagy terjedelmű tanulmányában tett közzé. Találónan mutatja ki, hogy míg Herder népi öröksége a szerb irodalomban 1850 után is élő, a szerbeknél a tematikai érdeklődés középpontjában továbbra is a népélet, a falu, a paraszti életviszonyok, a kisváros, a kisparosság marad, a magyar irodalomban ugyanakkor megkezdődik a herderi eszmék időszerűtlenné válása.

Teljességgel igaz, hogy 1850 után a magyar népiességből a demokratikus tartalmak elenyésznek, az irodalmi népiesség elvizenyősödik, s azzal is egyetértünk, hogy Világos után a magyarság számára Herder evolúciótana és fejlődéstörténeti-biológiai koncepciója, a történelem egyenes vonalú vagy szakaszos mozgásának az ideája már nem volt tartható. Meggondolkodtatóak Szelei Istvánnak azok a fejtegetései is, amelyek arról szólnak, hogy bár a népi örökség a szerb irodalom szellemébe organikusabban épült be, mint a magyarba, a század második felében már az előbbi irodalomban is megkezdődik a

herderi tanok felülvizsgálata. A fejlődés ott is átlépi az egykor oly termékenyítő, de a modern polgári korszak követelményeinek már meg nem felelő herderi szellemiség határait. Nem kevésbé tanulságos dolgozatában a XX. századi Herder-interpretációk vizsgálata, mely arra vet fényt, hogy a német bölcselő tanításait immár mind a magyar, mind a délszláv népek ideológusai – azok eredeti intencióit kiforgatva – a nacionalizmus alátámasztására, igazolására használták fel. Szeli István állásfoglalásával, a „sérelemi” politika kölcsönös elítélésével csak egyetérteni lehet.

A tanulmánykötet legmélyebb rétege a mába kalauzolja el az olvasót: benne Szeli István a vajdasági magyar irodalom önmeghatározásának problémájával vívódik. Azzal a kérdéssel, hogy a Vajdaság területén élő magyarság magáénak vallhatja-e a magyar helyi irodalmi–művészeti–történelmi örökséget, vagy az csak része egy tágabb, az egész nemzet tulajdonát képező hagyománynak. Szeli több évtizeden át kiérlelt és személyesen is megszenvedett téziseit iránymutató értékűnek tartjuk. Feltétlenül igazat kell adnunk számára abban, hogy a vajdasági nemzetiségi tudat ápolásához biztos alapot nyújt az itt kifejlődött különlegesen magyar s ugyanakkor más nemzeti kultúrák által is befolyásolt művelődés-történelmi-irodalmi hagyománykincs, mint ahogyan abban is, hogy a jugoszláviai magyar irodalomnak a nemzeti mikroközösség talajában kell gyökereznie, egyszersmind meg nem tagadva a közös magyar származás emlékéit, hagyományait. Legfeljebb annyit tennénk ehhez hozzá, hogy a vajdasági magyar irodalomnak nemcsak a magyar irodalom múltjától, de magyarországi jelenétől sem szabad elszakadnia. Nem vitatjuk a szerzőnek azt az alapvető szempontját sem, hogy a nemzeti irodalom fogalmát bővíteni, tágítani kell. Kétségtelen, hogy ma már magyar irodalmak egyidejű fejlődésével kell számolni, így a jugoszláviai magyar irodalom olyan kategória, amelynek egyaránt helye van az egyetemes magyar irodalomban és a jugoszlávban is. A „kettős kötöttség” elve lehet tehát csak kiindulópontja a jugoszláviai magyar irodalom jövőjének.

Szeli István úgy véli – legalábbis 1983-ban úgy vélte –, hogy Jugoszláviában a magyar nemzetiség is „államalkotó” elemmé vált, így megszületett annak az elméleti lehetősége, hogy a magyar nemzetiség Jugoszláviában kultúráját, irodalmát illetően is államalkotó legyen. Ha ezt egelőre csak elrendő vágyképnek látjuk is, az ideálban feltétlenül társai vagyunk Szeli Istvánnak.

FENYŐ István

ISMERŐSÖK AZ ÉLET ORSZÁGÚTJÁRÓL

Kánaáni történetek. Önéletrajzok, vallomások. Közreadja Németh István. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994

Legújabb irodalomtörténelmi összefoglalónk (Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, 1993) külön fejezetben – mint új műfaji jelenséget – tárgyalja a népi önéletrajzírók munkáit. Összesen hat szerzőt említ, kik vagy önálló kötetben (Zabosné Geleta Piroška: *Így zajlott az életem*, 1983), vagy a *Híd*-ban adták közre (Tóth Bubora István, Erős Istvánné Kovács Élet, Morel András, Bálint József, Lajos Mihály) életük történetét. A kötetbe is felvett három utóbbi szerző mellett az önéletrajzírók sorát két újabb névvel (Vass István, Dezső Antal) bővíti a Németh István összeállította és gondozta *Kánaáni történetek*, amely – mint minden őszinte emberi kitárulkozás – nemcsak vonzó

olvasmány, hanem valóságunk egy-egy szeleteként kordokumentum is. Az írások, melyek a terepjáró újságíró (ki legszebb, lírai hangvételő, mélyen emberi riportjait éppen az öregekről írja) és novellista, Németh István lényegében eredeti formájukban, csupán némileg módosítva, „kissé kisimítva” bocsát az olvasók elé, amellettt hogy egy-egy életút őszinte, hiteles bizonyítékai, így együtt a szegényszer-sors e századi alakulásrajzakként állítják elénk, az utókor elé, azokat az embertelenül mostoha körülményeket, melyek között itt emberek, családok éltek, küzdöttek a mindennapi falat megszerzése mellett a városi-polgári életformába emelkedésért. A szociológiai értékű életrajzi valóságokat egységes köteté az az ellentmondás szervezi, amely a kötet címe és az önletrajzok mérhetetlen szegénységről tanuskodó tényanyaga, Bácska, Bánát, Szerémség és Baranya – a „tejjel-mézzel folyó Kánaán” – csodálatos gazdagsága, termékenységé, tápláló ereje és az életrajzírók kivétel nélkül éhezést, nincstelenséget panaszoló élete között feszül.

Egyfelől tehát szomorú dokumentumai ezek az írások vidékünk múltjának, őseink világnak, másfelől pedig a kínkeserves egzisztenciateremtés bizonyítékai is, ahogy a gyakori, nemegyszer évente több alkalommal is történő lakhely- és munkakör-változtatások pontosan, állomásról állomásra követhetően mutatják. Közülük aki – Lajos Mihály – a kelet-bánáti Feodor-tanyáról indult, és többéves s többszöri becsei kitérővel jut el Újvidékig, legelőbb disznópásztor, utána kisbéres, majd cseléd egy zsidó családnál, szobainas a polgármesternél Újvidéken, ugyanott szállodai takarító, ezt követően kifutó egy becsei privát szanatóriumban, ahonnan kőművesnek áll, később szövő- és kötélgyár között ingázik, hogy végül – 34 éves korában! – tanulja ki a sofőrséget, amit élete végéig folytat. Aki viszont – Dezső Antal – bonyolultabb életutat jár meg, annak így alakul a sorsa: a szerémségi Szolnokpusztán született, félig magyar, félig horvát családban, gépész apjának állomáshelyei: Beocsin, Veternik, egy Kiszács és Piros közötti pusztá, majd Okér, itt őt is munkába állítják, szolgál, majd malominas egy sváb malmosnál, utána téglagyári munkás, aztán a vasúthoz kerül pályamunkásnak, innen cselédnek áll, vissza a téglagyárba, ahol immár kitanulja a téglafestést, némi pénzhez jut, lovat, kocsit, ekét vásárol, földet bérel – földműves, aztán sekrestyének áll, közben sirásó is, mikor Újvidékre költöznek az öntödében helyezkedik el modellezőnek, újból sekrestyés, utána pénzbeszedő és hirdetésgyűjtő a *Reggeli Újságnál*, innen bírósági kézbesítőnek áll, hogy végül a *Magyar Szó* kliséátroasaként érje meg a nyugdíjaztatást. De talán mindegyiküknél több kitérővel alakul Vass István életútja. Verbászon született, a világháború kitérésekor a család Kishegyesre költözik, őt kiadják Doroszlóra gyermektelen rokonokhoz, ahonnan rövid jólét után távoznia kell, visszakerül a nyomorba. El sem végzi az első osztályt, kanásznak adják a hegyesi határba, itt több gazdát vált, utána Pacserra, majd a csónoplyai határba kerül, innen egy kerényi szállásra szegődik, majd visszakerül Hegyesre, onnak Szekicsre. Megnősül. Kubikol. Egy mileševői tanyán szolgál. Innen visszamegy Szekicsre, majd a külai határba szegődik. Baka. Leszerelés után Dreára költöznek, ahonnan a szenttamási határba szegődik komenciós béresnek. Behívják katonának, a családot beköltözteti Hegyesre, ő is ide jön vissza, a kendergyárban kap munkát, s mikor éjjeli váltásban dolgozik, nappal alkalmi munkát vállal (kaszál, csépel). A hegyesi gyárból átkerül a szenttamásiba, itt felmondást kap, béresnek szegődik, majd visszakerül a hegyesi kendergyárba. Harminchárom éves, amikor útkaparói állást kap, közben esti iskolába jár, a földreform után szövetkezetet alapít, s ezért felmondja az útkaparói állást. Harminchat éves, mikor Adára küldik a mezőgazdasági iskolába. Nemsokára, mert a legnagyobb gyerek már Újvidéken

jár iskolába, a család is ide költözik. Ő a betongyárban, a „trancportban”, ki- és berakodómunkás, aztán a vagonok és uszályok mellől a gyár vezetősége egy cseneji tanyára helyezi kertésznek, innen a szövetkezetbe jószággondozónak, majd tiltakozásul a „piszkosságok” ellen, visszaköltözik Hegyesre, megtakarított pénzéből házat vesz, ezt családi okokból kénytelen eladni, törleszti a fia adósságait, a maradék pénzből vesz egy kisebb házat Lovénacon . . .

Szinte követhetetlenül zezzugos életutak, ám – sajnos – nem egyedülállóak, hanem általánosak, mindennapiak, gyakoriak, fölöttébb jellemzőek, éppen úgy, mint az a nagy-nagy, kibogozhatatlan nemzeti keveredés (magyar–tót–horvát–sváb–szerb–lengyel . . . ősök, kapcsolatok), amely majd minden családra sajátos, s éppen úgy, mint az életutak egy-egy szakaszában törvényszerűen bekövetkező idegösszeroppanás – ki bírja ép ésszel elviselni a témérdek gondot, a végenincs létbizonytalanságot! –, és ahogyan a cél is közös, jellemző: kilábalni a mérhetetlen szegénységből, emberként, emberi módon élni. Végre. Egyszer.

Önmagukban és általánosságukban egyaránt hiteles embersorsok rajzolódnak elénk a „kánaáni” történetekben, melyek azonban nemcsak kordokumentumként jelentősek, értékesek, hanem olykor, egy-egy részletben, emlékepeződőben utánozhatatlan, igazi irodalom, s nem csupán a történések kiválasztását, megragadását, hanem megformálását illetően is. Bizonyításként három példát említenék a felszikkázó igaz irodalmi minőségre, azokat, melyek kitörölhetetlenül bennem maradtak.

A kórházban halálos betegen fekvő édesapjához tizenöt kilométert gyalogoló alig tízéves kigyerekkorát idézi egyikük: „Ültem ott mellette, beszélgettünk sok mindenről, miközben édesapám állandóan a kezemet nézte, azt a rossz kezemet, mert állandóan attól félt, hogy mi lesz belőlem ilyen kacsksa kézzel, megkérdezte, most mi lesz belőled, kisfiam, mert most már én meghalok, és kért egy cigarettát, rágyújtott, szembe volt vele a falon egy óra, most azt nézte, és csak szívta, szívta azt a cigarettát, egyik szippantást a másik után, rászóltam, megkérdeztem tőle, de inkább rászóltam, mert nem bírtam már ki, tata, mért sietsz annyira avval a cigarettával, erre ő csak annyit mondott: tudod, fiam, nekem el köll menni.” Ennél szikárabb keresetlenséggel szólalnak meg, egy másik önéletrajzban, azok a sorok, amikor a mesélő felesége szüléseire emlékezik. Például így: „. . . csodálkozva veszem észre, hogy eltűnt a hasa, kérdem, mi történt, mondja is rögtön. Amikor észrevette, hogy itt az ideje, a kigyerekeket bezárta a konyhaszobába, ő meg bement a nagyszobába, magára zárta az ajtót, és megszülte a kislányt. Ahogy megszülte és rendbe tette, kijött megetetni a malacokat. Ekkor értem én haza.”

A példák legszebbike pedig: „A tanya, ami ki volt jelölve számunkra, a Római sáncok tájkéán volt, úgy másfél kilométerre a nemzetközi úttól. Ez az út földes volt, sáros is, a teherautó nem tudott rajta bemenni, nem volt mit tennünk, lerakodtunk a nemzetközi út mellett, az árok szélére, leraktuk a vagyonunkat, a két kismalacot, az egy kecskét, a tizennégy tyúkot, a kutyát, a három macskát, a hat gyereket, és mi ketten, szóval elég szépen voltunk. És ott várakoztunk az út mellett, majd csak jön valaki, lovas kocsi, de bizony csak másnap reggel jelent meg egy. Így töltöttük az éjszakát. Amikor készek voltunk a lepakolással, tódult hazafelé a piacozó nép Újvidékről, csak bámultak bennünket, hogy miféle népek lehetünk, én meg elkeseredésemben fölállítottam a tölcseres gramofonomat egy kerékvető köre, föl tettem rá egy lemezt, beindítottam, hogy hadd szóljon, a hazafelé piacozók meg csak bámultak bennünket.”

Ismerős, ugye? Mintha *Az országúton* képsorai közül ragadták volna ki Fellini mester egyszerre földszagú sültrealista és álomszerű szürrealista remekművéből, amely húsz tételben idézi fel az élet országútjának epizódjait.

A *Kánaáni történetek* ugyanazon az országúton haladnak, múltunkból a jelen felé. Egyszerűen, őszintén, keresetlenül – művészi csillogással.

GEROLD László

MODERN MESÉK

Jódal Rózsa: *Jégvirágerdőben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

A népmesékben – így szól az egyik legelterjedtebb elmélet – a szegény ember vágya, sorsának megváltoztatására irányuló törekvése jut kifejezésre, hisz a mesehősök – pl. a legkisebb királyfi – mindenkor az „alávetettek” érdekeinek, elképzeléseinek szereznek érvényt, ésszel, bátorsággal teremtenek maguknak rangot, gazdagságot.

A mai műmesék legtöbbször urbánus környezetbe, a modern ember és az új korú technika világába kalauzolnak el bennünket, mégis megőriztek – ha alig kitapintható körvonalaiban is – bizonyos jellemzőket a népmesék felépítéséből. A küzdelemben magányos, természetszerűen jó és igaz ember áll szemben ezekben a mesékben is az elidegenült többséget, hatalmat, sokszor rosszat képviselő erőkkal, s találcónyságával, kitarásával vagy a szeretet erejével győzi le azokat. Jódal Rózsa meséi is ilyenek, e mintának felelnek meg. Szereplői kisgyermekek, akik a gondolkodás csak általuk ismert logikája szerint élik át a világ történéseit, s ezzel szemben többnyire értetlenül áll a más mechanizmusú felnőtt-társadalom.

A *Jégvirágerdőben* darabjait szabályos novellaként indítja az író, hogy aztán a mesei kíváncsiságbresztő részletezés, fokozás állomásait végigjárva egy hirtelen fordulattal a gyermeki képzelet panoptikumába lendítse az olvasót. Ami valójában mesei történések Jódal Rózsa alkotásaiban, az csak ez, s ezen a szinten, a képzelet tartományaiban valósul meg. Jódal Rózsa igazából nem gondol ki és nem ír le valótlanságokat, csak az óvodásiskolás gyerek furcsa vágyait, elképzeléseit, ábrándjait jeleníti meg, teszi „képivé” előttünk. Gyerekhősei ugyanis a képzelet színeivel teszik tarkává, érdekessé az egyébként elszürkült, olykor végtelen sivárságú hétköznapiakat. Eredeti, különös, csodás élményekre vágnak: szolgálatkész varázslók érkezétre, akik megjavítják az óvoda tönkrement játékeit (*Antanténusz*), olyan porszívóra, mely minden útjába eső dolgot felszippan, beleértve az V. b osztály megrovóit is (*A megvadult porszívó*), csodás labdára, melynek segítségével végre sikeresen vehetnek részt a gyermekjátékokban (*Kengu, a varázslabda*), varázsiskolára, ahol szívélyesen fogadják az egyszerre kíváncsi és szorongó nebulót (*Varázsiskola*), különös hajóra, mellyel akár a sugárút is „behajózható” (*A Viktória fedélzetén*); s mindekelőtől szülői-testvéri szeretetnek, őszinte barátságának vannak híján elgépiesedett világunkban.

Nem hiányoznak ezekből a mesékből az ún. varázsszerekvizitumok sem, csak itt most a modern technika eszközei bírnak különös erővel: porszívó, szemüveg, lift stb. Ugyanakkor gyermekjátékok: babák, mackók, labdák, táskák „személyesülnek meg”, kapnak emberi tulajdonságot. Az agyonhajszolt lift egyszerűen kereket old „hajszolóival”, a bérház

kis lakóival együtt (*A szökevény lift*); a kengurulabda jó jegyek fejében győzelemhez segíti Marcsit a B/4-es és a B/5-ös toronyház gyerekei szervezte versenyben (*Kengu, a varázslabda*); *A dzsungel könyvének* hősei meglevenülnek Ferkó szobájában, hogy segítsenek olvasónaplót írni a lustaságát megbánt kisfiúnak (*Titokzatos látogatók*); az óvodások készítette piros sörényű lovak, melyeket nőnap ajándéknak szántak, a hóvihár ellenére is útra kelnek, és megkeresik gazdájukat (*Piros sörényű lovak*); a csokoládészínű táska pedig szándékosan lebukfencezik a kirakatból, hogy a kisfiú leározott áruként megvehesse (*A kisfiú és a csokoládészínű táska*) stb.

A meseíráshoz Jódal Rózsa kifejezett didaktikus céllal fog. Történeteivel tükröt tart a gyermekek elé. Szerepváltozatokat, viselkedésmintákat mutat be és értékel, tanácsokat, utalásokat, figyelmeztetéseket rejt el bennük, a gyermekeket foglalkoztató kérdésekre válaszol meséiben. Így például a kötetnyitó mese, *A búvós szemüveg* arra okítja befogadót, hogy a tényeket (pl. saját magatartásunkat, jellemünket) nem szabad megszeépíteni, a valóságosnál kedvezőbb színben mutatni be, mint ahogy a mesebeli Ferkó és Anti tette a nagyanyjuknak írott levelekben, mert – az ő példájuk is mutatja – az igazság előbb-utóbb kiderül. Ez az okító szándék szinte valamennyi mese fő szervező eleme, s amennyire érthető jelenléte, olykor épp annyira le is rontja a mese hatását és értékét. Sokszor egyszerűen „kilóg a lóláb”, a rejtett üzenet helyett az írónd egyszerűen tálalja olvasóinak a tanulságot, megfélekedve a mese varázsáról, a művészi elbeszélő szövegek szekunder jelentésrétegeiről. „Látod, látod! Mondtam, ugye, hogy jóból is megárt a sok?!” – hangzik pl. a közhelyszerű figyelmeztetés a *Rea a gumiállatok birodalmában* című mesében.

Még két momentum kifogásolható Jódal mesealkító módszerében. Az egyik, hogy meséi szinte kivétel nélkül ugyanazon – a korábbiakban már elemzett – minta szerint épülnek fel, ami a sablonszerűség jegyét nyomja a szövegekre. A másik kifogásunk, hogy gyakran nem eléggé fegyelmezett a mesebonyolításban, a kíváncsiság- és érdekességfokozó felsorolással nem teljesíti ki a mese záró, a képzelet birodalmába vezető szakaszát, hanem egy túlelmetlen fordulattal véget vet a történetnek. Mennyivel komplettebb mese lett volna pl. *A Viktória fedélzetén*, ha még több érdekes momentum beiktatásával a csúcspontig fokozza a sugárúti hajókézárás történetét, vagy ha a *Rea a gumiállatok birodalmában* c. mese hőse valóban megküzd a gumiállatokkal, és a mesélő nem húzza vissza a történetet a valóságba a „csak elszédültél” magyarázattal. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a gyermeki gondolkodás, cselekedetek és beszéd élethű ábrázolásával Jódal igazán eredeti derűt, humort kölcsönöz írásainak.

Jó érzékkel jelölte ki címadó írásnak a *Jégvirágerdőben* című mesét, mely messze túlmutat didaktikus célzatain, több réteget és összefüggést veti fel a jelentéstartalmaknak. Igen érzékletes képekkel mutatja be jelenkorunk „eljegesedettségét”, ugyanakkor gyermekhőse a szülőért való áldozatvállalás gesztusával a felnőtté válás egyszerre felemelő és keserű élményét éli át.

Amíg Jódal Rózsa meséit olvastam, mindegyre felvetődött bennem a kérdés, mi az a plusz, amit a mesék nyújthatnak a gyermekolvasónak a filmmel, a televízióval, a modern világ eszközeivel szemben. S úgy gondolom, hogy ha mást nem is, de legalább azt a tudást, hogy a világ nemcsak szabály, nemcsak technika, hanem a szellemi dolgok, a képzelet, az absztrakció birodalma is.

S Z Í N H Á Z

KÖZJÁTÉK VICHYBEN

Az író életrajzából tudjuk, a *Közjáték Vichyben* című drámáját Arthur Miller 1964-ben a frankfurti náci-per hatására írja. Ennek megfelelően műve, melynek történelmi ideje Franciaország német megszállása, tárgya pedig Vichyben, de lehetne bárhol másutt, történt, történhetett, zsidófogdosás, a második világháborúban elkövetett német bűnökről, eszteleniségekről szól. Csakhogy, mondhatnánk joggal, húsz évvel a háború befejezése után mi értelme írni a náciizmusról. Ezt Miller is tudja, ő nem a náciizmusról, hanem a mindenkori fasizmusról ír, a fasizmusról általában. Így kell ma is olvasni, nézni a nagy Miller-drámák (*Az ügynök halála, A salemi boszorkányok, Pillantás a hídról, Alku, Bűnbeesés után*) árnyékában meghúzódó egy felvonásnyi remekművet, amely – sajnos – manapság ismét időszerűvé vált Európa nagy részében, kivált pedig nálunk, a mi térségünkben, ahol a fasizmus legújabb változatai ütik fel fejüket, ahol nemzeti eszmék nevét éled újra a legsúlyosabb embertelenség, a mások megbélyegzése, életének veszélyeztetése, mások kiközösítése, elűzése, sőt meggyilkolása, csak azért, mert mások. Kitérőelhetetlenül belénk vésődik a darab egyik kérdése – amely így hangzik – „ahhoz, hogy szeressétek a hazátokat, miért kell gyűlölni a többieket?”. A Miller-dráma mostani előadásának ez lehet – itt és most – az egyik kulcsmondata. Ennek a kérdésnek a függvényében kell, lehet ma – különösen itt, nálunk, ahol a nemzeti indulatok a fasizmus visszatérésével fenyegetnek – olvasni, nézni, színpadra vinni a *Közjáték Vichyben* című drámazöveget. Sajnos, ma is drámaként élhetjük át a fél évszázaddal ezelőtti eseményeket. S élhetjük is, mert a mondandó időszerűsége mellett, az író nem tandrámá általánosítását, nem drámai értekezés elvontságát választja, hanem egyedi esetek, néhány kislembert drámáját felvillantva szól egy örök emberi kérdésről – az embertelenségről.

A *Közjáték Vichyben* nem az emberiségről, nem a társadalom egészéről szól, mint tárgya és szándéka szerint gondolhatnánk, hanem csupán látomásait vászonra vivő, ideg-beteg festőről (a pécsi előadásban Rázga Miklós), önmagával eltelt, s önmagát egy igazi drámai helyzetben mégsem vállaló színészről (Kiss Jenő), osztályharcos szemléletű elektroműszerészről (Pilinczes József), pénze segítségével menekülő kereskedőről (Barkó György), kolduló, üstfoltozó cigányról (Kovács Dénes), sorsát szótlanul vállaló tollas öreg zsidóról (Bors Ferenc), fiúról, aki anyja gyűrűjét akarja elzalogosítani, hogy megélhesse (Radó Péter), alázatos pincérről (N. Szabó Sándor), aki előző nap még kávé és szemlélet szolgált fel azoknak, akik most a hóhérai, a gyávaság és segítőszándék között őrlődő kávéház-tulajdonosról (Szivler János), a hol kitűnő logikával érvelő, hol pedig esztelen megoldásoktól sem visszariadó pszichiáterről (Újvári Zoltán) és vele együtt a közjáték főszereplőjévé váló osztrák báróról (Balikó Tamás), aki a kulturálatlanságtól undortól eljut a magát másokért feláldozó nemes gesztusig, meg a másik oldalon állókról, németekről és franciákról, tisztokról, nyomozókról, köztük a német őrnagyról (Németh János), aki előbb jóérzéssel próbál tiltakozni a fajiság jegyében történő náci örülések ellen, hogy végül ő is éppen olyan engedelmes végrehajtója legyen ennek, mint az egyetemen képzett zsidószemlélsz (Krum Ádám), vagy a német szolgálatba állt francia tisztet.

Általuk – a náci megszállás alatti Vichyről, s rólunk, az ezredvég újfasizmusának kiszolgáltatottjairól szól ez a dráma, szól a pécsi Nemzeti Színház Csiszár Imre rendezésében látott kiváló kollektív munkáról, csapatjátékról tanúskodó, néhány remek alakítással (Ba-

likó Tamás, Újvári Zoltán, Radó Péter, N. Szabó Sándor, Szivler József) dicsekedő, lebilincselő drámaisággal készült, nemegy tökéletes miniatűrjelenetből felépített előadás, amely nemcsak arra figyelmeztet, hová vezet a romboló fanatizmus, hanem a vele szembeni emberi magatartásformák megannyi változatát, árnyalatát is – mintegy okulásul – felmutatja.

Jó előadás, mert jó színház – annyira jó, hogy az előadás utolsó perceiben bekövetkezett malőr (a díszletajtó beragadt, nem nyílt ki!) sem zökkentette ki sem a színészeket, sem a nézőket –, és mert hiteles emberi valóság a Miller-dráma a pécsi Nemzeti Színház színrevitelében.

G. L.

A RÉGI BITEF ÚJ ENERGIÁI

Lehetetlen megállapítani, hogy a szerbek számára miért Nušić és Sterija az egyedüli írók, miért kizárólag ők jelentik a szerb színházat, mint ahogy az is rejtély marad, hogy politikánk miért majmolja a színházat és vice versa. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy e két kérdés igen szoros ok-okozati, mondhatnánk, rokon kapcsolatban áll egymással, és hogy ebből a képtelen helyzetből eddig mindig több hasznot húztak a profi politikusok, mintsem azok, akik akárcsak a színházlátogatás erejéig is, a színházzal foglalkoztak. Hogyan is lehetne másképp megmagyarázni azt a tényt, hogy immáron huszonnyolc esztendeje minden egyes BITEF után ünnepélyesen megnyílik egy újabb kis front (a harcos gének nem válnak vízzé!), amely révén egyes mihaszna ráérők, a „félcedulások”, ahogy a nép nevezi őket, kitartóan azzal „etetik” a BITEF-et, hogy joga van a másságra, az alternatívákra, az információk szabad áramlására, hogy joga van elosztatni a sötétséget, szétrombolni a fejekben rejlő legrosszabb és legkonokabb embargót. Szankciókkal vagy anélkül, évek óta ugyanaz a mese.

Mindenesetre az ENSZ-szankciók megléte mellett is (amelyeket hivatalosan éppen a fesztivál vége felé függesztettek fel), a BITEF az idén végre emlékeztetett régi önmagára, arra, ami hajdan, kezdetekor volt, s nemcsak a külföldi trüppök számát illetően – amelyek úgy döntöttek, mégiscsak eljönnek hozzánk –, hanem az itt bemutatott színvonal tekintetében is.

Az idei jugoszláv szelekció, mint talán eddig soha, igen precíz kritériumok szerint állt össze. Ez a feltétel pedig az volt, hogy az egyes darabok hogyan polemizálnak valóságunkkal, azaz a háborúval. És ez a módszer igen hatásosnak bizonyult. Karl Kraus és Nenad Prokić *Az emberiség utolsó napjai* darabjának bemutatója Gorčin Stojanović rendezésében, a Jugoszláv Drámai Színház előadásában volt az egyedüli, mondhatnánk, polgári előadás az idei BITEF-en, de a polgári, vizuális megformálás csak keretet nyújtott ahhoz, hogy ugyanez a színház a fent említett szerzők és a színészek révén arcul csapja ugyanazt a polgárságot, s a darab epilógusában kimondja azt, amit mindeddig elhallgattunk: bűnösök vagyunk, Szarajevóért, Vukováért, Gorazdéért . . . Sajnos, úgy tűnik, Belgrád nem fogja túlzottan kedvelni ezt az előadást. Másrészt ugyanez a Belgrád könnyeit hullatta Dušan Jovanović *Antigonéjában*, amelyet Ljubiša Ristić rendezésében a Szabadkai Népszínház előadásában láthatott. Noha Ristić kénye-kedve szerint átszabta, átírta Jovanović klasszikus apokrifjét, noha a darab helyszínét erőnek erejével Szarajevóba tette, s noha szembetűnő, hogy a rendelkezésére álló színészgárda már ugyancsak megcsappant, s eb-

ből adódóan az előadásban „mindenki játszott, akinek nem indult a vonata”, mégis Ristić megmaradt a ritmus és a patetika nagymesterének, s ezzel feledtetni tudja projektumainak minden fogyatékoságát. Ristić tökéletesen tisztában van azzal, hogy a színház lényege a katarzis, s ezáltal képes közönségét is megajándékozni ezzel az élménnyel.

Ami a hazai felhozatalt összekapcsolta a világ „maradék” részével, az az AIOWA, ez a furcsa, zentai bázisú, de alapjában véve állandó tartózkodási hely nélküli csoport. Néhány évvel ezelőtt éppen ez a csoport képezte a Szabadkai Népszínház magvát. A csoport ebben az évben önállóan lépett színre, még hozzá két darabbal is. Az első, az *Amnesia*, klasszikus AIOWA-olvasat, metafizikus, furcsa, hermetikus, mint amit annak idején Lalić István vagy Urbán András rendezései is sugalltak. A másik, az *Idemo u boj*, sajtáságos happening, amelyben a benne szereplő tíz színész a közönséggel együtt a „harcokból” a művészetbe dezertál. A kisszámú közönség, amely úgy döntött, ott marad a második előadáson is, alig vagy egyáltalán nem tudta rászanni magát arra, hogy ebben az akcióban csatlakozzon a színészekhez, hiszen az alternatíva mindig, s kiváltképp itt és most veszélyes, érthetetlen és gyanús dolog volt.

Am holmi iratlan törvények szerint a BITEF-ek immáron hagyományosan a legkisebb hatást színházi alkotóinkra, kritikusainkra és közönségünkre gyakorolják. Holtbiztos viszont, hogy egy másfajta közönség, a tinédzserek számottevő része, az AIOWA kortársai, a náluk kicsit idősebbek és picit fiatalabbak, a rockhangversenyek és diszkóklubok látogatói számára – akiket az idej produkciók a leginkább érintettek – egy életre szóló élményt jelentenek ezek az előadások. A Knez Mihajlovan néhány ezer lelkes iskolás futkosott, és kíváncsian méregette, tapogatta a marseille-i trupp, a Générík Vapeur kékre festett, kék hajú szereplőit, hogy miután az előadás véget ért, hosszasan fussanak a fiúkat elszállító teherautó után. Ha a *Bivouack*al tudták volna megnyitni a BITEF-et (de nem lehetett, mert csak a fesztivál végére értek ide), bizonyára másmilyen lett volna a közönség összetétele, mi több, az egyes előadások fogadtatása is. Így a zsűri se (amely egyébként összetételét és korát tekintve is „BITEF-es” volt), nem volt biztos abban, miről is van szó, színházról vagy színházi túlkapásról, amely kifogástalan fizikai felkészültséget, kondíciót, jó könyököket és a menekülés képességét követelte meg a közönségtől.

A szóban forgó ifjú közönség másik ezres csoportja néhány egymást követő esten át ott lógott a Partizan kosárlabdapályáját körülvevő falon. Itt, a pályán tartotta ugyanis mindkét előadását a barcelonai Companya Semola Teatre, s amellet hogy a fiatalok ingeny figyelhették az előadást, élték a maguk párhuzamos valóságát, szenvedélyesen, ugyanakkor bájosan szurkoltak, mint a meccseken. A katalánok, akiknek poétikájában felismerhető a buñueli bizonytalanság csakúgy, mint a Dali-féle fantázia, az almodovari humor, nem véletlenül nyerték el a Mira Trailović Grand Prix-t (az *In Concert* című előadásukért), a *Politika* rendezői díját (Joan Grau), s nem véletlenül kapták a legtöbb közönségzavazatot (a *Hibrid* című előadásukért) sem. A közönség hasonlóképpen reagált ezúttal a tašmajdani stadion feletti biliárdcsarnokban a münsteri Titanick Theater *Titanic* című színházi spektakulúrára is (ugyancsak Grand Prix-t kapott).

A Száva torkolatánál pedig, ugyanennek a generációnak valamivel kisebb számú, főként párokra szakadó és a bokrok sűrűjében meghúzódó képviselőit érték tetten a sidneyi Stalker Stilt Theatre *Angels ex Machina* című előadásának (különdíj), reflektorai, s ők akarva akaratlanul is, láss csodát, éppen a férfi–nő kapcsolatot tárgyaló varázslat részeseivé váltak. Amivel Stalkerék megigéznak, az egyrészt a gólyalábakon véghezvitt, mindig tökéletes koreográfia, amely esetükben nem kellékként, hanem a színész-játékos testének

természetes velejárájaként egy mindenki számára hozzáférhető, filozófiailag megalapozott történet elmesélésére szolgál, másrészt a megújulási képességük, hiszen tavaly egy merőben más jellegű előadással a *Toycart*-tal mutatkoztak be.

A teljes képhez hozzátartozik az a fölöttébb töredékes információ a magyarországi színházi mozgólódásokról, amelyet a budapesti Sofa Trio a *Titanic és én* produkciója sejtetett. Ez a csoport – amelyet egy fölöttébb furcsa kelet-európai clown vezet, aki egyben varázslatos rendező, koreográfus, pantomimes és táncos is, s akit Rokás Lászlónak hívnak –, csak része a kortárs magyar színházban jelentkező erős, nem irodalmi áramlatnak, amely előtt franciaországi és európai sikerek sorozatával néhány évvel ezelőtt Nagy József tárta szélesre a kapukat. Rokás *Titanic*-ja voltaképpen „privát” *Titanic*, az ember apró-cseprő személyes katasztrófáinak, szerelmi hajótöréseinek kivetítése az általános sikkjára. Magyarország nincs a világ végén, ezért nagy kár, hogy az ilyen jellegű színházról nincs több információnk – a vendégszereplések talán felbátorítanák, segítenék az itteni színházi alkotókat abban, hogy megszabaduljanak a klasszikus irodalmi színház terhéől.

Vitathatatlan, hogy az említett zsűrinek volt érzéke ehhez a másfajta színházi gondolkodáshoz. Mindhárom esetben a nem irodalmi, ambientális színház, a kép, az illúziók és az emóciók színháza mellett döntött. Ennek a jó szándékú kizárólagosságnak megvan a maga miértje, rámutat színházművészetünk ilyen jellegű mulasztásaira, ugyanakkor megvan a hátránya is. Így ugyanis „a klasszikusok új olvasata”, amelyet a görög Attis Teatro *Perzsák* című előadásában Teodorosz Terzopolosz rendezésében láthattunk, igazságtalanul maradt ki a díjakért folytatott versenyből. Igazságtalanul azért, mert a *Perzsák* a századvég irodalmi színházának valóságos gyöngyszeme. Szimultán fordítás nélkül játszották, nem azért, mintha a közönségtől elvárták volna, hogy betéve tudja Aiszkhülosz szövegét, hanem mert a szöveg nem volt elsődleges fontosságú, inkább csak egy törekeny, minimalista rendezés, valamint egy ihletett, erőteljes, fegyelmezett színészi játék és mozgás partitúrájaként létezett, s amelynek egységes kiindulópontja a mitikushoz való érzelmi visszatérés volt.

Visszatérve az elején említettekhez, ennek az írásnak nem célja, hogy megvédje a legrégibb és legismertebb európai színházi fesztiválok egyikét, azt az intézményt, amely évtizedeken keresztül végezte a szakma és a közönség „továbbképzését”, és nemcsak az egykori Jugoszlávia területén; mert ez legalább olyan botor dolog lenne, mint támadni. A színház mindig is incidentális és dinamikus jelenség volt, így hát hatása is mindig ott bukkan fel, ahol a legkevésbé várható. Ahogy a hatvanas évek amerikai avantgárdja, amely mint a neve is mondja, amerikai földről került ide, de éppen az európai színházakra volt legnagyobb hatással, úgy a BIITEF is a belgrádi pasalikon kívüli színház tudat formálására hatott leginkább – kézenfekvő példákat erre a valamikori Jugoszlávia legészakibb és legdélebbi köztársaságának színházai kínálnak, valamint a szarajevói, zágrábi, pazovai, zentai . . . szörványjelenségek. Ha valaki valaha is emlékművet állít Jovan Ćirilovnak, akkor az bizonyára előbb lesz Craiovában, Kaposvárott vagy Athénban, mintsem a „lát-noki” Belgrádban.

Világos, hogy a fentebb említett, véletlenül közönséggé lett, ám azután annál lelkesebbé váló fiataloknak csak elenyésző hányadából válik rendszeres, némi professzionális deformációval megáldott vagy megvert néző. Ebből a pár ezerből is csak egy, jobbik esetben kettő dönt majd úgy, hogy hivatásosan foglalkozik színházzal. De egyetlen pillanatban sem tagadhatják le majd a tényt, hogy egy nagyon is sajtóságos momentumban a színházi események részeseivé, alanyaivá váltak, mint ahogy a színház is, ha csak egészen rövid

időre is, belopózott a magánéletükbe. Ez pedig egy mérhetetlenül fontos, egzisztenciálisan értékes tény, különösen ezekben az időkben, amikor a primitív politikai tudat s a hozzá hasonló techno-folk kultúra szüntelen támadásai révén magánéletünk minden formája veszélyben van, ha ugyan még nem semmisült meg.

NÁRAY Éva fordítása

Dubravka KNEŽEVIĆ

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

SEPREGETNI VOLNA JÓ . . .

13. Forma – Modern Művészetek Képtára, Újvidék

Három évtizedes fennállását ünnepli a Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesülete. Hagyományos, Forma című, korábban kétévenként, majd a körülmények folytán mind rendszertelenebb időközönként jelentkező kiállításukat is ezúttal a jubileum jegyében rendezték meg. Csakhogy ez a Forma ünnepi jellegén túl másban is eltér az előzőktől. Azelőtt e kiállításokat körüljárva kritikusan, művészetpártolóban, alkalmi betérőben azonos óhaj fogalmazódott meg: hogy az ott kiállított ötletek mielőbb helyükre kerüljenek, befogadó közegre leljenek. Persze, a valóság már akkoriban is másként festett. Az iparművészet és a design helyi remekei a legritkább esetben válhattak közkinccsé. A kiállítótermen kívül mindig is az igénytelenség és az iparművészet nélküli ipar, a formatervezés nélküli forma volt a nagyobb úr. A fáziseltolódás szembetűnő volt. Mára azonban, legalábbis a jelenlegi Forma ezt sugallja, ez az eltérés megszűnt. Úgy tűnik, a jelenlegi viszonyok közepette az iparművészet, a design és a köznapok fantáziátlan valósága egyezséget kötött. Csakhogy nem a művészet jutott el a kiállítótermen túlra. Az utca sáta be. Ajtóstul. Ennek eredményeképp a szóban forgó tárlat s vele együtt iparművészeti kínálatunk jelenlegi struktúrája is elképesztően hasonlít egy jól vezetett mindenesbölt kínálatához. Az idevezető okok boncolgatása nem jelen írás feladata. Tény azonban, hogy míg a korábbi Formákra csak szigorú, szakmai zsűri által kiválasztott alkotások juthattak el, addig ezúttal minden egyesületi tag, aki nem volt rest kitölteni a jelentkezési lapot, (kiállító)teret kaphatott. A kiállítás rendezőin múlt tehát, hogy jó vagy nagy kiállítást akarnak. Ők nagyot akartak. Ilyen döntésük azonban egyrészt fakítja annak az egyesületnek a hírnevét, amely nemzetközi hírű művészeket is a tagjainak mondhat, másrészt jellegtelen seregszemlévé züllesztí le azt a rendezvényt, amely korábban a szakma legmagasabb szintű teljesítményeinek bemutatója volt. Ennyit a rendezésről.

Most a felhozatalt látva elmélázhatunk azon, hogy egyes korábban művészi mesterségek hogyan sülyednek le a barkácsolás szintjére, az olcsó hatásvadászatot szolgálva, megtévesztve nemcsak a nézőt, hanem sokszor a szakembert is. Pedig ha alaposabban körül-nézünk, kiderül, vannak még jó, új ötleteink. Ha nem is hegemagasságúak, hát arasznyiak. Ha hem is sokkolnak, de legalább dörzsölnek, mint a keményített vászon.

Vannak grafikai formatervezőink (még mindig), plakátművészeink, akik anyanyelvi szinten beszélnek az új formanyelvet. Uracs Róbert, vagy Lazo Satmari plakátjait bárhol szívesen látná(n)k. Mint ahogy Branislav Dobanovački és Baráth Ferenc plakátjait is, amelyeket nyilván másutt is szívesen látnak, hiszen Dobanovački szlovéniai megrendelő-

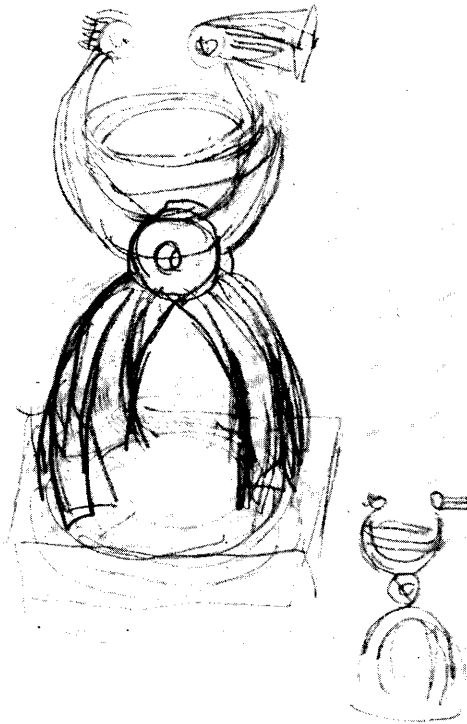
nek, Baráth pedig a Szegedi Nemzeti Színháznak készített plakátokat állított ki. Míg a plakátkínálat viszonylag egységes színvonalat nyújt, addig elképesztő színvonalbeli különbségek jellemzik a grafikai formatervezés egyéb területeit. Predrag Joler virtuóz technikával megoldott, bőséggel áradó, szellemes, gyerekek számára készített képeskönyv-illusztrációi, Schmidt József visszafogott eleganciájú üdvözlőlaptervei, Doru Bosiok remek, a kikindai malom termékei számára készített környezetbarát csomagolásai, Nenad Leskovacnak az újvidéki Művészeti Akadémia számára tervezett falinaptára, Ivan Karlavaris fotói, Sima Gucunski újvidéki képeslapsorozata elveszik a savanyúcukor színekben pompázó, infantilis gyermekkönyv-illusztrációk, a vásári ízlést ofszetnyomásban prezentáló naptárak, csomagolások, védjegyek, meggyások tömkelegében.

Hasonlóan vegyes a felhozatal a kerámiaművészet terén is. Itt is, ott is felbukkannak azok a köztes jellegű kerámiák, amelyek immár végérvényesen nászajándékokká avasálódtak, s amelyek az autonóm művészettel szemben támasztott igényt azáltal hártják el maguktól, hogy az esztétikai kategóriák közül a hájt és csakis azt hajlandók felvállalni. Van itt azonban egy meglehetősen furcsa tárgycsoport, amely éppoly „használatlan” ugyan, mint az előbbieket, de ezenkívül vagy ezen túl, ezekben a kompozíciókba valamiféle „társadalombírálatot” is kódoltak készítőik. Nem lehet nem tiltakozásnak, kaján fintornak, akár tiszteletlenségnek is tartani Kalmár Médi esűfondáros Játék című kompozícióját vagy Togyerás Diana porcelán Szentélyeit, melyeknek legalább annyira lényege a fenti mentalitás elleni tiltakozás, mint a szemléletet eltárgyasító díszműipar elleni harc. Formabontásuk, lendületes, szemtelen szembefordulásuk a hagyományos kerámiával annál érdekesebb, mivel mindketten keramikuscsaládból származnak, olyan fiatal alkotók tehát, akiknek mindenekelőtt művész szülei hatásától kellett megszabadulniuk. Hogy ez sikerül, mindenképpen biztató jel.

Itt van azután a tárlat másik számottevő része, a csillogó presztízszműtűrök népes családja, amelyek között azután végképp elvész az a néhány valóban műves ékszer-, textil-, vagy eredeti ötletekkel megtűzdelt ruhaterv. Jórészüket legfeljebb azért szokatlan, mert a hozzávalókat nem az újvidéki piacon, hanem valamelyik olasz bazár kínálatából válogatták össze. A kiállítás ezen része, ezek az alkotók menthetetlenül kötődnek a divathoz, ezért műfajuk talán leginkább pillanathoz kötött. Ám éppen lényegéből adódóan ennek a résznek amolyan nullszériás ötletgyűjteménynek kellene lennie, amelynek egyes darabjai alkalmasak lennének a mindenkori divatérzékeny felső szint módosítására. Ezzel szemben itt olyan dolgok láthatók, amiktől más, divatnagyhatalmagnak igazán nem számító országokban is megcsömörültek. Azt mutatjuk, ami másutt már a rétegizlés elfogadott kelléke. Szenzációkeltő akar lenni az az ékszer, ami másutt már kézműves közhely, exkluzívan morbid leleménynek tüntetik fel az egymás hegyére-hátára felfűzött kagylót, epurvettdarabot, tücsköt-bogarat. Máshol utcán, aluljárókban árulják. Stílussteremtő divatirányzatnak a haute couture magazinokból ellesett, körülményeinkhez igazított, otthoni szabásminta alapján elkészített darabokat. Ez a kiállítás leginkább kifogásolható része, s csöppet sem meglepő, hogy a legtöbb kapcsolata van a valósággal, s itt szúr leginkább szemet az iparművészet és az ipar közismerten rossz viszonya. És itt, ezen a ponton, valahol meg is tudom érteni az egész társaságot. Mert mit csináljon az a formatervező, aki sajnálja fél életét rászánni, mondjuk, egy háromlábú karosszék sorozatgyártásának megindíttatására. Még ha a szakma emeli is előtte kalapját. Vagy mit tegyen az a hétpróbás divattervező, akinek már elege van abból, hogy mire sikerült kivitelezőt találnia nyersvásznon ruhakölteményeihez, addigra már rég a tört bársony a divat? Ilyen viszonyok

között e kiállítás összképének mondanivalója értelemszerűen nem lehetett az avantgárd formák megcélzása. Hiszen ebben a közegben, ahol a körülmények évtizedekre visszamenően olyanok, hogy az iparművészetet felvállaló ipar helyett jobbik esetben a kézművesek, rosszabbikban a kisiparosok siettek a sürgető igények kielégítésére, abban az árukínálatban, ami pillanatnyilag nálunk van, a lehetőségek határa valahol másutt húzódik. Nálunk pillanatnyilag nem illik s nem is lehet megtagadni a szépség szülte, kényelem diktálta, közízlés szentesítette tárgyakat. Nem megy olyan jól, hogy játsszuk a csömört. Ezért iparművészeinket, formatervezőinket sem a kiválasztottak elhivatottsága vezérli. Hanem a kényszerűség.

NÁRAY Éva

Radnóti Miklós halálának ötvenedik évfordulójára
Harkai Vass Éva: Radnóti Miklós: Tétova óda (A vers szövege) 814

Száz éve születtek

Herceg János: Husvéth Lajosról 817
Bela Duranci: A falusi udvar igézetében 820
Bordás Győző: A szoborteremtő Baranyi Károly 823
Bela Duranci: Az ikaroszi szárnyalásról 828

Három halott író 1944 őszén

Utasi Csaba: Kiléptet az ős a nyárból (Berényi János 1902–1944) 831
Berényi János: Színvallás (vers) 832
Kristály István: Az a nyomorék Hangay . . . (novella) 833
Timár Ferenc versei 837

Tallózás Majtényi Mihály hagyatékában halálának 20. évfordulóján

Majtényi Mihály: Árnyék megy az úton (novella) 840
Majtényi Mihály: Barázda, babona, búzamező (vers) 842
Sinkó Ervin levele 843
Móricz Zsigmond levele 844
Móricz Zsigmond dedikációja 845

Öt éve hunyt el Fehér Ferenc

Toldi Éva: A pálya kezdetén 846
Juhász Erzsébet: Emlékezés Fehér Ferencre 849
Harkai Vass Éva: A vállalt világ költője 851
Pénovátz Antal: Fehér Ferenc és a topolyaiak 854

Adalék a Magyar Szó 50 éves történetéhez

Csáky S. Piroska: Naptár és irodalom 857

In memoriam

Bori Imre: Rehák László (1922–1994) 866
Gubás Ágota: Almási Gábor (1911–1994) 868

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Fenyő István: Kölcsönhatások és különbségek (Szeli István: *A peremkultúra élettana*) 870

Gerold László: Ismerősök az élet országútjáról (*Kánaáni történetek*) 873

Bence Erika: Modern mesék (Jódal Rózsa: *Jégvirágerdőben*) 876

S z í n h á z

G. L.: Közjáték Vichyben 878

Dubravka Knežević: A régi BITEF új energiái 879

K é p z ő m ű v é s z e t

Náray Éva: Sepregetni volna jó . . . (*13. Forma*) 882

Számunkat Baranyi Károly vázlataival illusztráltuk

A 811. oldalon Maurits Ferenc, a 819. oldalon Husvéth Lajos alkotásai

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, valamint a Jugoszláviai Soros Alapítvány támogatta

1994. december. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–601–3–14861-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belsőleg egy évre 20 dinár, fél évre 10 dinár. Egyes szám ára 2, kettős szám ára 4 dinár; külföldre egy évre 40 dinár, fél évre 20 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában